

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ЈУЛИ - СЕПТЕМБАР

1 9 5 4

Уређивачки одбор:

Главни и одговорни уредник: др. Михаило Константиновић.
Чланови: др. Јован Ловчевић, др. Милош Радојковић, др.
Радомир Д. Лукић, др. Андрија Гамс, др. Драгослав Јанко-
вић, Никола Срзентић, Драгаш Ђ. Денковић и Владан
Станковић.

С А Д Р Ж А Ј

ЧЛАНЦИ

Др. Радомир Д. Лукић: Класна природа државе у државном капитализму — — — — —	257
Војислав Бакић: Наследноправни положај ванбрачног детета	266
Др. Славољуб Поповић: Дејство тужбе на извршење аката против којих је покренут управни спор — — — — —	280
Павле С. Николић: Однос Савезне народне скупштине и њених извршних органа — — — — —	289

I ДИСКУСИЈА

Др. Андреја Гамс: Правна личност привредних предузећа —	300
Др. Боривоје Познић: Избрани судови и наши нови правосудни закони — — — — —	305

II ПРИЛОЗИ

Др. Миленко Опријан — Др. Добривоје Јокановић: Опште и посебне карактеристике и врсте чедоморства — — — —	311
---	-----

IV СУДСКА ПРАКСА

Правна дејства веридбе — Др. Михаило Константиновић —	318
Фалсификовање исправе (чл. 306 Кривичног законика) и фалсификовање у службеној дужности (чл. 319 Кривичног законика) — Др. Јанко Ђ. Таховић — — — — —	329
Употреба лажне исправе — Др. Јанко Ђ. Таховић — — —	331
Евентуални умишљај и свесни нехат — Милош Радовановић	334

V ПРИКАЗИ

Годишњак Правног факултета у Сарајеву — Др. Радомир Д. Лукић — — — — —	343
Handwörterbuch der Sozialwissenschaften (Herausgegeben von Prof. Dr. E. v. Beckerath u. a.) — Милорад В. Симић —	346
Karl Mannheim: Essays on the Sociology of Knowledge — Милорад В. Симић — — — — —	347
Jean Dabin: Théorie générale du Droit — Димитрије Продановић	350

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Година II

Јули—Септембар 1954

Број 1

КЛАСНА ПРИРОДА ДРЖАВЕ У ДРЖАВНОМ КАПИТАЛИЗМУ

Ако се пође са становишта да је главна и за државу специфична функција одржавање датог начина производње који изазива непомирљиве класне сукобе (1), онда се, доследно, за сваку државу може одредити њена класна „природа“, тј. може се утврдити која класа руководи начином производње, односно која је класа у датој држави владајућа, тј. чија је то држава (којој класи она припада). У вези с тим, веома је занимљиво питање класне природе државнокапиталистичке државе, државе у државном капитализму, државе у друштву у коме влада државни капитализам. Ово питање изазива многобројне расправе и неслагања, па ћемо покушати да га кратко изложимо и решимо.

Пре но што би се дао одговор на то питање, међутим, мора се одредити сам појам државног капитализма, јер тек из тог појма произлази тачан одговор.

I

Државни капитализам се може одредити као друштвено-економски систем само ако се одвоји, супротстављајући им се истовремено, с једне стране од „класичног“, „приватнокапиталистичког“ капитализма, а, с друге стране, од социјализма. Државни капитализам је нешто различито и од једног и од другог.

Као основна карактеристика државног капитализма обично се наводи да је то систем у коме уместо приватнокапиталистичке својине (на средствима за производњу) постоји државна својина. Од социјализма се, пак, државни капитализам разликује по томе што у овоме постоји друштвена својина. Али овакве одредбе су сувише неодређене, јер и појам својине није довољно рашишћен, а исто тако није јасна ни разлика између државне и друштвене својине. Стога се мора ићи даље у продубљивању овог појма.

Као прецизнија одредба државног капитализма узима се најчешће то што у државном капитализму управљање производњом,

---

(1) Овим се, како је јасно речено, не пориче да држава може вршити и друге функције у друштву, већ само да те друге функције нису специфичне за њу, тј. да њих могу вршити и друге организације.

економску власт врши држава, док у приватнокапиталистичком систему то чине приватни сопственици, а у социјализму — сами произвођачи. Разуме се да се управљање врши на основу права својине, из чега изгледа да се овакво одређивање своди на оно прво — одређивање путем својине. Ипак, то није сасвим тако. Јер, држава управља производњом, привредом, на два начина у државном капитализму. Први је начин њено управљање на основу државне својине. Ту се њена економска власт у начелу не разликује од власти приватног сопственика, она није специфично државна. Други је начин њено управљање на основу своје јавне власти, тј. на основу свог монопола за физичко насиље. Држава тада нема својину него она путем пореза и другим принудним мерама одузима од приватних сопственика један део економских добара и њима управља. За разлику од државног капитализма, међутим, у социјализму управљање привредом врши друштво, односно радни народ сам, непосредно (у потпуној или непотпуној мери).

Овакво одређивање појма државног капитализма је несумњиво боље, али, иако је веома распрострањено, оно нам не изгледа довољно убедљиво. Оно не продубљује до краја појам државног капитализма и зато не износи његове крајње саставне елементе. Ово гледиште се зауставља на пола пута у својој анализи, замењујући одређену стварност њеним симптомима, садржину њеним нормалним обликом. Да је тачно ово што кажемо, није тешко доказати.

Мислимо да се при одређивању појма државног капитализма мора поћи од самих основних појмова: капитализма и социјализма. Јер, државни капитализам није ништа друго до један облик капитализма, као што му и име каже, па се, као такав, по извесним заједничким цртама мора разликовати, заједно с другим обликом капитализма, „приватнокапиталистичким капитализмом“, од социјализма. То горње гледиште не чини у довољној мери. Наиме, по њему испада да је главно мерило за разлику између капитализма и социјализма управљање привредом. У социјализму њоме управља друштво, у капитализму (приватнокапиталистичком и државном) — неко други (приватни сопственик, држава). Међутим, управљање треба и само да буде одређено. Управљање привредом није само себи циљ, није суштина, није садржина — оно је само средство, облик за остварење нечега много важнијег, што чини праву садржину његову, тј. праву садржину сваке привредне власти. Та права садржина јесте власт над економским добрима, располагање овима, тј. одређивање ко ће та добра присвојити, што у крајњој линији значи ко ће их потрошити или „имати право“ да их потроши. Занста, борба око начина производње у друштву не води се око тога ко ће управљати привредом, него само око тога ко ће путем управљања моћи да располаже економским добрима, тј. да ова присваја. Ако се путем управљања не може вршити присвајање економских добара, управљање само за себе постаје један терет а не привилегија, и око њега самог и неће се водити борба. Да би се одредио појам

државног капитализма, треба, дакле, ићи даље у одређивање самог појма управљања, односно посредно и својине, која није ништа друго до згуснут облик устаљеног управљања.

Управљање привредом садржи у себи власт присвајања економских добара којима се управља само онда кад се у тој привреди производи вишак рада, односно вредности. Ако нема овог вишка, онда управљање не садржи ту власт, пошто се потребним радом не може располагати по „својој“ вољи, тј. он се не може присвојити на други начин до онако како је одређено економским законима просте репродукције. Додуше, то не значи буквалну и апсолутну немогућност — потребан рад се може присвојити, тј. њим се може располагати супротно његовој намени одређеној економским законима гвоздене нужности, али ће то имати за брзу последицу његово ишчезавање, тј. уништење производње, и самим тим и укидање те власти над потребним радом.

Права садржина управљања или економске власти јесте, дакле, располагање вишком рада, одређивање његове судбине, одређивање коме ће он припасти. Од овога се мора поћи при одређивању појма државног капитализма, а то горе изнето гледиште не чини. Видећемо да се тако може десити да и социјализам буде проглашен за капитализам.

Ово гледиште греша још и у томе што одређујући, за разлику од капитализма, социјализам као систем у коме привредом управља друштво, оно недовољно разликује социјализам од комунизма. Наиме, пошто у социјализму нужно постоји држава, и пошто она нужно има и економску власт, то би значило да социјализма има само кад нема државе, а то је могуће тек у комунизму. На тај начин се уствари побија могућност постојања социјализма и тиме се сваки социјализам проглашава за државни капитализам. Кад се, пак, пође од располагања вишком рада, односно од његовог присвајања, онда се може одржати јасна разлика између социјализма и комунизма, као што ћемо изнети.

Најзад, ово гледиште не разликује довољно ни државни капитализам од приватнокапиталистичког капитализма. Наиме, као што је познато, и у класичном капитализму су постојала оба облика државне привредне власти која се наводе као најбитније црте државног капитализма. Међутим, ником не пада напамет да због тога и овај систем прогласи државним капитализмом. Зашто? На то се може, додуше, одговорити да је очигледна квантитативна разлика између ова два система: док у државном капитализму државна привредна власт преовлађује над приватнокапиталистичком, дотле је то у приватнокапиталистичком систему обрнуто. Међутим, овај одговор није тачан, јер не иде до корена ствари. Уствари, питање је има ли квалитативне разлике између два система, односно да ли је овде квантитативна разлика прешла у квалитативну или не. Другим речима, на основу самог квантитета појаве државне својине и државне интервенције у привреди не може се одредити да ли по-

стоји државни капитализам или не, јер се за сваки посебан облик и случај државне својине, односно државне интервенције у привреди, мора анализом установити да ли има државнокапиталистички или приватнокапиталистички карактер. Ову квалитативну разлику између два система можемо наћи само ако пођемо од праве садржине привредне власти.

Рекли смо већ да је њена права садржина располагање вишком рада. Борба у привреди води се око тога ко ће располагати тим вишком. Али ни ту није крај анализе. Јер ни располагање вишком рада није циљ самом себи, борба за присвајање права располагања тим вишком не води се ради голог поседовања самог тог права. Права садржина тог права располагања због које се и води борба да се ово право добије јесте то што се тиме добија могућност да се вишак рада за себе присвоји, што у практичном смислу значи — да се економска добра у којима је отелотворен вишак рада потроше лично, односно да се има „право“ да се она потроше. Према томе, важно је, у крајњој анализи, не то ко располаже вишком рада већ како се тим вишком располаже, односно коме се он додељује. Није, дакле, важно ко располаже вишком рада већ ко у крајњој линији тај вишак присваја, коме он припада. Ако разлику између разних начина производње заснивамо на мерилу ко располаже а не ко присваја у крајњој линији, онда не узимамо у обзир оно што је битно него споредно, не узимамо у обзир циљ него средство које служи његовом остварењу, не узимамо у обзир садржину већ облик у коме се она по правилу појављује. И зато је употреба таквог мерила неоправдана. Јер, практично, она доводи дотле да, на пример, сматрамо да постоји један друштвено-економски систем чим постоји исто право располагања, иако стварно производе присвајају различити субјекти, односно класе, а то је скроз погрешно.

Додуше, за оправдање оваквог поступка може се навести оно што смо већ рекли — на име, да по правилу овај облик изражава садржину, јер по правилу онај ко има власт да располаже вишком рада ту своју власт и користи за то да за себе присвоји тај вишак. И то је тачно. Па ипак, и кад би ово правило било без изузетка, не би било добро тако поступити. Јер би се тиме опет заклонила суштина појаве економске власти, односно њена садржина, која би се објаснила као власт располагања а не као власт присвајања. То је поготову неоправдано ако се има на уму да ово правило није без изузетака. Напротив, не треба заборавити да је сасвим могуће да један субјект има право располагања вишком рада и да тај вишак не присвоји сам, тј. не додели га самом себи, већ неком другом. Прави економски господар тог вишка у том случају није онај ко располаже њим већ који га је присвојио, тј. који га је или потрошио или добио „право“ да га потроши.

За одређивање појма капитализма, односно социјализма битно је, дакле, ко присваја у крајњој линији вишак рада, а то значи битно је да ли постоји експлоатација или не, односно одузимање

вишка рада од произвођача тог вишка и његово присвајање од стране непроизвођача. Социјализам је онај систем у коме вишак рада припада његовом произвођачу, тј. у коме сваки произвођач добија, присваја непосредно или посредно, преко друштва, све оно што је произвео (што се друкчије изражава уобичајеном формулом да сваки добија према свом раду). Тиме се социјализам јасно разликује на једној страни од капитализма а на другој страни од комунизма. У комунизму се присвајање привредних добара врши према потреби а не према раду; у капитализму се присвајање врши према својини, без обзира на рад — својина као таква над капиталом „присваја“ себи, односно свом носиоцу привредна добра произведена на њој.

Одавде излази да нема социјализма где нема присвајања вишка рада од стране његових произвођача, и да нема капитализма где нема присвајања тог вишка од стране његових непроизвођача, а на основу права својине или другим начином, а без рада, тј. где нема експлоатације. Није битно, дакле, ко врши располагање тим вишком, тј. ко распоређује тај вишак, односно ко одређује коме ће он припасти, већ је битно коме тај вишак стварно припада. Додуше, тачно је да по правилу онај ко одређује коме ће припасти, одређује и да припадне њему лично. Али, има изузетака. У пракси се борба заиста води за то да се добије власт одређивања коме ће припасти вишак рада, али не ради те власти саме већ ради њене садржине, тј. да би се њом одредило да вишак припадне носиоцу власти.

Отуд је могуће да неко ко одређује коме ће припасти вишак рада одреди да он не припадне њему самом већ неком другом, и у том случају суштину тог система треба одредити не по томе ко одређује коме ће вишак припасти већ по томе коме он стварно припада на основу тог одређивања.

Они који тврде да је битно за одређивање друштвено-економског система ко одређује коме вишак припада погрешно схватају појам отуђивања средстава за производњу од произвођача, појам раздвајања тих средстава од овога. Јер, отуђивање се не састоји у власти над средствима, која је само спољни облик једне дубље садржине, него у отуђивању производа произведених помоћу тих средстава, које се отуђивање врши помоћу те власти. Кад ту власт узимамо као ознаку отуђивања, ми вршимо скраћивање, узимамо симбол, симптом за суштину.

Социјализам, према томе, постоји кад вишак рада стварно припада произвођачима тог вишка тачно по мери рада, без обзира на то ко располаже тим вишком у смислу ко одређује коме ће вишак припасти, тј. ко врши формалну економску власт, односно ко има формалноправну својину. Капитализам постоји кад вишак стварно присваја капиталиста а не произвођач, опет без обзира на то ко одређује да тако буде. Разуме се, још једном подвлачимо, да су случајеви непоклапања између оног ко одређује и оног ко стварно присваја ретки, али они су могући. На основу тога се може рећи да

је могућ и тзв. „административни“ или „државни“ социјализам, тј. случај где вишком рада не располажу произвођачи, али где они ипак тај вишак стварно добијају, на основу одлуке државе. Нема сумње да сваки ко располаже вишком има склоности да га присвоји за себе и да је тешко наћи већи број људи који би на дужи рок одолели искушењу да вишак присвоје себи. Зато је у пракси социјализма стварно могућ само ако власт располагања припада произвођачима, али у изванредним и кратким историским периодима, кад се свест и идеализам људи високо уздигну, а такви су периоди револуција, могућ је и државни социјализам.

Према томе, да би се утврдило да ли је један систем у коме нема приватне својине, у коме је државна својина, капиталистички (државнокапиталистички) или социјалистички, треба испитати има ли експлоатације или не, а не задовољити се чисто спољним ознакама коме припада право располагања вишком рада. Потребне су, дакле, праве економске анализе, а не само чисто формалноправно обележје.

Државни капитализам се од социјализма разликује по томе што у њему постоји експлоатација. Али, ко врши ту експлоатацију и како се државни капитализам разликује од приватнокапиталистичког капитализма?

У приватнокапиталистичком капитализму експлоатацију врше приватни сопственици, односно буржоазија као класа. У државном капитализму то чини држава. Али, држава није ништа реално само по себи, она није биће које може као такво да врши експлоатацију, тј. да присваја, односно троши производе. То могу само живи људи. Ти живи људи су бирократи, државни службеници. Да би постојао систем државног капитализма, није, дакле, довољно да постоји државна својина и државна интервенција у привреди, већ да постоји експлоатација од стране бирократије. То значи да државна својина и мешање у привреду могу бити и облик преко кога експлоатацију врши буржоазија, и тада би постојао приватнокапиталистички или буржоаски капитализам, као што могу бити и облик преко кога се укида експлоатација, и тада би постојао државни социјализам, као што, најзад, могу бити и облик у коме експлоатацију врши бирократија, и тада је то државни капитализам. Тиме се државни капитализам јасно разликује како од класичног капитализма тако и од социјализма. Тиме се и објашњава зашто се, и с правом, не сматра да постоји државни капитализам и у државама у којима постоји државна својина и мешање државе „у мањој мери“. Овде треба јасно подвући да то није зато што је та мера „мала“, јер се питање управо и поставља за један одређени однос, напр. за једно одређено предузеће које је у државној својини да ли је државнокапиталистичко или не. Оно је државнокапиталистичко само ако се преко њега врши експлоатација произвођача у корист бирократије, иначе не.

II

Ако се пође од оваквог одређивања појма државног капитализма, онда је лако одговорити на питање каква је класна природа државнокапиталистичке државе, односно, како се то уобичајено каже, чије интересе она штити, која је класа у њој владајућа. Државнокапиталистичка држава је бирократска држава, владајућа класа у њој је бирократија. Бирократија се разликује од буржоазије по томе што она своју експлоатацију врши на основу државне власти коју врши а не на основу приватне својине. Међутим, разлика између бирократије и буржоазије као експлоататора није толико битна чак ни у овом погледу. Јер, на крају крајева, и буржоазија своју експлоатацију врши помоћу државне власти коју такође она врши. Јер ни приватни капиталисти не би могли да врше експлоатацију без државне власти, која их штити, и која је њихова. Разлика је само у томе што буржоазија експлоатацију врши непосредно на основу својине, а посредно на основу државне власти која ту својину штити, док бирократија експлоатацију врши посредно на основу државне власти, односно државне својине.

Бирократија је класа зато што се друштвене класе морају одређивати према основу по коме присвајају производе. Различити основи дају различите класе, а према томе да ли се присвајају сопствени или туђи производи разликују се експлоататорске и неексплоататорске класе.

У државнокапиталистичкој држави, дакле, постоји једна нова класа, бирократија, која експлоатише на основу државне власти коју непосредно врши. Ако су државнокапиталистички односи преовлађујући, или чак искључиви, онда се каже да је та држава државнокапиталистичка. Ако нису преовлађујући, онда се говори о капиталистичкој или социјалистичкој држави са зачецима или остацима државног капитализма. У сваком случају бирократија постоји као посебна класа, различита од буржоазије и пролетаријата.

Овде треба ући ближе у образложење тврдње да се сваки однос заснован на државној својини или мешању државе у привреду не може сматрати државнокапиталистичким, односно треба ближе одредити појам бирократије. Наиме, треба ближе одредити како то да наизглед иста ствар — напр. државна својина — једном може бити квалификована као државнокапиталистичка, други пут као буржоаска, тј. приватнокапиталистичка, трећи пут као социјалистичка. Покушаћемо да то разјаснимо ближе.

Узмимо случај државне својине и државне интервенције у приватнокапиталистичком друштву. Ту државни службеници додуше врше власт коју им пружа државна својина, и за то добијају плату, исто као и у државном капитализму, односно социјализму. Они, међутим, ипак нису експлоататори, и према томе нису бирократи, тј. не сачињавају једну посебну класу. Пошто нису експлоататори, то су још мање буржуји, односно капиталисти. Уствари,

плата коју они добијају од буржоазије, преко буржоаске државе, није ништа друго до једна врста најамнине, која је облик потребног рада. Они су према томе само једна врста радника, пролетаријата — интелектуални радници. Они нису ништа друго до најамници буржоазије, који свршавају посао за буржоазију и која им плаћа по вредности тог посла. Они су слуге, оруђе буржоазије, које јој је потребно за свршавање оних послова које она најцелисходније може да врши преко државе.

Додуше, те плате могу бити и релативно врло високе, а да ипак задрже карактер најамнине, с обзиром да је реч о високо квалификованом раду. У таквом случају особито је тешко утврдити да ли је у питању експлоатација или најамнина, тј. да ли плата претставља најамнину или удео у профиту. Но, задатак је економиста да тачно анализом утврде шта је у питању. Битно је да буржоазија господари овом бирократијом, која није ништа друго до најамник, ма била и обучена у владарски плашт. Преко овакве бирократије, која уствари није то већ део пролетаријата, буржоазија врши убирање вишка рада, прикупља профит, који у крајњој линији она присваја, иако не на основу непосредне своје одлуке већ на основу одлуке „бирократије“.

Али се дешава, особито с порастом државне својине, да државни службеници који располажу том својином и који врше државну власт, односно интервенцију у привреди, постану од слугу господари, и да се окрену против својих дотадашњих господара — буржоазије. На одређеном ступњу развоја капитализма постаје више или мање могућно да се изврши тај преврат, или бар да отпочне. Тада службеници своје плате повећавају до те мере да оне постају извор експлоатације. То значи, уствари, да бирократија тада почиње да дели профит с буржоазијом, или, чак, и да јој га потпуно одузме, кад имамо потпун државни капитализам. Особито кад се део профита узима путем пореза, бирократија претвара преосталу буржоазију из некадашњег свог господара у правог слугу. Исто као што је раније бирократија служила да прикупи профит и преда га буржоазији, тако сад буржоазија служи да прикупи профит и преда га бирократији, која га присваја за себе.

Високе плате не морају бити једини знак да су се државни службеници претворили у нове експлоататоре, у нову класу. То може бити и сувише велика бројност бирократије, и са малим платама. Нема сумње да је веома тешко у пракси одредити кад је бирократија експлоататор а кад није, и то тим пре што економске последице у случају постојања експлоатације нису тако видне као у случају постојања злоупотребе у погледу располагања потребним радом. Јер у овом последњем случају се смањује односно престаје производња, пошто нема репродукције, док у првом случају није тако. Ипак, одредити постоји ли експлоатација или не, није наш задатак, већ економски, и нећемо се у то више упуштати. Иако је

практички то утврђивање веома тешко остварљиво, ипак је оно теоретски нужно и могућно.

Најзад, бирократија може бити и социјалистичка, тј. она може вршити економску власт тако да нема експлоатације, тј. да она самој себи одреди плате које ће бити неексплоататорског карактера, а да истовремено сваком даје према његовом раду. У овом случају имамо државни социјализам, и бирократија остаје и даље део радничке класе, слично као у приватном капитализму. Она је у овом случају слуга радничке класе а не буржоазије.

Као што смо напоменули, чим постоји државна својина и државна интервенција у привреди, државни службеници који врше привредну власт теже да се претворе у бирократију, а хоће ли им то поћи за руком или не зависи од веома бројних околности, а највише од ступња економског и културног развоја. Да би се онемогућило да се бирократија претвори из слуге у господара, да постане нов експлоататор и нова владајућа класа, две класе којима бирократија служи, а којима прети та опасност од ње, буржоаска и радничка, морају предузимати одређене мере, економске и политичке. Битна мера притом јесте одређени ступањ економске и политичке власти коју непосредно врше сами припадници буржоазије односно радничке класе. У капитализму се то остварује приватном својином и економском влашћу коју врши приватни сопственик, а у социјализму разним облицима непосредног управљања радника у привреди (економском демократијом). У оба случаја бирократија уствари и није бирократија у правом смислу, тј. није никаква нова класа, већ је део радничке класе (интелектуални радници). Она није бирократија у правом смислу јер је економски нужна, неопходна, незаменљива и јер добија најамнину, односно вредност своје радне снаге као и други радници.

Да би се дочепала власти, бирократија најчешће користи борбу буржоазије и пролетаријата, играјући улогу језичка на ваги међу њима. Притом се она може трудити да и код једних и других обезбеди наклоност. На прелазу из капитализма у државни капитализам или у социјализам, бирократија може играти улогу „помиритеља“ у борби буржоазије и пролетаријата, улогу врховног непристрасног „арбитра“, може узети маску која оличава наткласну државу, уздигнуту изнад метежа класне борбе, која води рачуна о интересима друштвене целине итд. У таквим тренуцима изгледа да држава не припада ниједној класи, односно да припада свима. Уствари, она и тад највише припада бирократији, која се лагано уздиже на власт, али која не допушта лако да се открије да је држава већ заиста њена.

Овде се појављује и питање могућности да бирократија буде експлоататор, а да држава још увек не буде бирократска, односно да бирократија буде још увек слуга буржоазије. Наиме, не мора буржоазија своју бирократију, или бар део ње, да плаћа увек само најамнином. Она јој може добровољно уступити и део профита, учи-

нити је експлоататором, како би је јаче привукла уз себе и потпуније је искористила. Тада је бирократија, додуше, експлоататор и држава је несумњиво у буквалном смислу утолико бирократска, али то ипак није битно — у суштини она остаје буржоаска. Она је, међутим, у правом смислу бирократска, макар само и делимично, онда кад бирократија против воље буржоазије и у борби с њом обезбеђује себи учешће у њеном профиту.

*

Мислимо да је овим довољно доказано да је државнокапиталистичка држава уствари бирократска држава и да се такав случај мора увек конкретно утврдити одговарајућим пре свега економским анализама. Остављамо настрану многобројна спореднија питања која се ту могу појавити, а особито питање о нужности бирократске државе, односно државног капитализма у развоју друштва, као и о трајности бирократског система, заједно с питањем конкретне оцене јесу ли поједине државе данас државнокапиталистичке, односно бирократске или не. Она заслужују посебну и свестрану обраду.

Др. Рад. Д. Лукић

НАСЛЕДНОПРАВНИ ПОЛОЖАЈ ВАНБРАЧНОГ ДЕТЕТА

Једна од значајних последица утврђивања очинства јесте право на наслеђивање имовине родитеља. О овом проблему, као уосталом и о другим проблемима из области наследног права, код нас се у последње време није много писало. Али су се о овим питањима водиле живе дискусије, нарочито у редовима правника-практичара, јер су се она непрестано појављивала у пракси. Како ова материја треба ускоро да буде кодификована, сматрамо да је потребно и корисно и на овај начин дискутовати о појединим питањима из области наследнога права.

1. — Наследноправни положај ванбрачног детета био је у историји различито регулисан. Погоршавао се и поправљао према томе да ли се погоршавао или поправљао општи положај ванбрачног детета. Догађало се, на пример после великих револуционарних промена, да се наследноправни положај ванбрачног детета поправи до те мере да ванбрачно дете буде изједначено са брачним дететом (напр. у Француској по Закону од 12 бримера год. II — 2 новембра 1793 — који је познат под називом *Décret relatif aux droit des enfants nés hors mariage*), да би се кратко време после тога знатно погоршао (1).

(1) Planiol: *Traité élémentaire de droit civil*, I, 1521; III, 1822.

У разним земљама положај ванбрачног детета у наслеђивању различито се развијао и данас је у многим земљама које припадају истом друштвеном систему наследни положај ванбрачног детета различито регулисан (2).

По француском праву само легално призната деца имају право наслеђа према родитељима а не и према њиховим претцима (чл. 756 Француског грађанског законика). По чл. 758, ако има легитимних наследника потомака ванбрачно дете има право само на половину оног дела који би му припао да је законито дете. Ако пак конкурише са претцима и сродницима из побочне линије (браћа и сестре оставиоца) припада му три четвртине наслеђа (чл. 759). У случају да ни ових нема, дете има право на цело наслеђе. Наследно право је реципрочно: отац ванбрачног детета такође има право наслеђивања заоставштине свога ванбрачног детета. Како ванбрачно сродство има само један степен (родитељ — дете), право наслеђивања постоји само између ванбрачног детета и његових родитеља. Слична решења имају и законодавства земаља које су усвојиле француски систем. Ове законске мере оправдавају се тиме што се на тај начин штити законита породица.

Германска законодавства су организована на другој основи и знатно се разликују од система који преовлађује у праву великог броја латинских земаља. У германским законодавствима ванбрачно дете је у погледу мајке и њених сродника изједначено са брачним дететом. Оно има као и ово законско право наслеђивања према мајци и мајчиним сродницима. У односу на оца ванбрачно дете је странац и нема право наслеђивања ни према њему, а још мање према очевим сродницима (§ 1705 у вези § 1589 Немачког грађанског законика, а такође и § 754 Аустриског грађанског законика). Према очевој заоставштини оно има само право издржавања (§ 1712 Немачког грађанског законика, § 171 Аустриског грађанског законика). Ово право се појављује као дуг заоставштине и наследници су дужни да овој обавези одговоре али само у висини износа заоставштине, и то по одбитку дугова заоставштине који иду испред издржавања. У случају да заоставштину терети издржавање брачне деце и ванбрачне деце, а чиста заоставштина је недовољна за подмирење оба захтева, издржавање ванбрачног детета се сразмерно смањује.

Швајцарско законодавство је усвојило мешовит систем, па је дало веома интересантно решење питања наследничких права ванбрачног детета. По њему сва ванбрачна деца према мајци и њеним сродницима имају иста права као и брачна (чл. 461 Швајцарског грађанског законика). У односу на оца разликују се две категорије ванбрачне деце. Она ванбрачна деца која су призната од оца или им је очинство утврђено судском пресудом, и то са статутним последицама, имају потпуно право наслеђивања и према оцу и пре-

(2) О овоме се налазе веома интересантни подаци у књизи Друштва народа: *Etude sur la situation juridique de l'enfant naturel*, Genève, 1939, стр. 53—63.

ма његовим сродницима. Остала ванбрачна деца имају према оцу само право на тужбу за издржавање (3).

Најбољи наследноправни положај ванбрачног детета засад постоји у Норвешкој. По норвешком закону од 10 априла 1915, у погледу наслеђивања ванбрачна деца изједначена су са брачном децом уколико су рођена после 1. јануара 1917 (4).

2. — У нашој земљи по Општем аустријском грађанском закону, који је као што је познато важио на знатном делу територије предратне Југославије, ванбрачно дете је имало законско право наслеђивања само према заоставштини мајке, али не и према заоставштини деде и бабе и даљих предака нити других мајчаних сродника. Према оцу и очевим сродницима дете је странац и нема никакво законско наследно право (§ 754 у вези § 165 Аустријског грађанског законика).

По Српском грађанском закону од 1844, ванбрачна деца нису имала право наслеђивања ни према мајци, ни према оцу, и њиховим сродницима, нити су ови имали право наслеђивања према ванбрачном детету. Само она ванбрачна деца која су била позаконена накнадним браком својих родитеља, имала су према својим родитељима законско наследно право (§ 409).

У Црној Гори положај ванбрачног детета, регулисан такође још средином XIX века (5), био је уопште повољан па и у погледу наслеђивања. Ванбрачна деца су била изједначена са брачном и у погледу наслеђивања. Истина Богишићев Закон о ванбрачној деци регулисао је нешто другачије питање наслеђивања ванбрачне деце. По прописима овог закона (чл. 9, 10, 11, 21 и 29 Закона о ванбрачној деци од 30 марта 1894) отац је могао примити у своју кућу ванбрачно дете ако на то пристане жена и сви пунолетни чланови куће. Овакво мушко дете стицало је право на пола дела од онога што би отац добио приликом деобе, пошто претходно узму своје делове жена и брачна деца. Женско дете добијало је право на издржавање и опрему при удаји према могућностима куће. Овако примљено дете није се сматрало легитимираним и није се изједначавало са брачном децом. Иначе, ванбрачно дете се могло позаконити на два начина: венчањем родитеља или писменом дозволом највише власти. У случају кад је један од ванбрачних родитеља умро или се иселио из државе, онај који је остао у држави, ако није имао своје законите — брачне — живе деце, могао је позаконити своје ванбрачно дете. Позаконена деца имала су према родитељима иста наследна права као и брачна деца. И по овом Закону (чл. 31), до доношења прописа који су имали да ближе ре-

(3) A. Egger: Kommentar zum Schweizerischen Zivilgesetzbuch, III Band. Das Erbrecht von Dr. A. Escher, Zürich, 1937, 29—34; Rossel-Mentha: Droit civil, I, 499—502.

(4) Tomforde: Das Recht des unehelichen Kindes und seiner Mutter in In- und Ausland, Langensalzt, 1924, 97—112.

(5) В. чл. 71 Законика Данила I од 1855. Зборник закона и наредаба по судској струци, стр. 48—49.

гулишу ова питања, било је потребно владати се по обичајима и правилима која су дотад важила у народу. По овим, ванбрачна деца су имала права наслеђивања према родитељима, како према мајци тако и према оцу, као и брачна деца, али под условом да је њихово материнство односно очинство било утврђено или признањем ванбрачних родитеља или судском пресудом. Питање законских наследника ванбрачне деце није било регулисано прописима, па су судови овакве спорове решавали по правди и правди (6).

Шеријатско право стојало је на истом принципу као и аустријско право и признавало је узајамно право издржавања само између мајке и њеног ванбрачног детета (7).

Намеравана реформа грађанског законика и унификација грађанског законодавства у предратној Југославији није битно поправљала положај ванбрачног детета у питању наслеђивања. По Предоснови грађанског законика за Краљевину Југославију самопозакоњена ванбрачна деца имала су у погледу законског наслеђивања сва права брачне деце (§ 735), али и то са извесним ограничењем, јер је било изрично предвиђено (§ 736) да ванбрачно дете позакоњено милошћу владооца има право законског наслеђивања према оцу само онда ако је позакоњено на очеву молбу, да би уживало једнака права са брачном децом. Иначе су ванбрачна деца у погледу законског наслеђивања изједначена са брачним само према мајци и њеним сродницима, док према заоставштини оца и очевих сродника немају то право (§ 737). Право законског наслеђивања умрлог ванбрачног детета имају само мајка и њени сродници, док су отац и његови сродници од тога искључени (§ 739, ст. 2). Ако је умрло дете било позакоњено, право законског наслеђивања имају оба родитеља (§ 739, ст. 1).

3. — У рату и у народној револуцији остварено је изједначење жене са мушкарцем и ванбрачне и брачне деце. То је правно изражено у чл. 26 Устава ФНРЈ. Иако није било позитивних законских прописа из области наследног права, у пракси је једнодушно заступано становиште да ванбрачна деца имају законско право наслеђивања према мајци и њеним сродницима. То је сасвим разумљиво, јер се по правилу зна ко је мајка или се то да лако утврдити; она се брине о детету, јер је везана с њим неразлучним природним везама. Уз то на знатном делу територије наше земље (на којој је важио Општи аустријски грађански законик) ово је право већ и раније постојало. Другачија је, међутим, ствар била са питањем наслеђивања заоставштине ванбрачног оца од стране ванбрачне деце. Иако неуједначено, пракса је стала на становиште да

(6) У том смислу в. В. Томовић: О наслеђивању ванбрачних сродника у Црној Гори, с погледом на предоснову новог грађанског законика, Правосуђе, 1936, 7—8, 317—325.

(7) В. др. М. Беговић: Положај ванбрачне деце у шеријатском и грађанском праву, Сарајево, 1939, стр. 8.

ванбрачна деца имају право наслеђивања и према ванбрачном оцу. У том смислу је овај проблем поставио Врховни суд НР Босне и Херцеговине на својој пленарној седници од 15 фебруара 1946, установљавајући као основна начела којих се суд има држати приликом решавања ствари из области наследног права док се не донесу позитивни законски прописи: једнакост жене са мушкарцем, једнакост брачне са ванбрачним децом, једнакост грађана пред законом и право наслеђивања брачног друга. На основу ових начела установљени су следећи наследни редови: 1) деца и њихови потомци по праву репрезентације, подразумевајући под децом поред брачне и ванбрачну и усвојену децу; 2) родитељи (отац и мајка); 3) браћа и сестре и њихова деца по праву репрезентације; 4) брачни друг (8). Истина схватања појединих судова о овом праву доста су се разликовала. Врховни судови народних република, имајући и сами различита схватања по овом питању, различито су усмеравали праксу нижих судова. На саветовању одржаном у Врховном суду ФНРЈ почетком новембра 1951, Врховни суд Србије је стајао на становишту да ванбрачно дете наслеђује оца увек кад је очинство утврђено, било признањем оца, било судском одлуком. Слично становиште заузимао је и Врховни суд Хрватске. Практика словеначких судова је еволуирала у правцу сталног проширења наследног права ванбрачне деце. Преовладало је становиште код већине судова да и непризнато ванбрачно дете има право наслеђивања према оцу ако га је он издржавао или примио у своју кућу. Према средњацима оца дете нема никакво наследно право. Врховни суд НР Босне и Херцеговине је стално стајао на становишту заузетом још 1946 (9). У сваком случају отступање од начела изједначења ванбрачне са брачном децом нису била битна. Оваквим схватањима несумњиво су допринеле *Тезе за претпројекат закона о наслеђивању* и нацрти закона о наслеђивању који су стављени на дискусију. За ближи и дубљи увид у овај проблем недостају сви елементи, јер судска пракса која се односи на наслеђивање ванбрачне деце углавном није објављивана (10).

У *Тезама за претпројекат закона о наслеђивању* (11) формулисани су основни принципи наследног права у ФНРЈ. У погледу наслеђивања брачне деце предвиђа се да она могу наследити своје и њихове претке (*Тезе* бр. 7). Ванбрачна деца имају права на нужни део, јер је то питање уређено тако да у нужне наследнике спадају потомци завештаоца млађи од 24 године, као и остали

(8) В. о овоме Вид. Крешић: Поводом одлуке Врховног суда НР Босне и Херцеговине о наследном праву, Архив, 1947, бр. 1, стр. 111—112.

(9) В. о овоме белешку у „Архиву за правне и друштвене науке“, 1951, бр. 4, стр. 650—651. О ставу наше праксе упореди и др. А. Finžgar: *Dedno pravo*, Ljubljana, 1953, str. 37—39.

(10) У „Збирци одлука врховних судова“, I, Београд, 1952, нема ни једне одлуке из ове области. Једине објављене одлуке су оне Врховног суда НР Словеније у часопису „Људски правник“ (Гзз 54/49, — 1949, бр. 8, стр. 336—337, Гзз 25/49 — 1949, бр. 9, стр. 380—381, и Гзз 1/50 — 1950, бр. 1, стр. 32—34).

(11) „Тезе за претпројекат закона о наслеђивању“ објављене су у „Архиву за правне и друштвене науке“, 1947, бр. 3, стр. 315—334.

наследници неспособни за рад ако немају довољно средстава за живот, кад су по законском реду наслеђивања позвани на наслеђе. Нужни део потомака млађих од 24 године износи четири петине (или три четвртине), а нужни део осталих поменутих наследника три четвртине (или две трећине) од оног дела који би сваком од њих припао по законском реду наслеђивања (*Тезе*, бр. 9).

Основни циљ нашег наследног права, према *Тезама*, је омогућавање да се „и после смрти неког лица продужи вршење његових обавеза према извесним лицима, на тај начин што ће се његова имовина пренети на та лица и поделити међу њима“ (12). Притом се крвном сродству даје доминантна улога, без обзира на то да ли оно проистиче из брака или ван брака. Једина неједнакост у овом погледу састоји се у томе што је наслеђивање на основу ванбрачног сродства ограничено на претке и потомке и не обухвата побочне сроднике.

Нацрт закона о наслеђивању од 22 јула 1950 чини извесна отступања од основних принципа изнетих у *Тезама*. Деца рођена ван брака имају по њему иста наследна права према свом оцу и мајци као и брачна деца. У овом погледу су изједначени и брачни потомци деце рођене ван брака са брачним потомцима деце рођене у браку. Мајка има иста наследна права према деци рођеној ван брака као и према деци рођеној у браку, док отац има ова права само према ванбрачном детету које је признао за своје. Ванбрачна деца нису законски наследници предака и потомака ни других сродника својих родитеља и обрнуто (чл. 21). Позакоњена ванбрачна деца у свему су изједначена у погледу наслеђивања са брачним децом (чл. 22).

Ванбрачна деца су, као потомци умрлога, које је он по закону био дужан да издржава, нужни наследници (чл. 24). Овај нужни део износи једну половину од оног дела који би припао ванбрачном детету по законском реду наслеђивања.

Вреди приметити да овај нацрт прави два битна отступања од *Теза*. Прво отступање је извесно смањење права ванбрачне деце, односно погоршање њиховог наследноправног положаја у односу на *Тезе*. Док по овима (бр. 7) „ванбрачна деца могу наследити своје родитеље и њихове претке“, по нацрту (чл. 21, ст. 3) она не могу наследити претке својих родитеља. Друго значајно отступање је уствари отклањање старосне границе нужног наследника. Док је по *Тезама* (бр. 9) потомак требало да има мање од 24 године да би могао бити нужни наследник, по нацрту (чл. 24) овог ограничења нема.

Последња редакција Нацрта закона о наслеђивању (текст из друге половине 1953) иде још један корак даље у сужењу права ванбрачне деце у погледу наслеђивања. У погледу одређивања на-

(12) Др. Мих. Константиновић, Опште напомене уз текст за прелпројекат Закона о наслеђивању, „Архив за правне и друштвене науке“, 1947, бр. 3, стр. 334—335.

следноправног положаја ванбрачног детета долази до знатног колебања које се углавном огледа у томе што се прописи који га регулишу предлажу у две варијанте које се разликују у суштини. Прва варијанта формулисана је у чл. 19, који гласи:

„Деца рођена ван брака имају на заоставштину свога оца и своје мајке иста наследна права као и брачна деца.

„Брачни потомци деце рођене ван брака имају на ову заоставштину иста наследна права као и брачни потомци деце рођене у браку.

„Родитељи имају право на заоставштину своје деце рођене ван брака и њихових брачних потомака иста наследна права као и на заоставштину својих брачних потомака.

„Деца рођена ван брака нису законски наследници предака и потомака, ни других сродника својих родитеља, нити су ови законски наследници те деце“.

У односу на ст. 2 in fine чл. 21 Нацрта од 1950 који према ванбрачном детету даје право наслеђивања мајци ванбрачног детета а оцу само ако је то ванбрачно дете признао, чл. 19 последњег Нацрта закона о наслеђивању у ст. 3 доследно спроводи једно од основних начела нашег родитељског права: да су родитељи изједначени према својој деци у свим правима и дужностима.

Друга варијанта посебним прописом регулише право наслеђивања ванбрачног детета према мајци, а посебним према оцу. По овој варијанти, чл. 19 даје ванбрачном детету наследна права према мајци и мајци према детету, управо прва три става чл. 19 из прве варијанте формулисана су тако да се односе само на мајку. Право наслеђивања између ванбрачне деце и њиховог оца уређује се чл. 20, који гласи:

„Деца рођена ван брака не наслеђују свога оца, изузев кад их је отац признао за своју, било изјавом, понашањем или на који други начин. У томе случају она имају иста наследна права као и његова брачна деца.

„Остала деца рођена ван брака, чије је очинство утврђено судским путем, имају право на издржавање из заоставштине у границама досуђеног издржавања, а сразмерно вредности заоставштине.

„Брачни потомци деце рођене ван брака коју је отац признао за своју имају на ову заоставштину иста наследна права као и брачни потомци деце рођене у браку.

„Отац има на заоставштину своје деце рођене ван брака коју је признао за своју и на заоставштину њихових брачних потомака иста наследна права као и на заоставштину својих брачних потомака“.

У овој варијанти четврти став чл. 19 прве варијанте постао је нова одредба чл. 21.

Друга варијанта је настала, као што се види из напомене уз последњи текст Нацрта овог закона, на основу мишљења које је

о наследном положају ванбрачне деце формулисано на саветовању врховних судова од новембра 1951. (13).

4. — Наследно право је одређено двома установама — својином и породицом (14). Познато је да се породица у току друштвеног развоја развијала и мењала углавном у зависности од развоја својине и својинских односа. Наслеђивање као функција породице трпело је промене заједно са њом. Тако су се мењали и наследни системи. Као што се породица сужавала од матријархалне (ако изузмемо промискуитет и групни брак) до модерне, биолошке породице, тако се и наслеђивање сводило од широког наслеђивања *de cuius*-а од стране свих саплеменика до најужег круга сродника (15).

Сваки друштвени правни систем изграђује одговарајући систем наслеђивања. Јер друштво је извор и основ свих односа па и правних. Њему зато припада право да регулише односе онако како то најбоље одговара његовим интересима. Према томе и право наслеђивања није ни неко природно право, нити је то право везано искључиво за приватну својину. Али оно не сме да буде ни средство за одржавање неједнакости у друштву, већ треба да претежно служи правилном развиту личности (16). За проблем који ми проучавамо битно је констатовати да путем наслеђивања родитељи после своје смрти омогућују деци, која су неспособна за рад, средства за живот и подизање, чиме и после своје смрти настављају да врше своје родитељске дужности, нарочито обавезу издржавања.

У модерном друштву видно се истиче тенденција поправљања положаја ванбрачне деце, нарочито у погледу права наслеђивања. И у земљама у којима влада буржоаско друштвено уређење, овај процес се непрестано развија. Истина, тамо је „осећај буржоаске мудрости нагонио законодавство да поступа само у етапама“ (17), али се наследноправни положај ванбрачног детета ипак знатно поправио. Многа напредна законодавства напуштају концепцију о потреби подређеног положаја ванбрачног детета уопште, па и у погледу његовог наследноправног положаја. Наше породично законодавство несумњиво спада у напредна законодавства, иако није у свим решењима ишло до логичних консеквенца. У нацртима за-

(13) Ближе о овоме саветовању в. у белешци у „Архиву за правне и друштвене науке“ наведеној у напомени 9.

(14) В. интересантан чланак Диме Војановски: За една „грешка“ на Енгелс, објављеном у часопису „Преглед“, Скопље, 1951, бр. 1, стр. 16—20, и чланак др. Олга Мандића: Брачни односи и „породица“ у првобитној заједници, објављеном у „Историском зборнику“, Загреб, 1951, бр. 1—4, стр. 55—101.

(15) В. о овоме интересантно излагање др. Б. Недељковића: Породица и наследство, Архив, 1940, бр. 1, стр. 8—20.

(16) О овом питању в. опширније др. В. Т. Благојевић: Основ права наслеђа, посебан отисак из „Бранича“, Београд, 1935, бр. 4 и 5.

(17) Georges Ripert. Le régime démocratique et le droit civil moderne, Paris, 1936, 104. У овој књизи овај познати француски цивилиста нарочито истиче да је поправљање инфериорног положаја ванбрачне деце инспирирано не неким религиозним идејама већ фактом да је такав положај супротан идеји једнакости за коју се демократија непрестано бори.

кона о наслеђивању и дискусији која се водила о тим прописима сагледају се још увек многа колебања између старог схватања које истина још увек влада у свести људи (брачна деца су у повлашћеном положају јер су брачна) и оног новог што се развија непрестано, што у нашем друштву има материјалну подлогу (ванбрачна деца не треба да буду у подређеном положају према брачној, јер се остварује једнакост свих људи пред законом, без обзира на рођење).

Свако друштвено уређење има свој владајући морал и правни систем који се заснива на принципима који су нужна последица економско-друштвене основе. Потпуно преношење решења заснованих на томе моралном схватању у један други друштвени и правни систем, макар он још био и недовршен, не би одговарало ни стварности, ни потребама тог система.

Владајуће начело буржоаског друштвеног и правног уређења у односима деце према родитељима је фактичка и правна неједнакост с обзиром на „законитост“ односно „незаконитост“ рођења. Ово је у суштини имало за циљ да се тзв. законитој, дакле брачној деци зајемчи својина и да се ова сачува само за њих. Тако је, дакле, моногами брак од свог постанка па до данас имао, поред осталог, функцију да даје законите наследнике (18). Деца рођена ван брака, дакле „у греху“, стављена су због тога у знатно лошији положај и требало је много напора прогресивних снага да се њихов положај у оквиру грађанског друштва поправи (19). Може ли се један овакав принцип задржати у једном друштвеном уређењу као што је наше које се у суштини разликује од грађанског друштва. Очигледно је да то није могуће, а то потврђује не само основни закон наше државе — Устав ФНРЈ (чл. 18, 26), већ и касније донети закони, пре свега Основни закон о односима родитеља и деце — чл. 3, па и закони чије је доношење у току као напр. Закон о наслеђивању.

Основ социјалистичком схватању проблема односа брачне и ванбрачне деце који изражава наш правни систем, дат је, као што је већ речено, у чл. 26 Устава ФНРЈ, што је прихваћено и од свих републичких устава. Акцент је у овом пропису на потпуном и општем изједначењу свих дужности и обавеза родитеља према деци без обзира на то да ли су рођена у браку или ван брака, па се не може говорити да се ово изједначење односи само на породичноправне односе а не и на наследне. Отуда је сасвим умесна констатација Смолеа (20) да ово начело важи за све односе између родитеља и деце, било да се заснивају на породичноправном, наследноправном или ком другом основу. То што је у овом истом

(18) В. Ф. Енгелс, Порекло породице, приватне својине и државе, Београд, 1952, стр. 76.

(19) В. Осма интересантно излагање о развоју наследног положаја ванбрачног детета у Француској у књизи Ж. Рипера, наведеној у напомени 17.

(20) V. dr. A. Smole: Dvoje vprašanje iz prava o nezakonskih otrocih, Ljudski pravnik, 1950, br. 2—3, str. 94.

ставу (чл. 26, ст. 5 in fine, Устава ФНРЈ) речено да се положај ванбрачне деце уређује законом, не значи да се дозвољава отступање од начела израженог у истом пропису. Уосталом, исту такву одредбу садржи и чл. 18, ст. 2, Устава ФНРЈ („Право наслеђа уређује се законом“). Суштина обе норме је јасна: Устав поставља само начела; ближе одредбе које регулишу разне материје, прописује закони о тим материјама. И као што су посебним законима дате одредбе о статусу ванбрачног детета (Основни закон о односима родитеља и деце, Закон о држављанству, Закон о личним именима итд.) тако ће и наследноправни положај ванбрачног детета бити уређен посебним законом, чије је доношење у току. Али и тај нови закон не може отступити од изнетог основног начела, израженог у Уставу.

5. — Прва варијанта последњег Нацрта закона о наслеђивању (чл. 19) доследно спроводи како усвојени принцип, који је једно од основних начела нашег родитељског права, да су родитељи изједначени у правима и дужностима према деци, без обзира из каквог су односа ова рођења, тако и други, исто тако основни принцип, да су ванбрачна и брачна деца изједначена у правима и дужностима према родитељима. Наведена варијанта је још доследнија од решења датог у пропису истог члана 19 Нацрта закона о наслеђивању од 22 августа 1950, јер овај даје право наслеђивања оцу умрлог ванбрачног детета само у случају ако је он признао то ванбрачно дете за своје. Ова прва варијанта, дакле, доследно стоји на основним начелима нашег породичног права, начелима на којима се заснивају односи између родитеља и деце. Студа решење дато у њој одговара систему нашег права.

Друга варијанта отступа од ових начела како садржински, тако и по форми. Због тога ћемо се задржати на неким основним питањима која се намећу уопште, а нарочито с обзиром на предложена решења у овој другој варијанти.

Чл. 20, ст. 1, прокламује начело да ванбрачна деца не наслеђују свога оца. Од тога се прави изузетак само у случају кад их је отац признао за своју. Ово признање, по формулацији овог прописа, не мора да буде у законом прописаној форми већ може да буде учињено обичном изјавом, понашањем па чак и на било који други начин. У том случају, ванбрачно дете ће имати исто наследно право као и брачно дете истог лица. Из оваквог решења произилази неколико питања. Прво би било питање које се тиче суштине овог прописа. Зашто у начелу не дати ванбрачном детету право наслеђивања према оцу? Друго питање је: зашто се отступа од већ усвојеног решења датог у чл. 24 Основног закона о односима родитеља и деце. Ако се признање очинства може учинити на било који начин, шта остаје од читавог система утврђивања очинства, спроведеног веома доследно у Основном закону о односима између родитеља и деце. Одавде проистиче питање: може ли

се прејудицијелно, напр. приликом расправљања заоставштине, упуштати у питање утврђивања очинства и доказивати да је очинство једног ванбрачног детета признато?

Већ смо рекли да из начела равноправности родитеља према деци и изједначења ванбрачне и брачне деце у односу према родитељима као нужна последица произилази и усвајање решења у закону о наслеђивању да су у погледу наслеђивања према родитељима, у принципу, изједначена са брачном и ванбрачна деца.

Кад говори о утврђивању очинства Основни закон о односима родитеља и деце изједначује оба начина која служе остваривању признања и утврђивања очинства судском пресудом (чл. 24 и 25), па се сматра да је очинство, утврђено било на који од ова два начина, чињеница заснована на материјалној истини и самим тим довољна као основ за произвођење разноврсних правних последица везаних за овај факт. Постоји, истина, тежња код извесних правника (21) да се једном од ова два начина — утврђивању очинства судским путем — да мањи значај, да се оно третира као мање вредно. Притом се обично истиче аргумент да наука још не располаже довољним средствима за сигурно констатовање тренутка концепције и очинства уопште и да се, према томе, иако је поступак за утврђивање очинства прожет тежњом да се установи материјална истина, она уопште не може установити. Како закон дозвољава утврђивање очинства и против воље лица чије се очинство утврђује, то се пред судовима појављује низ спорова. Циљ ових спорова је, како се тврди, остваривање неких материјалних интереса, као што су пре свега издржавање а потом и наслеђивање. У циљу да омогуће издржавање детета својом одлуком судови утврђују ко је отац који има само друштвену функцију издржавања детета. Ово се нарочито догађа у случају кад је са мајком детета у периоду концепције имало односа више људи. Због тога би било неправично да дете и према једном оваквом „оцу“ има иста наследна права као и према човеку који га је добровољно признао. Да ли је овакво резонување исправно?

Приликом поступка за утврђивање очинства суд је дужан да води рачуна о свему што може да допринесе утврђивању материјалне истине. Према утврђеном чињеничном стању суд ће по свом слободном уверењу уважити или одбити тужбени захтев. Усвајањем тужбеног захтева, суд пресудом утврђује да је установио материјалну истину да је тужени мушкарац отац тог ванбрачног детета. Таква пресуда има за правну последицу не само издржавање, већ и све правне последице које изазива утврђен родитељски однос, дакле однос сродства. Сматра се да је лице чије је очинство овако утврђено отац ванбрачног детета. Без сумње да се при утврђивању очинства судским путем налази на знатне тешкоће и да

(21) В. „Архив за правне и друштвене науке“, 1951, бр. 4, стр. 650—651.

оно може имати недостатака. Али исто тако могући недостаци стоје и код признања очинства. Зар се не може догодити такође да мушкарац који је признао дете за своје, незнајући да је мајка имала у периоду концепције односе са другим мушкарцем, није стварно отац ванбрачног детета које је признао. Или, зар се не може догодити такав случај и код брачног очинства. Да ли је *замста* брачно, тј. дете мужа мајке свако дете чије очинство није оспорено? Па ипак, сигурно неће бити правника који ће довести у сумњу начело да такво дете може бити законски наследник заоставштине свог презумптивног оца. Ако се већ прихватио принцип да је тужба за утврђивање очинства статусног карактера и да судска пресуда о утврђивању очинства повлачи све статусне последице, онда је логична консеквенца таквог принципијелног решења и давање права наслеђивања ванбрачном детету према судском пресудом утврђеном оцу и обрнуто (22).

На саветовању врховних судова у новембру 1951 и у дневној штампи поводом тога (23) истакнуто је мишљење да би ванбрачном детету требало признати право наслеђивања према оцу кад је отац својим понашањем — примањем детета у кућу или на друге начине — уствари признао дете, без обзира да ли је то учињено и на законом прописани начин (чл. 24 Основног закона о односима родитеља и деце). Истакнуто је такође и мишљење да право наслеђивања према оцу треба признати ванбрачном детету чак и онда ако га отац не признаје али га издржава било плаћањем алиментације или издржавањем у својој кући. Извесни аутори (24) сматрају да „наследници треба да буду само чланови уже породичне заједнице, која није само крвна заједница, већ је и радна заједница“. Слично становиште заступа и Врховни суд Словеније (одлука од 12 јуна 1946) (25) кад вели да „основ наследног права брачне деце није само сродство, већ нормалан положај заједничког живота и издржавања оца“... па према томе да ванбрачном детету припада наследно право према оцу само онда ако је живело са својим оцем у животној или радној заједници.

Оба ова становишта имају озбиљних недостатака. Истаћићемо само неке најосновније.

Очинство ванбрачног детета се може утврдити само на начине изрично предвиђене законом. То су, као што је већ речено, признање ванбрачног оца и утврђивање очинства у спору пред судом. Мимо та два начина, предвиђена у чл. 24 и 25 Основног закона о односима родитеља и деце, очинство се не може утврђивати.

(22) Исто мишљење заступа др. В. Т. Благојевић: Нека питања законског наследног реда код нас данас, „Архив за правне и друштвене науке“, 1954, бр. 1, стр. 65—66.

(23) В. белешку о саветовању врховних судова, „Политика“ од 22 новембра 1951, стр. 2.

(24) В. др. Рудолф Леградић: О развоју наследног права код нас. „Народни правник“, Београд, 1946, бр. 1—2, стр. 25.

(25) В. др. А. Смоле цитирани чланак, „Јљудски правник“, 1950, бр. 2—3, стр. 99.

Ако, дакле, ванбрачни отац не призна очинство на законом предвиђени начин, онда се може само путем тужбе овлашћених лица у закону прописаном року, у парници пред надлежним судом, утврђивати очинство. Дакле, нужна је тужба овлашћеног лица и утврђивање тог односа у парничном поступку. Законом нису предвиђени никакви изузеци. Према томе, не би било у складу са законом утврђивање очинства на други начин, па ни у поступку пред ванпарничним судом, ни као прејудицијелно питање уз неки други спор односно правну ствар. Не би, дакле, било дозвољено утврђивати очинство приликом поступка за расправу заоставштине, нити у спору поводом какве друге правне ствари, односно захтева. Уколико би се поставило овакво питање, суд би био дужан да упути странке на редован спор који би се могао повести само под законом предвиђеним условима из чл. 24 односно 25 Основног закона о односима родитеља и деце.

Сродство је полазна тачка, она основна чињеница на којој се оснивају остале правне последице. Нарочито је значајно истаћи да се тиме изражава један природни однос. Због тога је разумљиво да као такав производи дејства које такав однос изазива у природи. Родитељи имају дужност, која проистиче из природе тих односа, да се старају о својој деци. Друштво је ову природну функцију нормирало претворивши је у правило принудног права, чиме је омогућило да се спречи избегавање вршења родитељске дужности. Отуда родитељи, свеједно да ли су брачни или ванбрачни, имају према детету исте дужности без обзира да ли оно са њима живи или не живи у истој животној или радној заједници. По правној свести нашег народа и по нашим друштвеним потребама, наслеђивање има такође главни основ у сродству. Зар се може напр. одрицати право наслеђивања детету које је још у раној младости живело и радило ван родитељске куће (учећи занат или школујући се), само због тога што није живело у животној заједници и радној заједници са оставиоцем? Или, с друге стране, да ли је оправдано оспоравање права наслеђивања ванбрачном детету које отац није примио у кућу, или га чак није хтео признати, па је његово очинство судским путем установљено. Фактом утврђења очинства (било признањем, било судском пресудом) констатован је сроднички, родитељски однос, са свим последицама сродничког односа. Зашто би ова последица сродничког односа — наслеђивање — била изузетак? Тим пре што и сам последњи Нацрт закона о наслеђивању даје превагу законском наслеђивању које се оснива на близини сродства.

Насупрот становишту *Теза* (бр. 7, ст. II) да ванбрачна деца имају право наслеђивања не само према родитељима већ и према њиховим претцима, обе варијанте последњег Нацрта закона о наслеђивању (чл. 19, ст. 4, односно чл. 21) прописују да деца рођена ван брака нису законски наследници предака и потомака ни дру-

гих сродника својих родитеља, нити су ови законски наследници те деце.

С обзиром на важеће законодавство, овакав пропис Нацрта о наслеђивању био би сасвим оправдан. Тезе полазе, како то умесно констатује проф. Ајзнер (26), са начелног становишта да је право наслеђивања пандан праву на издржавање. Како према чл. 32 Основног закона о односима родитеља и деце узајамна дужност издржавања постоји само између брачних сродника по правој, усходној и нисходној линији, а не и између ванбрачне деце и предака ванбрачних родитеља и других сродника, то је оправдано да се и право наслеђивања регулише на исти начин (27).

Другачије би се могао проблем третирати *de lege ferenda*. У нашем праву је усвојен принцип да је сроднички однос, или боље речено родитељски однос, установљен на законом прописани начин, правна чињеница која проузрокује права и дужности лица која се налазе у том сродничком односу. Основни закон о односима родитеља и деце је отступио од овог принципа чинећи уступак постојећим схватањима о опасности увођења ванбрачног детета у ширу породицу. Везивање брачног детета сродничким везама само за ванбрачне родитеље јесте уствари задржавање његовог подређеног положаја у односу на брачно дете. Од овог уступка заосталој правној свести прелази се логично у други уступак — да ванбрачна деца немају права наслеђивања својих предака. И тако се долази у заиста чудну ситуацију да се ванбрачно сродство различито третира. Ванбрачно дете је сродник свога претка ако је реч, на пример, о склапању брака. Тада ће ово сродство бити брачна сметња која повлачи апсолутну ништавост брака, али оно није сродник ако треба да тражи издржавање, или ако треба да добије наслеђе. Оваква логика законодавца има несумњиво недостатака и не може се правдати правном свешћу народа. Јер закони, као део надградње, треба да делују и као агенс који вуче друштво напред, а не да буду само констатација већ постојећег стања.

Због тога мислимо да је правилније третирати сродство увек на

---

(26) В. др. Б. Ајзнер: Напомене о тезама за предпројекат закона о наслеђивању, „Архив“, 1948, бр. 1—3, стр. 101.

(27) У нашој објављеној и доступној судској пракси нема података о овом питању. Врховни суд Хрватске у свом извештају о праву наслеђивања ванбрачног детета, СУ 499/51 од 21 септембра 1951, констатује да се ово питање у пракси судова врло ретко расправљало и да Врховни суд Хрватске није имао прилику да по њему заузме становиште. Подручни судови су међутим заузимали негативно становиште ако се појављивало питање наслеђивања према очевим сродницима. У извештају Врховног суда НР Хрватске о проблемима и појавама судске праксе за раздобље од 1 септембра до 31 децембра 1949 налази се примедба да уколико правна правила из прописа који су били на снази 6 априла 1941 искључују ванбрачну децу из законског наслеђивања очевих предака, она нису у супротности са постојећим прописима. — У извештају се подвлачи да би се питање наслеђивања према мајчиним сродницима, уколико би се појавило (а таквих одлука није било), имало различито решити на подручју на коме је важио новелирани Општи аустријски грађански законик (новела од 1914), који је признавао ванбрачном детету право законског наслеђивања и према мајчиним сродницима, а другачије на осталом подручју где ова новела није важила.

исти начин и везивати за њега исте последице, без обзира да ли потиче из брака или ван брака. У том случају би сасвим било логично дати ванбрачном детету законско право наслеђивања према претцима и осталим сродницима његових родитеља, чиме би оно било стварно изједначено са брачним дететом.

6. — С обзиром на све изложено закључили бисмо следеће. Наше ново право изграђује се са тенденцијом да се омогући даље развијање друштва а не у циљу да се фиксирају друштвени односи као непроменљиви. Притом елементи обичајног права и постојеће правне свести не смеју да играју одлучујућу улогу. Закони наши јесу и треба да буду, иако елемент надградње, у свом повратном дејству чинилац који ће да помаже развој свести грађана ка социјалистичком друштву, ка свести социјалистичких људи. Наследноправни положај ванбрачне деце треба да буде у том духу уређен законом. Таква концепција намеће решење, већ усвојено и у другим напредним законодавствима, да ванбрачна деца имају једнак наследноправни положај са брачном децом. Ову солуцију углавном даје прва варијанта последње редакције Нацрта закона о наслеђивању.

Војислав Бакић

ДЕЈСТВО ТУЖБЕ НА ИЗВРШЕЊЕ АКТА ПРОТИВ КОЈИХ ЈЕ ПОКРЕНУТ УПРАВНИ СПОР

1. — Начелно се разликује правно дејство жалбе у управном поступку од правног дејства тужбе у управносудском поступку. Познато је да жалба по правилу има суспензивно дејство које се састоји у томе што прописно изјављена жалба задржава извршење управног акта против кога је она поднета. Само изузетно прописно изјављена жалба нема суспензивно дејство. Жалба несумњиво нема одгодне моћи ако је изричним правним прописом предвиђено да жалба не задржава извршење управног акта (1), као и у случају када је жалба поднета против првостепеног управног акта против кога је подношење жалбе искључено правним прописом (2).

Тужба пак у управносудском поступку нема суспензивно дејство, јер она по правилу не спречава извршење управног акта против кога је поднета (3). Међутим, иако је Закон о управним споровима поставио правило о отсуству суспензивног дејства тужбе, ипак је он у чл. 16 предвидео и обавезу државних органа да под изве-

(1) Према чл. 13 Основног закона о санитарној инспекцији: „Жалба не задржава извршење наређених мера, сем у случају кад не постоји хитна потреба извршења односно опасност због неизвршења тих мера.“

(2) Према чл. 76, т. 4, Општег закона о народним одборима „против решења донетог у управном поступку странка има право жалосе непосредно вишем органу, уколико законом или општим прописима донетим на основу законског прописа није друкчије одређено.“

(3) Чл. 16, ст. 1, Закона о управним споровима.

сним условима одложе извршење оспореног управног акта (4). При прописивању одредбе чл. 16, ст. 2, законодавац је вероватно био руковођен следећим разлозима: стоји чињеница да је један управни акт оспорен тужбом и да се у случају уважавања тужбе исти акт има поништити. Пресуда којом се ништи управни акт има дејство *ex tunc*, тј. предмет се враћа у стање у коме се налазио пре него што је поништени акт донет (чл. 63, ст. 2). Свакако да отклањање незаконитости констатоване судском пресудом неће наићи ни на какве тешкоће ако поништени акт није био извршен. Напротив, на тешкоће се наилази нарочито у случају кад је извршен управни акт којим је тужиоцу било наређено какво чињење, нечињење или давање. У циљу отклањања тих евентуалних тешкоћа које се могу појавити у случајевима поништења оспореног управног акта, Закон о управним споровима је предвидео једну резерву кад је државни орган дужан („одложиће извршење“) да одложи извршење управног акта до коначне судске одлуке. Додуше одредба чл. 16, ст. 2, претставља изузетак од правила постављеног у чл. 16, ст. 1, (да тужба по правилу не спречава извршење управног акта против кога је поднета), па се она стога треба уже тумачити, али при свем том она пружа извесну гаранцију тужиоцима (физичким и правним лицима), да ће се под условима из чл. 16 Закона, изаћи усусрет њиховом захтеву за одлагањем извршења управног акта.

2. — Да би се извршење оспореног управног акта могло одложити потребно је да буду испуњени следећи услови: а) да би се извршењем оспореног управног акта тужиоцу нанела штета која би се тешко могла поправити; б) да се одлагање извршења оспореног управног акта не противи јавном интересу; в) да се одлагањем не наноси противној странци већа ненакнадива штета. Ови услови морају бити кумулативно испуњени.

10. Кад се може сматрати да ће извршење оспореног управног акта нанети тужиоцу штету која би се тешко могла поправити? Пошто се не може дати прецизан позитиван одговор на ово питање, то је потребно најпре искључити оне управне спорове, код којих је јасно да се не може тражити извршење оспореног управног акта.

То су најпре управни спорови покренути против акта којима је тужилац одбијен од тражења да му се призна какво право. Свакако да се у овим споровима не може поставити питање одлагања извршења оспореног управног акта.

---

(4) Чл. 16, ст. 2 и 3, гласи: „По захтеву тужиоца орган који је надлежан да нареди извршење оспореног акта одложиће извршење до коначне судске одлуке, ако би извршење нанело тужиоцу штету која би се тешко могла поправити, а одлагање се не противи јавном интересу нити би се одлагањем нанела већа ненакнадива штета противној странци. Уз захтев за одлагањем мора се поднети доказ о поднетој тужби. По овом захтеву надлежни орган мора донети решење најдаље у року од три дана од пријема захтева. — Орган који је надлежан да нареди извршење, може и са других разлога одложити извршење оспореног акта до коначне судске одлуке, ако то јавни интерес дозвољава.“

Тешкоћу не претставља ни случај, кад је управним актом признат само делимично тужиочев захтев. Ако тужилац тужбом тражи признавање и другог дела захтева који му није признат оспореним управним актом, не постоји никаква сметња да се оспорени акт изврши, јер се тужиоцу тиме не наноси никаква штета.

Тужиоцу се извршењем оспореног управног акта може нанети штета која би се тешко могла поправити нарочито онда кад је тужилац оспореним управним актом обавезан на какво давање, чињење и нечињење. Но ни сви такви случајеви не могу се једнако третирати при решавању о одлагању извршења оспореног акта, јер и међу њима има таквих, код којих повраћај у стање пре доношења управног акта не изазива никакве тешкоће. (Ако је на пример неправилно наплаћена извесна сума новца, она ће бити враћена тужиоцу, ако суд поништи управни акт.)

20. Има међутим случајева, кад странка испуњава услов из наведене одредбе, тј. кад је несумњиво утврђено да би извршење управног акта нанело тужиоцу штету која би се тешко могла поправити, али се и поред тога не може одложити извршење оспореног управног акта. Такав случај постоји онда, ако се одлагању извршења оспореног управног акта противи јавни интерес. Приватни интерес странке свакако да не може имати преимућство над јавним интересом, због чега се и оспорени управни акт у таквим случајевима мора извршити.

30. Одлагање извршења управног акта се неће моћи извршити ни онда, ако би се одлагањем извршења нанела противној страни већа ненакнадива штета, иако су прва два услова испуњена у конкретном случају. Но овај трећи услов односи се само на оне случајеве, кад у управном поступку учествују поред државног органа и тужиоца и трећа страна. Ти случајеви свакако да нису чести. Ти случајеви биће на пример могући у споровима у којима се појављују трећа заинтересована лица, као и у тзв. двостраначким стварима. Да би државни орган могао одбити одлагање извршења управног акта због овога разлога, потребно је да постоји извесност о томе да би се одлагањем извршења проузроковала противној страни извесна квалификована штета, наиме штета која ће бити већег обима и која се не би могла накнадити противној страни. Према томе закон се не задовољава постојањем ма какве штете, већ захтева могућност доношења одређене квалификоване штете.

За одлагање извршења оспореног управног акта увек мора бити испуњен други и трећи услов, наиме да се одлагање не противи јавном интересу и да се одлагањем не наноси противној страни већа ненакнадива штета. У погледу првог услова Закон није тако категоричан, јер у чл. 16, ст. 3, даје овлашћење надлежном државном органу да може и са других разлога одложити извршење оспореног акта до коначне судске одлуке, под условом да то јавни интерес дозвољава и да се противној страни не наноси већа ненакнадива штета.

3. — *Надлежност органа за одлагање извршења оспореног управног акта.* — За разлику од Закона о Државном савету и управним судовима старе Југославије, у чијем је чл. 36 употребљен неодређен термин „управна власт“, тако да се није знало који је орган државне управе надлежан за одлагање извршења оспореног управног акта, у чл. 16 нашега Закона је то питање прецизније регулисано. Наиме према одредби поменутог члана одлагање извршења оспореног управног акта може да изврши државни орган који је надлежан да нареди извршење управног акта. А то је по правилу орган који је донео управни акт у првом степену. Ово је начело било садржано у чл. 108, тач. 11, ранијег Општег закона о народним одборима а данас је садржано у републичким законима о народним одборима. (Напр. чл. 164 т. 6, ст. 2, Закона о народним одборима срезова НР Србије гласи: „Решење извршује орган који је решавао у првом степену“).

4. — *Одлагање извршења оспореног управног акта се врши по захтеву тужиоца или по иницијативи државног органа.* — Подношењем захтева за одлагање извршења управног акта треба по правилу да претходи подношење тужбе. Да би дакле једно лице могло да упути захтев за одлагање извршења управног акта, оно треба да стекне својство тужиоца, а то се својство стиче подношењем тужбе суду и заснивањем управног спора. Стога је тужилац дужан да уз захтев за одлагање извршења управног акта приложи и доказ о поднетој тужби. Но лице на које се управни акт односи може захтев за одлагање извршења управног акта поднети и пре подношења тужбе суду. У таквом захтеву тужилац треба да назначи да још није поднео тужбу суду, али да намерава да заснује управни спор против управног акта чије одлагање извршења тражи. Међутим за државног органа настаје обавеза да реши захтев тек од дана кад такво лице поднесе доказ да је поднело тужбу. Ако је оспорени управни акт извршен свакако да тужилац нема више потребе да подноси захтев за одлагање извршења. Он мора сачекати решење управног спора од стране суда, па ако оспорени управни акт буде поништен он ће моћи да тражи повраћај у стање пре доношења управног акта и евентуално накнаду штете.

Кад тужилац поднесе захтев за одлагање извршења оспореног управног акта, надлежни државни орган мора по оваквом захтеву донети решење најдаље у року од три дана од пријема захтева. Ово решење може бити позитивно (да се одлаже извршење управног акта) или негативно (да се одбије захтев за одлагање извршења).

Иако у Закону није изрично предвиђено несумњиво је да надлежни државни орган може, по својој иницијативи, да изврши одлагање оспореног управног акта до коначне судске одлуке, разуме

(5) Чл. 108, тач. 11, Општег закона о народним одборима из 1949 гласио је: „Извршна решења у административном поступку извршује, по правилу, овај орган који је донео решење у првом степену, уколико није другачије прописано.“

се само под условом да се таквом одлагању не противи јавни интерес.

Да ли одлагање извршења може тражити државни орган виши од органа који је донео оспорени управни акт? Свакако да је то у складу са нашим системом управе и да ће такав захтев довести до одлагања извршења.

5. — Да ли захтев за одлагање извршења управног акта има суспензивно дејство? Закон није регулисао ово питање. Несумњиво је да би ова мера била у интересу тужиоца. Стога смо мишљења да би се она могла прихватити у нашем праву. Правило да тужиоцем захтев за одлагање извршење оспореног управног акта има суспензивно дејство имало би за последицу обустављање од стране државног органа свих радњи, у циљу извршења оспореног управног акта, све док се тужиоцем захтев за одлагање извршења не реши од стране надлежног органа. Несумњиво је да је ова мера у складу са чл. 16, ст. 2, с обзиром на предвиђени кратак рок од 3 дана, у коме надлежни орган мора донети решење о тужиоцем захтеву за одлагање извршења оспореног акта.

6. — У вези са установом одлагања извршења оспореног управног акта поставља се питање да ли је противу негативног решења донетог по захтеву за одлагање извршења оспореног управног акта допуштена жалба вишем органу. Ако то није највиши државни орган, против чијих аката није могућа жалба вишем органу мишљења смо да је могуће у управном поступку употребити редован правни лек — жалбу и противу таквог акта.

Да ли поднета жалба против акта о одлагању извршења оспореног акта спречава извршење управног акта? Иако у управном поступку важи правило о суспензивном дејству жалбе, ипак се у конкретном случају не може применити ово правило. Јер усвајањем правила о суспензивном дејству жалбе негирао би се основни постулат о дејству тужбе, по коме тужба по правилу не спречава извршење управног акта против кога је поднета. Примена овога правила противи се суспензивном дејству жалбе поднете противу решења о одбијању захтева за одлагање извршења управног акта. Поред тога реч је о негативном управном акту, чије се извршење и иначе не обуставља.

7. — Да ли је допуштена тужба суду противу акта другостепеног органа о одбијању одлагања извршења управног акта? Мишљења смо да је и против ових аката допуштена тужба суду с обзиром да је у нашем праву усвојена генерална клаузула по којој се управни спор може засновати против свих оних управних аката, против којих није изричним законским прописом искључено зајнивање управног спора.

Интересантније је међутим питање каква овлашћења има суд при оцени акта другостепеног органа о одбијању захтева за одлагањем извршења управног акта? Да ли су овде у питању такви акти који се доносе на основу дискреционе оцене или о правно везаним

актима? Изгледа нам да овде нису у питању акти који се доносе на основу дискреционе оцене, већ правно везани акти. Стога ће суд имати права да оцењује у сваком конкретном случају постојање услова наведених у Закону који спречавају одлагање извршења управног акта. Према томе, суд има овлашћење да оцењује не само чињенице да ли би извршење управног акта нанело тужиоцу такву штету која би се тешко могла поправити, као и чињеницу да ли би се одлагањем извршења заиста нанела противној страни већа ненакнадива штета, већ и чињеницу да ли се одлагање извршења оспореног управног акта противи или не јавном интересу. Ово наше мишљење заснивамо на чињеници да у случајевима из чл. 16 није реч о актима који се доносе на основу дискреционе оцене, већ о тзв. техничким питањима (у прва два случаја) и о неодређеним појмовима (кад је у питању „јавни интерес“).

У правној теорији „техничка оцена“ претставља доста спорно питање. Од правних писаца први је Бернацик (6) истакао значај техничких питања односно техничке оцене. Бернацик идентификује неодређене појмове са техничком оценом. А и неодређени појмови као и техничка оцена по Бернацику имају значај дискреционе оцене, због чега и измичу судској контроли. Хернрит (7) је покушао да исконструирше посебну категорију техничке оцене, али и по њему техничка питања не потпадају под судску контролу. Тецнер (8) се супротставио Бернациковом схватању истакавши да у случајевима техничке оцене ни у ком случају није реч о дискреционој оцени. У нашој правној литератури проф. Крбек (9) сматра да подвођење техничке оцене под дискрециону оцену није ни срећно ни исправно. Он сматра да је супротно истина: техничка пракса, стручно знање, искуство, научно познавање и слично укидају или бар ограничавају дискрециону оцену, а не заснивају је нити је шире.

Мишљења смо да се техничка питања у нашем праву не могу подводити под појам дискреционе оцене, и да стога судови имају овлашћење да улазе у оцену тзв. техничких питања. Следствено томе суд има овлашћење да и у случајевима из чл. 16 оцењује питање да ли би извршење управног акта нанело тужиоцу штету која би се тешко могла поправити, као и питање да ли би се одлагањем извршења управног акта нанела противној страни већа ненакнадива штета.

Питању неодређених појмова нарочиту пажњу посветила је предратна немачка (пренацистичка) и аустриска правна доктрина. Литература о проблему неодређених појмова веома је обимна. Готово сви познатији аустриски и немачки писци јавнога права ба-

(6) Bernatzick: *Rechtssprechung und materielle Rechtskraft*, 1886, стр. 42 и сл.

(7) Herrnritt: *Grundlehren des Verwaltungsrechts*, Tübingen, 1921, стр. 291 и сл.

(8) Tezner: *Das freie Ermessen der Verwaltungsbehörden*, 1924, стр. 9.

(9) Dr. I. Krбек: *Diskrecona ocena*, 1937, стр. 365 и сл.

вили су се проучавањем овога проблема. У нашој правној теорији проблем неодређених појмова проучавао је проф. Крбек који је овоме проблему доста места посветио у својој монографији *Дискрециона оцена*.

Ако се пође од гледишта да неодређени појмови у савременој држави, с обзиром на велики број административноправних прописа и на потребу апстрактног изражавања правних правила од стране законодавца претстављају извесну неизбежност, онда се несумњиво показује нужним да се суду призна право да у сваком конкретном случају оцењује да ли ти неодређени појмови претстављају дискрециону оцену или не. Према томе, неправилно је гледиште оне правне доктрине по којој неодређени појмови увек значе овлашћење управних органа на вршење дискреционе оцене. Додуше у извесним случајевима неодређени појмови претстављаће за управне органе дискрециону оцену, али је исто тако тачно да у многим случајевима неодређени појмови значе правну везаност управних органа. Нарочита тешкоћа се појављује код оцене неодређених појмова због њихове релативности. Тако неодређени појмови могу имати уже и шире значење, а с обзиром на чињеницу у каквом се контексту они налазе односно с обзиром на момент у коме се врши примена прописа са неодређеним појмовима. Да би се могло просудити питање да ли неодређени појам значи дискрециону оцену или правну везаност нужно је да суд приступа индивидуално од случаја до случаја, и да у сваком конкретном случају, уколико је то потребно, неодређени појам посматра у вези са читавим текстом поједине правне одредбе, односно у вези са смислом и духом односно правног прописа.

Појам „јавног“ интереса спада у категорију тзв. неодређених појмова. Овај појам је био посебно третиран у правној литератури. Лаун је мишљења (10) да појам „јавног интереса“ не претставља правни појам, већ да тај појам спада у категорију дискреционе оцене. Тецнер (11) се напротив супротставља оваквом гледишту, јер по њему и појам „јавног интереса“ претставља правни појам који може бити предмет оцене од стране суда. Валтер Јелинек (12) је исто тако мишљења да појам „јавног интереса“ може бити предмет оцене управног суда као правни појам, па штавише наводи примере у којима је суд вршио оцену „јавног интереса“.

При оцени питања да ли појам „јавног интереса“ претставља појам дискреционе оцене или не изгледа нам да се не може дати један категоричан одговор. Мора се поћи од чињенице да појам „јавног интереса“ нема исто значење у свима правним прописима у којима је примењен. Није искључено да ће појам „јавног интереса“ у извесним правним прописима претстављати дискрециону оцену, а у другим правно везану оцену. Изгледа нам нужним и цели-

(10) Laun: Das freie Ermessen und seine Grenzen, 1910, стр. 62 и сл.

(11) Tezner: Das freie Ermessen der Verwaltungsbehörden, 1924, стр. 30 и сл.

(12) W. Jellinek: Verwaltungsrecht, Berlin, 1928, стр. 32.

сходним да се појам „јавног интереса“ мора схватити на релативан начин у изложеном смислу.

Враћајући се на појам „јавног интереса“ из чл. 16 Закона о управним споровима мишљења смо да се појам „јавног интереса“ из овог прописа не може а priori оквалификовати као питање дискреционе оцене које не би могло бити предмет оцене од стране врховног суда. По нашем мишљењу, суд има овлашћење да оцењује постојање односно непостојање „јавног интереса“ у сваком конкретном случају. И при оцени појма „јавног интереса“ суд остаје на терену законитости, јер се он ограничава на питање чињеница и елемената који сачињавају појам „јавног интереса“. Покушаћемо да ово изложимо на једном примеру. Претпоставимо да је решењем народног одбора града као другостепеног органа наређено једном лицу исељење из свога стана у други стан, а да је стан тога лица уступљен једном судији или неком привредном стручњаку који је премештен у тај град (13). Претпоставимо и то да је лице коме је решењем наређено исељење покренуло управни спор и да је затражило од другостепеног органа одлагање извршења оспореног акта. Ако би другостепени орган одбио захтев тужиоца за одлагање извршења оспореног акта наводећи као разлог да се томе у конкретном случају противи „јавни интерес“, јер односни народни одбор има несумњиво интереса да добије једног стручног судију или привредног стручњака, поставља се питање да ли заиста у конкретном случају постоји „јавни интерес“ који забрањује да се одложи извршење оспореног управног акта. Зар у овом случају не би било целисходно дати суду овлашћење да цени да ли је реч о „јавном интересу“ и да ли управни орган квалификујући један интерес као „јавни интерес“ није прекорачио границе дискреционе оцене. Стога нам изгледа правилним гледиште по коме би суду требало дати овлашћење да цени појам „јавног интереса“ из чл. 16 Закона о управним споровима. Наши пак највиши судови при вршењу оцене „јавног интереса“ водиће несумњиво рачуна не само о заштити права грађана, већ и о потребама добре државне управе у датом случају.

Сматрамо да је ово гледиште у складу и са нашим позитивним прописима, са Законом о управним споровима. Наиме у чл. 9 овога закона је предвиђено да нема неправилне примене прописа у случају кад је надлежни државни орган решавао по слободној оцени на основу и у границама овлашћења које му је дато правним прописима. Што значи да вођење управног спора није искључено ни у случају кад је надлежни орган решавао по слободној оцени на основу и у границама овлашћења које му је дато правним прописима. О питању да ли је у конкретном случају реч о слободној оцени, као и о питању да ли је овлашћени државни орган решавао на

(13) Чланак је писан кад су били у важности прописи којима је било предајено административно решавање станбеног питања. Ови су прописи престали да важе од 1 јануара 1954.

основу и у границама овлашћења датог му правним прописом одлучује суд. Према томе, и у случају из чл. 16 Закона о управним споровима суд је овлашћен да оцени да ли је у конкретном случају заиста реч о „јавном интересу“, или је управни орган означио нешто као „јавни интерес“ што уствари нема тај карактер.

8. — Целисходно и рационално би било да врховни суд истовремено решава по главној ствари и по тужби противу решења о одбијању захтева за одлагање извршења оспореног управног акта.

Најзад поставља се питање да ли је допуштена жалба Савезном врховном суду противу пресуде или решења републичког врховног суда у предмету одбијања извршења управног акта. Свакако да је и у овим предметима допуштена жалба под условом да је противу такве пресуде односно решења допуштена жалба Савезном врховном суду.

9. — Овлашћење суда да оцењује питање могућности одлагања извршења оспореног управног акта има више теоретски него практичан значај. Јер државни органи, ако то хоће, могу извршити оспорени управни акт. Али сама чињеница да се суду даје овлашћење да ревидира разлоге државних органа, наведене у прилог њихове тезе, да у конкретном случају не постоје довољно оправдани разлози за одлагање извршења управног акта, може позитивно утицати на државне органе при решавању тужиоачевог захтева о одлагању извршења управног акта. Та чињеница изгледа нам нарочито значајна при решавању овога питања.

10. — На које се време може одложити извршење оспореног управног акта? У закону је предвиђено да се извршење може одложити до коначне судске одлуке. Према томе, по захтеву тужиоца за одлагање извршења оспореног управног акта могућа су два алтернативна решења: или да се одбије захтев за одлагање извршења или да се одобри одлагање које онда траје све до окончања управног спора.

11. — Да не би одлагање извршења оспореног управног акта трајало сувише дуго времена било би свакако целисходно да суд такав предмет одмах узме у поступак, иако закон није прописао хитност за решавање спорова код којих је одложено извршење оспореног управног акта. Ако је државни орган одложио извршење оспореног управног акта по сопственој иницијативи, требало би да он о томе обавести надлежни суд, код кога се води управни спор противу управног акта да би суд имао то у виду.

12. — Ако државни орган одбије тужиоачев захтев за одлагање извршења решења и тужиоцу извршењем решења буде нанета штета, тужилац може, према чл. 10 Закона о управним споровима, тражити у истом управном спору накнаду штете која му је тиме нанета, односно повраћај ствари које су му одузете. Ако суд поништи оспорено решење он ће одлучити и о захтеву тужиоца за повраћај ствари, односно за накнаду штете, под условом да подаци поступка пружају за то поуздан основ. Ако суд не може на основу

података из списка да одлучи о захтеву тужиоца за накнаду штете, односно за повраћај ствари, он ће упутити тужиоца да свој захтев остварује у грађанској парници (чл. 40, ст. 4, Закона о управним споровима). Ово је један случај спора пуне јурисдикције који је у нашем праву предвиђен у ограниченом облику у поређењу са француским спором пуне јурисдикције. Супротно француском праву ова врста спорова у нашем праву не може се самостално водити, већ увек у вези са спором о поништају управних аката.

Др. Славољуб Поповић

ОДНОС ИЗМЕЂУ САВЕЗНЕ НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ И ЊЕНИХ ИЗВРШНИХ ОРГАНА*)

I. Основни проблем скупштинског система власти је проблем начина спровођења и доследног остварења јединства власти као организационог принципа на коме почива систем скупштинске владавине. У комплексу питања која чине овај проблем свакако да је централно и суштинско питање: начин и степен концентрисања законодавне и управне власти у рукама Скупштине, а затим питање начина вршења ове концентрисане власти од стране саме Скупштине. Савезни Уставни закон од 1953 (а уставни закон република у домену републичком, Општи закон о народним одборима од 1952 у локалној сфери власти) решио је ово питање на један специфичан начин. Савезна народна скупштина има не само искључиво право вршења законодавне власти, већ и једног, по важности, знатнијег дела онога што се уобичајеном терминологијом назива управном влашћу. Тачније речено, Скупштина врши политичку страну управне власти, или, како се то каже, врши функцију политичког руковођења управом. Неполитички део управне власти, или другим речима, административна функција у ужем смислу речи, а то значи обављање текућих управних и извршних послова, поверено је посебним неполитичким органима — савезној управи. Кад је то тако, онда се природно поставља питање на који начин ће Скупштина моћи извршити оволико широк круг функција и послова, нарочито с обзиром да је она једно врло обимно тело. Разумљиво је да је створен низ инструмената и погодности у самој конституцији Скупштине који доприносе да она буде у стању да врши власт која јој припада (на пример, сталност заседања, систем одбора и комисија,

*) У овим разматрањима неће бити узет у обзир период од доношења савезног Уставног закона до избора за нову Савезну народну скупштину, новембра 1953, период кад је Савезно извршно веће деловало, уствари, као влада са правом доношења уредби са законском снагом, а у присуству старе Скупштине изабране и конституисане по прописима Устава од 1946.

итд.), али је то ипак недовољно за извршење задатака који она има. Решење овог проблема нађено је у успостављању Претседника Републике и Савезног извршног већа као извршних органа Савезне народне скупштине. Већ из чл. 13 и 14 савезног Уставног закона може се видети да Скупштина остварује јединство власти и учити извршни карактер поменутих органа. Тамо се каже да је Савезна народна скупштина претставник народног суверенитета и највиши орган власти федерације, односно да Скупштина врши права федерације непосредно и преко Претседника Републике и Савезног извршног већа као својих извршних органа, а одређене извршне послове врше савезни органи управе према смерницама и под контролом Савезног извршног већа. Однос између поменутих извршних органа и Скупштине, који нас у овом тренутку интересује, посматраћемо с три стране: с гледишта права Скупштине према њима, с гледишта права које они имају према Скупштини, и с гледишта функција ових извршних органа. На тај начин, лако ћемо видети како природу њиховог узајамног односа, тако и карактер Претседника Републике и Савезног извршног већа као специјалних извршних органа Скупштине.

II. Једна од основних гаранција и претпоставки да Претседник Републике и Савезно извршно веће одиграју улогу коју им норме и концепција Уставног закона намећу, јесу права Скупштине које ова има према њима у погледу њиховог конституисања, рада и одговорности. Посебну пажњу треба обратити на следеће:

Прва претпоставка која се логично поставља било би постављање и разрешавање у целини или појединих чланова ових органа од стране саме Скупштине. Одредбе чл. 15, т. 2 и 3, то изричито прописују, а у Пословнику Савезне народне скупштине то је детаљно разрађено. Треба додати да се ови органи бирају из редова Скупштине, чији чланови и даље остају, што доприноси њиховом тешњем повезивању са Скупштином.

Одредбе о бирању и разрешавању се нужно допуњују одредбама чл. 75 и 80 Уставног закона по којима Претседник Републике и Савезно извршно веће врше послове на основу и у оквиру Устава и закона. А то значи не само поштовање поменутих аката приликом вршења послова, већ и то да кроз ова акта извршни органи добијају основна и за њихово постојање битна овлашћења за рад.

Уставни закон је, затим, створио и могућност да Скупштина даје и директиве за непосредну акцију њених извршних органа. У чл. 85, ст. 3, Уставног закона каже се да Скупштина претреса извештај Савезног извршног већа, и на основу претреса може доносити резолуције и давати препоруке. Иако овај пропис није баш сасвим јасан, не видимо зашто се не би могао протумачити и у смислу да ови акти садрже и директиве дате самом Већу (1).

(1) В. др. Јован Ђорђевић: Уставно право ФНРЈ, Београд, 1953, стр. 316.

Мада о томе нема прописа, мислимо да Скупштина у истој мери може давати директиве за рад и Претседнику Републике. На то упућује, пре свега, разлог његовог успостављања, а затим и његов положај у систему власти.

Даље, Скупштина врши контролу рада Претседника и Већа. Ова контрола се одвија првенствено у виду подношења извештаја ових органа о њиховом раду. Тако се у чл. 76, ст. 2, каже да Претседник Републике подноси Скупштини извештај о раду Савезног извршног већа, а у истом смислу је и одредба чл. 85, ст. 1, по којој је Веће дужно обавештавати Скупштину о свом раду. Ову одредбу допуњава пропис следећег става истог члана по коме Скупштина може захтевати од Већа да јој поднесе извештај о свом раду или о појединим питањима из свог делокруга. — Могућност ове сталне контроле потврђује се и одредбама чл. 53 и 66, који стварају другу форму контроле, јер прописују да сваки посланик има право да поставља питања Већу, на која оно мора дати одговор и да та питања могу, на предлог посланика, постати предмет дискусије у дому или Скупштини (чл. 53, ст. 1 и 2). Исто право имају и скупштински одбори (чл. 66, ст. 1). Веће је обавезно да одговара на питања и да даје конкретна обавештења, као што је обавезно да на захтев подноси извештај, јер иначе поменути прописи не би имали смисла. Овим се пружа могућност Скупштини да се разноврсним и конкретним питањима упозна с радом Већа, те да на тај начин врши не само контролу, што је битно, већ и да се приближи самом вршењу функције политичког руковођења управом.

Прописи о контроли били би без практичног ефекта ако не би било и прописа о одговорности. Уосталом, сам систем последњијег јединства власти то неопходно претпоставља. Прописи о одговорности извршних органа пред Скупштином изричито су предвиђени у низу чланова Уставног закона (чл. 76, ст. 1 и 2, чл. 84, ст. 1, итд.).

У низу елемената који показују врло доследно спроведену потчињеност ових органа као извршних, нарочито је важан пропис чл. 85 ст. 4, по коме Скупштина може укинути сваки акт Већа ако овај није сагласан са законом. Ова одредба логично произлази из горе набројаних елемената и претставља природан завршетак у систему који остварује једно строжије али не и круто јединство власти. — Поставља се питање, пошто то није прописано у Уставном закону, да ли Скупштина може укинути акт Извршног већа ако је он у супротности не са законом већ са другим актима Скупштине (као што су декларације, резолуције, препоруке, одлуке). Ако су у питању декларације, резолуције и препоруке, мислимо да акт Већа, несагласан с њима, не би могао бити укинут. Разлог треба тражити у самом специфичном карактеру ових аката који нису чисто правне природе, као што је то случај са за-

коном или одлуком Скупштине. То су више мање политички акти Скупштине. Скупштина, ипак, не остаје без гаранција за примену ових њених аката. Ова гаранција се састоји у праву разрешења Већа. Поред тога, тешко је и замислити такав случај у пракси, јер Скупштина има довољно велики морални и политички ауторитет који обезбеђује примену свих њених аката. — Друкчије ствар стоји са одлукама Скупштине. Одлуке су по својој природи чисто правни акти које Скупштина доноси у случајевима стриктно предвиђеним Уставом, за решавање појединачних случајева која се регулишу законом, у случају привременог решавања питања која су по Уставу предмет закона, итд. (2). Мислимо да се овде не поставља питање сагласности аката Већа с њима, као што је то случај са горепомнутим актима Скупштине. Скупштина би могла, иако то Уставним законом није изричито прописано да укине акте Већа несагласне с прописима одлуке.

Друго питање које се поставља кад се говори о могућности укидања аката Савезног извршног већа од стране Скупштине, јесте питање да ли Скупштина може укинути и нецелисходне акте Већа који су иначе сагласни са законима и одлукама Скупштине, као и акте Већа који су противни директивама Скупштине израженим у било којој форми. У Уставном закону то није предвиђено, те скупштини остаје само политичко средство — могућност разрешења Већа као санкција за његове нецелисходне а законите акте. Немогућност укидања нецелисходних аката је у пуној сагласности и логично произлази из концепције једног доследног али и умереног остварења јединства власти какво је спроведено у нашем скупштинском систему. Ако би се Скупштини дало право укидања аката Већа због нецелисходности, онда би се морало претпоставити да Скупштина има врло детаљно познавање свих конкретних ситуација из праксе и да врши једну широку и детаљистичку контролу, што није ни нормама Уставног закона предвиђено нити би било у сагласности с њеним стилем рада, поред тога што би било и практично неизводљиво. Једино у питањима од крупног значаја, која иначе не спадају у домен рада Скупштине, било би оправдано контролисање целисходности аката Већа и предузимања мера за њихово укидање. Поред права разрешења као санкције, које ће се предузети, претпостављамо, само у изузетним случајевима, јер његова употреба поводом ситних случајева не би била, политички посматрано, опортунa, Скупштина би могла имати још једно средство. То би било доношење, ако је то могуће, свог акта којим би регулисала дотично питање, услед чега би акт Већа као супротан акту Скупштине престао важити. Све ово важи и за директиве које Скупштина даје Већу. Питање је сад да ли се, пошто нема изричитог прописа, анализирана одредба чл. 85,

(2) В. др. Јован Ђорђевић: Државно уређење ФНРЈ, Београд, 1954, стр. 112.

ст. 4, може односити и на акта Претседника Републике. Може се рећи да правило које важи за акте Већа не важи и за акте Претседника из простог разлога што није нашло места у тексту Уставног закона, јер да је уставотворац хтео да то правило важи и у овом случају он би га записао. — Међутим, ова солуција се не може прихватити. Ако пођемо од положаја Претседника Републике и констатујемо да је он само непосредни извршни орган Скупштине, онда нужно долазимо до закључка да његове незаконите акте Скупштина може укинути (3). Затим, Претседник Републике је истовремено и претседник Савезног извршног већа, дакле, један његов члан који је само први међу једнакима, услед чега се може применити аналогија те сматрати да се одредба наведеног члана односи и на акте Претседника Републике (4). Поред тога, оно што потврђује исправност ове друге солуције јесте и закључак који произлази из анализе духа самог Уставног закона и концепције скупштинске владавине у нашој земљи. Дајући оквир за један државни и друштвени систем који тежи за остварењем социјалистичке демократије, Уставни закон не би могао трпети такав положај Претседника Републике чији акти не би били подложни укидању због незаконитости од стране врховног органа власти — Скупштине. Осим тога, прва солуција би била и у контрадикцији с прописом Уставног закона да Претседник мора да делује у оквиру Устава и закона. Овај пропис би био бесмислен у том случају.

Што се тиче нецелисходности аката Претседника Републике, као и његових аката који не испуњавају директиве Скупштине, против таквих аката Скупштина може употребити јако политичко средство — смењивање Претседника. Практична употребљивост овог средства је још мања, јер се тешко може замислити настанак ситуације у којој би била нужна његова примена, као што је то, уосталом, случај и са незаконитим актима Претседника.

Већ набројана права Скупштине према Претседнику Републике и Савезном извршном већу, односно дужности ових према Скупштини, указују на њихов специфичан карактер. Запажа се врло широк круг права Скупштине према овим органима, што није карактеристично и за сличне органе у парламентарном и претседничком систему. Та права Скупштине, односно дужности ових органа према Скупштини претстављају прву претпоставку онемогућавања њиховог осамостаљења у односу на Скупштину. Другим речима, она значе први услов да ови органи буду заиста само извршни органи највишег претставничког тела. Али то не би било довољно. Отуда је било потребно лишити ове органе оних права према Скупштини која имају слични њима у другим системима, и

---

(3) В. др. Иво Крбек: Председник Републике, „Архив за правне и друштвене науке“, 1953, бр. 1 и 2, стр. 72.

(4) В. др. Радомир Лукић: Начело јединства власти у Савезном Уставном закону, „Архив за правне и друштвене науке“, 1953, бр. 1 и 2, стр. 63.

дати им само она права која доприносе њиховој тешњој повезаности са Скупштином.

III. У Уставном закону (Пословници Скупштине и домова то само детаљније разрађују) наилазимо и на одредбе по којима Претседник Републике и Савезно извршно веће добијају извесна права према Скупштини. Општа карактеристика свих ових права према Скупштини је да она на један други начин потврђују а не нарушавају, како би то могло изгледати на први поглед, остварено јединство власти.

Најпре, треба указати на то да Претседник и Веће немају нека права према Скупштини која би по вредности и ефикасности била равна правима која Скупштина има према њима. Овде првенствено мислимо на право распуштања Скупштине и право вета било какве врсте. Располагање овим правима извело би ове органе из подређеног положаја у односу на Скупштину, јер би у том случају они имали увек на расположењу средства којима могу запрети и супротставити се Скупштини. Која права, дакле, има Веће са Претседником Републике, као својим претседником, у односу на Скупштину?

Пре свега, запажамо једну групу права која су у извесном смислу техничког карактера, те их овом приликом можемо само поменути. Веће има право, односно дужност да сазове седницу Народне скупштине или једног од њених домова у одређеним случајевима, то јест, ако претседник Скупштине не сазове седницу или је не сазове кад је то одређено или предложено (чл. 60, ст. 3). Затим, Веће доноси акт о распуштању Савезне народне скупштине и Савезног већа кад настане несагласност између домова или већа (чл. 79, т. 10). Поред тога, Веће расписује изборе за Савезну народну скупштину (исто). Овим правима, а можда је тачније рећи дужностима, Веће само испуњава задатак који му је постављен Уставом. Њиховим вршењем Веће не добија никакво средство којим може утицати у било ком погледу на Скупштину.

Посматрано с овог гледишта, важнија је једна друга група права. Према чл. 60, ст. 1 и 2, Уставног закона, Већу припада право предлагања сазивања седнице било појединих већа било заједничке седнице оба дома. Затим, чланови Већа имају право, да присуствују седницама скупштинских одбора и да учествују у претресу, мада без права одлучивања (чл. 66, ст. 2), а затим, Веће може предложити да се на дневни ред седнице одбора ставе поједина питања и да се сазове одбор ради изношења става Већа поводом тих питања (чл. 66 ст. 3). Пропис сличан овом налазимо у чл. 79, последњи став, у коме се каже да Веће може свако питање из своје надлежности изнети пред Скупштину и предложити претрес и доношење одлуке о њему. — Какве последице изазива коришћење ових права?

Најпре, коришћењем неких од ових права Веће доспева у ситуацију да даје Скупштини сугестије. Али остаје се само на томе. Веће може сугерирати нешто Скупштини, али на овој је да ли ће мишљење Већа у било којој форми прихватити или одбацити. С друге стране, коришћење неких од поменутих права повлачи за собом јачу активизацију Скупштине, што је од неоспорне користи за боље функционисање система скупштинске владавине. Поред тога, употребом неких од ових права (предлагање да се на дневни ред седнице одбора ставе поједина питања, изношење извесних питања из надлежности Већа пред Скупштину и предлагања претреса и доношења одлуке о тим питањима), Веће доприноси приближавању Скупштине самој пракси, т.ј. конкретнијим проблемима из практичног живота. Исту последицу изазива и пропис чл. 72, ст. 2, по коме Претседник Републике може да задржи од извршења акт Већа с којим се не слаже, с тим што мора спорно питање да изнесе одмах пред Скупштину ради доношења одлуке. У вези примене овог члана поставља се питање да ли Скупштина има само да као арбитар каже да се слаже или не слаже с актом Већа, или она конкретно решава то питање. Уколико би се Скупштина сагласила, она би акт само потврдила. У случају да се не сложи с њим постоје три могућности: или би Скупштина донела одлуку којом не даје право Већу с тим да Веће поново реши дотично питање, или би дала Већу директиву како да регулише то питање, или би она сама донела, ако је то могуће, неки од својих аката (закон, одлуку или сл.) којим би уредила то питање. Уставни закон овде није прецизно изразио своју мисао и на будућој пракси је да реши то питање, али сматрамо да се могу прихватити, поред прве, и ове друге две солације.

Као што се види, с обзиром да је Скупштина центар у коме се скупља сва државна власт, она је приближена у великој мери самој пракси, али у томе се није отишло сувише далеко. У Уставном закону налазимо мало могућности да се Скупштина ангажује на сасвим конкретним пословима из праксе. По правилу, Скупштина не врши послове који припадају њеним извршним органима, а још мање послове који су у надлежности управних органа. И добро је што је то тако, јер, круто и строго јединство власти је у супротности са нашом концепцијом скупштинске владавине. Оваква каква су, горепоменућа права значе потврду спровођења једног чистог али умереног јединства власти кроз Скупштину, а то значи и потврду карактера ових органа као извршних, и то не обичних извршних органа, већ специјалних органа који путем својих права и начином свог рада помажу Скупштини у њеном раду. Напротив, у претседничком и парламентарном систему круг ових права која имају слични органи (Претседник Републике и влада) знатно је шири, а њихова природа је сасвим друкчија, тако да поменути органи стичу низ средстава којима се могу одупрети прет-

ставничком телу па чак бити с њим у равнотежи (на пример, право распуштања Скупштине).

IV. Међутим, иако Скупштина има врло обимна и значајна права а извршни органи немају према њој никаква ефикасна средства којима би јој се могли супротставити, ипак то не би било довољно да се у потпуности оживотвори концепција Уставног закона, и да се онемогући Претседнику Републике и Савезном извршном већу излазак из оквира који им је одређен принципом скупштинске владавине. Нужно је ставити границе евентуалној могућности њиховог осамостаљења у области њихових функција и аката. Уставни закон је то и учинио.

Посматрајући само Претседника Републике (дакле, независно од Већа чији је претседник) запажамо неколико његових самосталних права и функција изричито прописаних Уставним законом (чл. 71): претстављање државе, проглашавање закона, издавање исправа о ратификацији међународних уговора и споразума, постављање и опозивање амбасадора и опуномоћених министара, примање акредитивних и опозивних писама страних дипломатских претставника, додељивање одликовања и почасних звања. Поред тога, по Уставном закону, Претседник Републике врши и функцију врховног команданта оружаних снага (чл. 73). — Као што се може лако уочити, сва ова права су махом она која најпогодније може да врши једна личност. Нека од ових права на изглед задиру у функције које врши сама Скупштина, али, уствари, не постоји могућност да Претседник Републике наруши право Скупштине на вршење њених функција. На пример, право Претседника да проглашава законе не значи и мешање у вршењу законодавне функције која припада искључиво Скупштини. И то из простог разлога што проглашавање код нас не значи акт конститутивне природе, акт стварања норми, већ акт деклараторног карактера (5). Исто тако, право Претседника да поставља и опозива наше дипломатске претставнике или да издаје исправе о ратификацији одређених међународних уговора не значи и преузимање вођења спољне политике од Скупштине, итд. Треба нагласити да Претседнику, иако је истовремено и Претседник Савезног извршног већа, не припада функција политичког руковођења, већ су из те функције њему дати само извесни послови које као једна личност најбоље може да врши. — Осим тога, Претседник нема ни правних средстава којима би могао да изађе из датог оквира. Једини акт који му стоји на расположењу је указ, а за вршење функције врховног команданта може доносити и наредбе, решења и сл. У сваком случају овим актима Претседник не би могао да врши и функције власти које му не припадају.

---

(5) В. др. Јован Ђорђевић: Уставно право ФНРЈ, Београд, 1953, стр. 304.

Питање функција и аката Савезног извршног већа је на исти начин решено. У Уставном закону су набројана овлашћења и послови Већа који конституишу његову функцију у систему власти. Посматрајући у целини, сви ови послови и овлашћења своде се, уствари, на две функције. Уставним законом (чл. 79) прописује се да се Веће стара о извршењу савезних закона, савезног друштвеног плана и савезног буџета, као и других аката Скупштине, да води надзор и одређује смернице за рад савезне управе, да ратификује одређене међународне уговоре и споразуме, и низ сличних и допунских права. Овај круг послова које Веће врши, чини оно што се код нас већ уобичајило да зове термином функција политичког руковођења која не обхвата у целини оно што се класичном терминологијом назива управном влашћу или управном функцијом. Ван домена Извршног већа је вршење административне функције, т.ј. конкретно решавање текућих послова (правно говорећи — доношење конкретних појединачних правних аката и предузимање материјалних радњи). Веће врши, тако да кажемо, само политичку страну управне функције, док неполитички део спада у надлежност органа државне управе. То је врло значајан моменат у остварењу нашег скупштинског система, јер је тиме одвојен и изолован бирократски елемент, који добија у своју надлежност вођење административних, текућих управних послова немајући притом у својим рукама и политичку власт. С друге стране, у истом члану, т. 2, Уставног закона изричито је речено да Већу припада законодавна иницијатива, т.ј. право састављања и подношења предлога савезних закона, право утврђивања предлога савезног друштвеног плана и савезног буџета. Савезно извршно веће има право да стави предлог за промену Устава (чл. 23, ст. 1). Чл. 69, ст. 2, даје Већу право подношења предлога за тумачење закона, а чл. 16, ст. 6, и право подношења предлога за оцену сагласности републичког и савезног закона са Савезним Уставом. Затим, Веће има право и давања предлога за примену референдума (чл. 18, ст. 2). Располажући овим правима Веће у извесном смислу узима учешће у вршењу законодавне функције. Да би се тачно разумео смисао ових речи указаћемо на последице коришћења ових права. Прво, Веће долази у ситуацију само да даје сугестије Скупштини у погледу њеног законодавног рада, и ништа више, јер је Скупштина потпуно суверена у прихватању предлога Већа и доношењу својих аката. Друго, коришћење ових права изазива пунију активизацију Скупштине у раду на законодавном пољу, где она остаје суверена. Треће, сталним коришћењем ових права Веће уствари обавља један ванредно тежак и обиман посао за Скупштину — припремање и стављање готових предлога закона и других аката —, посао који би Скупштина, с обзиром на знатну ширину својих послова и надлежности, могла само с великим напором да обави. Према томе, Веће не узима учешће у вршењу законодавне функције у смислу да оно замењује Скупштину

и доноси законске акте, као што је то чинила Влада по Уставу од 1946 или владе у парламентарном систему. Поменуте последице откривају још једном карактер Већа као извршног органа Скупштине који не само да обавља један део власти у име и за Скупштину, већ јој и помаже у њеном раду, посебно и нарочито у области законодавног рада. Постоји само један случај кад Веће може деловати на место Скупштине и кад његов акт стиче снагу равну закону. О том изузетку биће говора мало даље.

Потребно је осврнути се на још једну ствар. Веће не само да нема овлашћења која би била набројана у Уставном закону да пређе границе вршења својих функција, већ нема ни правних инструмената којима би могло то фактички и да учини. Овде мислимо на правне акте које има право да доноси. Веће доноси уредбе за извршење закона, а за вршење других послова из своје надлежности може да доноси одлуке, упутства и решења (чл. 81). Као што се види, Веће нема право доношења уредби са законском снагом, тог изванредно важног и моћног акта који омогућава владама у парламентарном систему да у извесној мери преузму од парламента вршење законодавне функције, и тиме се у толикој мери оснаже да могу, уз још нека друга права, да се супротставе па чак и превагну над претставничким телом. Право доношења уредби са законском снагом омогућило је и нашој Влади под Уставом од 1946 фактичко осамостаљење, иако је формално била под Скупштином, У Уставном закону (чл. 79, т. 4) прописано је да Веће може да доноси уредбе са законском снагом о нужним мерама за време приправног, мобилног и ратног стања. Овај случај претставља изузетак везан за изванредне прилике (а такође и за одређену област) те по престанку наведених околности рад Већа је у потпуности под контролом Скупштине. Самим тим, овај изузетак не нарушава принцип и норму нашег новог система да Веће доноси уредбе које немају законску снагу. Уредба коју доноси Веће је по својој природи извршни општи пропис који се доноси на основу и због извршења закона. То би била административна уредба (6).

V. Посматрано у целини, однос Претседника Републике и Савезног извршног већа према Скупштини има једно своје специфично обележје. Оно се састоји у томе, као што се могло видети, што су поменути органи уствари извршни органи саме Скупштине. Они обављају одређене функције и врше власт у име и за Скупштину, те нису и титулари тих функција, односно власти. Између ових органа и Скупштине постоји један врло интиман радно-пословни контакт који је последица узајамних права и дужности, а такође и стила рада ових органа и Скупштине, и који баш и омогућава да Претседник и Веће испуне задатак који им је постављен концепцијом и прописима Уставног закона. Не само да врше одређене функције у име и за Скупштину, већ својим радом они

(6) В. др Јован Ђорђевић: Уставно право ФНРЈ, Београд, 1953, стр. 316.

доприносе и јачој активизацији Скупштине у њеном раду, што омогућава да Скупштина заиста буде централни орган у нашем систему власти. — Све то указује на оправданост употребе термина „извршни орган“ на коме се инсистира у Уставном закону, јер он најбоље карактерише положај и суштину Претседника и Већа у систему јединства власти. Што се тиче самог Већа треба указати на то да оно претставља „мали парламенат“ (7), једно уже тело Скупштине, али и једино те врсте, за разлику од комитета у француском конвентском систему.

Овакво решење односа између поменутих органа значи остварење једног умереног јединства власти. Што се у остварењу јединства власти није отишло још даље, то је свакако резултат тежње Уставног закона да се не оде у крајност већ да се остане у границама које ће омогућити манифестовање свих преимућстава које има једно демократско умерено јединство власти и на њему заснован скупштински систем. С друге стране, то је и резултат конкретних друштвених и других услова у којима се изграђује наш нови уставни систем. Ако је требало елиминисати управне органе са јаким политичком влашћу (Влада и министарства) да би се спречила бирократизација система, и сконцентрисати сву власт у Скупштини да би на тај начин претставнички елемент могао доћи до потпуног изражаја а самим тим и утрти пут за даљу демократизацију, није се могло отићи у томе до крајњих граница. У нашим садашњим условима немогуће је да претставничко тело, концентришући сву власт у својим рукама, исту непосредно и врши. Поред тога, то би га одвело и једном практицистичком стилу рада и створили услови за његово бирократисање. Отуда, потреба за специјалним органима који би по својој природи били чисто извршни. Уставни закон је Претседника и Веће успоставио као такве, дајући им и низ специфичних обележја. Досадашња пракса не нарушава успостављени однос између Скупштине, као централне институције нашег система, и Претседника Републике и Савезног извршног већа, као њених посебних извршних органа.

Павле С. Николић

---

(7) В. др. Јован Ђорђевић: Уставно право ФНРЈ, Београд, 1953, стр. 314.

ДИСКУСИЈА

ПРАВНА ЛИЧНОСТ ПРИВРЕДНИХ ПРЕДУЗЕЋА

1. — Друг професор Лазаревић изнео је у прошлом броју *Анали* једно важно теориско и практично питање о коме заиста ваља дискутовати: питање правне личности радних колектива у привредним предузећима и привредним организацијама уопште. У том интересантном и документованом кратком чланку друг Лазаревић износи једну врло оригиналну тврдњу: радни колектив привредних предузећа и привредних организација у ужем смислу чини једно правно лице, различито од правне личности привредног предузећа које за себе такође чини правно лице.

Разуме се друг Лазаревић није могао у овом кратком чланку извести до краја много проблема које је додирнуо. Стога може чак и изгледати да ту има извесних противречности, као на пример она основна коју и сам аутор истиче (стр. 191): како је могуће да у једној организацији постоје два правна лица „од којих један (радни колектив) управља другим субјектом (предузећем)“? Не противи ли се то основном захтеву правне личности: организационом јединству? Међутим, ја нећу улазити у ова изведена питања која би требало потпуно ускладити са основним ауторовим схватањем, уколико би оно било тачно. Нити ћу покушати да дам други смисао тексту чл. 6 Уставног закона којим аутор жели доказати да је његово схватање потврђено у нашем позитивном праву. (Ако бих то покушао, сигурно бих нагласио да у тој материји наша терминологија још ни издалека није изједначена, што се може и оправдати.) Нити ћу се осврнути на проблем да ли је привредно предузеће слично корпорацији или установи класичног буржоаског грађанског права, тим пре што, како је и сам аутор наговестио, и поред извесних сличности, пред нама стоји једна сасвим нова правна појава.

Изведена питања ће се много лакше решити ако се споразумемо у неким основним питањима. Зато ћу основном схватању друга Лазаревића одмах сучелити једно супротно схватање које је и он сам цитирао у свом чланку (стр. 190).

У том супротном схватању није битна за себе тврдња да привредно предузеће и радни колектив који врши неку економску делатност у том предузећу, чини једно организационо јединство и једно јединствено правно лице. Битно је то да укажемо на оне елементе који намећу то јединство.

2. — Заиста је тачна ауторова тврдња да немамо један научно утврђени појам правног лица „који би могао да одговори захтевима и потребама наше нове друштвене и привредне стварности“. То није ни чудно кад се зна да ни буржоаска правна наука која има тако дугу традицију у области грађанског права, није још успела да објасни појам правног лица уопште. Али, мислим, једно је битно код правног лица грађанског права: оно је формација робноновчане привреде и постоји исто онако само на основу присвајања робе као што и појам физичког лица у грађанском праву постоји као надградња присвајања робе (чувена Марксдова формулација у *Капиталу*, изд. Културе, Т. I, стр. 47).

Несумњиво је да у нашем друштву постоји робна привреда. Робни односи између предузећа као носилаца нашег привредног живота развијају се по правилима грађанског права. У тим односима појављују се та предузећа као грађанскоправна лица. Наша арбитражна пракса узима привредна предузећа као јединствена лица и у тој пракси се не појављује никаква потреба да се у саставу предузећа, а независно од њега, појави још један субјект права, речимо радни колектив.

Али чињеница је и то да наша привреда није само робна. Она је истовремено и планска. Кроз план — иако код нас данас план значи нешто сасвим друго, испољава се на сасвим други начин него у тзв. административном социјализму — долази до изражаја политички, свесни, елемент који жели да ту робну привреду усмери у социјалистичком правцу, да доконча израбљивачке односе у друштву, да вишак рада што је више могуће равномерно подели међу чланове друштва. Не улазећи овде у економски проблем односа између планске и робне привреде, истичемо чињеницу да се као правна надградња, план, плански акти (а то су данас великим делом финансиски инструменти) појављују у правној надградњи као *јавноправни акти*. Ти јавноправни акти, чинећи са грађанскоправним односима међу предузећима једну целину, ипак у саставу те целине претстављају оквире, границе грађанскоправних односа. Другим речима грађанскоправни односи међу нашим предузећима не могу да се развијају онако слободно, стихиски као у капитализму, већ само у границама јавноправних прописа.

Какав је утицај ове околности на грађанскоправну личност привредних предузећа? Изражен правнотехнички, то је „специјална правна личност“ предузећа. Та специјална правна личност изражена је на пример у нашем позитивном праву у чл. 52, ст. 2, у вези са чл. 102, ст. 1, Уредбе о оснивању предузећа и радњи од 24 децембра 1953, као и у чл. 8, 9 и 11 Уредбе о трговинској делатности од 31 децембра 1953. Специјална правна личност условљава специјалну правну способност. Правна личност и правна способност су блиски појмови: правна способност је главни атрибут правне личности, она се испољава кроз правну способност. Значи, док фи-

зичка лица имају универзалну правну способност, могу у начелу имати сва права и све обавезе, дотле правна лица, нарочито у нашем социјалистичком праву (да ли је то тако и у буржоаском о томе теоретичари воде спор) правна лица могу ступати само у оне правне односе који су предвиђени статутом, који улазе у круг делатности због које је основано.

3. — Који је то елемент у појму правног лица који највише одражава околност да је правно лице надградња над носиоцем робе, покретачем робне производње? То је имовина. Правно лице не може бити без имовине: скупа права и обавеза која се односе на извештан круг економских добара које субјект, ималац имовине самостално и слободно присваја; скупа економских добара који потиче интерес за повећањем тих добара али истовремено служи и као подлога, као залога (у неправнотехничком смислу) и за обавезе тога субјекта. И предузеће заиста има такву имовину. Предузеће одговара својом имовином за своје обавезе, или ако то не може, доспева у принудну ликвидацију. Ако предузеће има самосталне уговорне обавезе и права, оно мора имати и самостална апсолутна, стварна права. И заиста, ово основно стварно право о имовини предузећа је „право управљања“ али само у свом стварноправном, имовинскоправном смислу (јер тај неадекватан израз има бар још два друга значења).

4. — Поред организационог јединства и имовине, међутим, постоји још и један трећи битан елемент у појму правног лица: ту имовину путем одређеног организационог јединства мора да присваја одређен круг људи. То је она мисао који је Јеринга навела да чланове односно кориснике правног лица узме за субјекте, а Планиола да узима да правно лице није ништа друго него једна врста колективне својине. (Разуме се, у оба ова схватања има велика доза истине; једини им је недостатак што не објашњавају зашто субјект — тужилац и тужени — нису чланови ни њихова имовина, већ једна конструкциона веза између тих чланова и имовине: правно лице.) Ако нема људи који присвајају у извесном поретку и бар у извесној мери ту имовину, нема ни правног лица. А који би људи били они који присвајају имовину предузећа као правног лица ако не радни колектив? Према томе, радни колектив се не може одвојити од предузећа, — јер предузеће и радни колектив је једно те исто, осим, разуме се, ако предузеће не схватамо у ширем смислу, као скуп људи који на основу извесног организационог јединства, вршећи економску делатност помоћу одређеног скупа економских добара, присвајају у извесној мери резултате те делатности, — већ уже, само као скуп економских добара, као један компликован и разноводан збир ствари. Тада је оно заиста објект, а не субјект; питање је само који појам мислимо под ономим „предузеће“. У том ширем смислу радни колек-

тив је више него орган предузећа, он је људски супстрат, људски елемент предузећа. Но пошто је он истовремено и организационо најшире тело које решава о раду предузећа, — у томе је важна политичка новина: радничко самоуправљање у организацији привредног живота код нас, — он је истовремено и орган предузећа, и то најважнији орган, јер бира и позива на одговорност и остале органе.

5. — У томе је, мислим, суштина питања и полазна тачка за његово теориско решење. Ипак, да бисмо ствари и у овом уском оквиру дискусије довољно рашчистили, задржаћу се још на три момента.

Прво, у погледу имовине. Како је могуће да та имовина припада предузећу, да предузеће има своја стварна, апсолутна, или ако се хоће, „својинска“ права над објектима те имовине кад је имовина друштвена, кад је предузеће друштвено? Ст. 1 чл. 5 Уредбе о оснивању предузећа и радњи каже: „имовина која се даје на управљање предузећу јесте друштвена својина“, као и у чл. 1 Уредбе о управљању основним средствима привредних организација од 26 децембра 1953 „управљање основним средствима у друштвеној својини која су поверена привредним организацијама врше радни колективи у корист целе друштвене заједнице на основу социјалистичког демократског права самоуправљања произвођача у привреди...“ Тачно је да имамо те и сличне прописе који на први поглед говоре супротно ономе што сам горе навео. Но ти прописи имају често декларативан карактер. Правни режим који је детаљно разрађен баш у тим наведеним и другим уредбама управо предвиђа у корист привредних предузећа апсолутно стварно право о којем је горе било речи. Својина на тим објектима је заиста претежно друштвена. Али управо зато што по искуствима тзв. административног социјализма та, предузећа и њихови објекти не могу да буду „потпуно“ друштвени; што управо друштвени интерес: повећање и разноврсност производње налаже да се радни колективи стимулирају стварањем имовинске масе којом колектив слободно располаже, — морају се привредним предузећима признати њихова имовинска права.

Друго, имовина која припада предузећу као правном лицу заиста је и друштвена. То је у ствари једна подељена имовина (управо због тога што предузеће има само ограничени правни субјективитет и ограничену правну способност), као што сам изнео у чланку „Правни аспект уредбе о управљању основним средствима привредних организација“, *Економист*, бр. 5/53. Од те имовине припада само један део предузећу на самостално располагање, а већи део на основу и помоћу јавноправних финансиских прописа присвајају разни правни претставници друштва: комуне односно општине и срезови, републике и Савез.

Треће, радни колектив није само људски супстрат предузећа као правног лица, нити је само орган правног лица. Он је заиста и претставник друштва и као такав носилац је једног социјалистичког и демократског права, права самоуправљања радног народа. Раднички савети са тог политичког гледишта имају важну улогу која прелази њихов значај као органа правног лица. Они су основне ћелије нове организације социјалистичког друштва и средство борбе и против капиталистичке експлоатације и против државнокапиталистичког, бирократског насиља како истиче друг Кардељ (напр. у чланку „Четири године искуства“ у листу Рад бр. 13—16, август 1954). Међутим правна страна ове улоге радничких савета спада у област уставног, јавног права, он нема непосредне везе са овом нашом дискусијом.

Разуме се, има још врло много питања да се разјасне из овог комплекса проблема. Тако је напр. питање како се уобличава имовинска маса предузећа, да ли и основна средства треба да уђу у ту масу и у којој мери (то је нарочито актуелно питање код принудне ликвидације предузећа). Затим, постоји ли јавноправни субјективитет предузећа и какав је он. У ранијој ери тзв. административног социјализма било је јасно да је предузеће било истовремено и државни орган. Штавише он је првенствено био орган државне привредно-административне делатности, а само је по форми, по законској декларацији било правно лице. У суштини оно није било правно лице јер није имало потребне елементе, пре свега самосталну имовину. „Уговори“ предузећа су били само средство крајње реализације оперативног плана, инсолвентност предузећа није могла да постоји, у крајњој линији обавезе предузећа су се плаћале из државног буџета. Но како данас стоји ствар, шта је остало од административноправне или финансијскоправне личности предузећа данас када је несумњиво да постоји грађанскоправна личност предузећа? Какав је однос између грађанскоправне и јавноправне личности предузећа? Све су то питања која не само у нашој теорији него и у нашој пракси траже одговоре.

6. — Најзад, да додирнемо само још једно питање. Да ли су државна привредна предузећа у Совјетском савезу правна лица? Нису из сличних разлога због којих ни код нас нису била у тзв. административној ери планирања. Иако совјетски законски прописи проглашују привредна предузећа за правна лица она то економски нису. А кад једна правна установа економски није оправдана, кад нема одговарајућу економску базу, узалуд се жели одржавати је пуким нормама. И док има писаца, као напр. Братус, који наглашују да је самостална имовина битан елемент код правних лица, али не подвлаче нужне консеквенце те тврдње, други писци, као Бенедиктов, занемарују тај елемент и прелазе у чисти конструкционизам, „логицирање“. Потпуно се напушта економска подлога,

потпуно се у стварности (ће и у цитатима) занемарује тврдња Маркса и Енгелса да је грађанско право надградња над робноновчаним односима. Насупрот томе, полазећи од бирократске претпоставке да законодавац све може, проглашује се и грађанско право, и правна личност предузећа, и право управљања („оперативно“ управљање) у пуне инструменте за остварење „државног“ плана и државних задатака. Из тога, онда, настаје много противречности које се никаквим нагомилавањем норми ни конструкција не могу решити. Зато ни Венедиктов у својој монографији *Државна социјалистичка својина* не наглашује *самосталну* имовину код правних лица него момент да је то „колектив радника и службеника на челу са одговарајућим руководиоцем“. Управо на овом питању видимо јасно нормативизам совјетског права.

Др. Андреја Гамс

ИЗБРАНИ СУДОВИ И НАШИ НОВИ ПРАВОСУДНИ ЗАКони

По чл. 7 Закона о привредним судовима, за спорове из надлежности привредних судова не могу се оснивати нити уговарати избрани судови, осим ако законом није друкчије одређено. Данас нема закона који предвиђа могућност уговарања надлежности избраног суда за спорове из чл. 3 овог закона у којима су обе стране домаћа правна лица. Према томе, домаћа правна лица не могу између себе уопште уговарати надлежност избраног суда.

Што се тиче могућности уговарања надлежности избраног суда за спор између домаћег правног лица и страног физичког или правног лица, о њој је реч у чл. 3, ст.2, овог закона који предвиђа да привредни судови суде и привредне спорове између ових странака, ако није уговорена надлежност избраног суда. Пошто се могућност уговарања надлежности по овој одредби не ограничава на домаћи избрани суд, то значи да домаће правно лице може са странцем уговорити надлежност како домаћег тако и страног избраног суда (1). Као домаћи избрани суд долази у обзир, пре свега, спољнотрговинска арбитража која је, ако не по називу а оно по својој природи, несумњиво један избрани суд. Могућност уговарања надлежности спољнотрговинске арбитраже изрично је предвиђена одредбом чл. 111 Закона о привредним судовима. Може се поставити питање да ли се домаћем правном лицу по овом закону

(1) Овде се може поставити питање који би се избрани суд сматрао као инострани: да ли онај који није састављен од југословенских држављана или онај чија би се одлука имала сматрати као страна одлука. Ако би се усвојило ово друго схватање, онда опет има више могућности. Одлука се може сматрати страном: а) зато што је уговором о избраном суду искључена надлежност југословенског редовног суда, или б) зато што је донесена у иностранству, или в) зато што се по начелима међународног приватног права на уговор о избраном суду у датом случају примењује страно а не југословенско право, итд.

дозвољава да уговори надлежност и неког другог домаћег избраног суда, осим спољнотрговинске арбитраже. Мислимо да на ово питање треба одговорити потврдно. Одредба чл. 3, ст. 2, Закона о привредним судовима каже да су привредни судови надлежни и за спорове између домаћих правних лица и страних физичких или правних лица, „ако није уговорена надлежност избраног суда“. Том одредбом се, дакле, могућност уговарања избраног суда не ограничава само на спољнотрговинску арбитражу, уколико је реч о домаћем избраном суду.

У Закону о судовима избрани суд се уопште не помиње. Ова празнина може се тумачити тако да у споровима за чије би решавање био надлежан југословенски редовни суд није допуштено уговарати надлежност избраног суда. Овакво тумачење може се извести из одредбе чл. 1, ст. 1, у вези са одредбом чл. 16 овог закона. Наиме, у првој од ових двеју одредаба каже се да у Југославији суђење врше редовни, привредни и војни судови, а у другој се набрајају судови који улазе у редовне. Међу овима се избрани судови не наводе, што значи да такви судови не могу у Југославији вршити суђење у стварима које су стављене у надлежност редовних судова (чл. 17—24). Овакво тумачење одговарало би схватању да избрани суд врши државну правосудну функцију (јавноправна, процесноправна теорија). Како наш законодавац не жели да у нашој земљи ову функцију врши и суд кога странке постављају, то он на један прећутан начин искључује могућност уговарања надлежности избраних судова. Али, могуће је и друкчије тумачење које би се састојало у овоме: Закон о судовима исцрпно набраја само оне судове који врше суђење као државни органи. Других државних органа који врше суђење у нашој земљи нема. То ипак не значи да заинтересовани грађани не могу уговарати избране судове, — ако се пође од тога да ови судови нису судови у правом смислу те речи, да они не врше државну правосудну функцију. Овакво тумачење одговарало би концепцији по којој су избрани судови приватна ствар странака, резултат њихове правне воље, и као такви не улазе у оквир државног правосуђа (цивилистичка, уговорна теорија). Против овог другог тумачења говори то што и последњи (пети) пројект Законика о грађанском парничном поступку уопште не помиње избране судове. Изгледа да Закон о судовима одиста садржи прећутну забрану уговарања надлежности избраних судова за спорове за које су надлежни редовни судови. Разуме се, предње тумачење не искључује могућност да домаћи држављанин уговори са странцем надлежност страног избраног суда за спорове за које југословенски редовни суд по нашем закону не би био надлежан.

Недопуштеност избраних судова треба вероватно приписати оним недостацима ових судова који се као такви у правној литератури обично наводе. Пре свега, није ретко да се поједине судије

избраног суда понашају уствари као заступници странака које су их изабрале. Уместо да теже правилној одлуци, овакве судије уствари бране интересе својих странака. Притом нису искључене и злоупотребе. Странка се излаже опасности да буде оштећена одлуком коју такве судије доносе. Ово поготово ако није уговорена могућност жалбе вишем избраном суду, или ако државни суд не даје егзекутуру на пресуду или ако није овлашћен да одлуку испитује у меритуму (*révision au fond*). Избраним судовима упућује се даље замерка да уговор којим се њихова надлежност утврђује може понекад бити резултат надмоћности једне уговорне стране над другом. Економски јача уговорна страна намеће другој надлежност избраног суда тако што закључење привредног уговора у словљава надлежношћу избраног суда за спорове из тога уговора. Надмоћност једне стране не мора се изразити само у томе. Она се може огледати и у условима под којим избрани суд треба да врши своју функцију. Тако, напр., уговорне одредбе о поступку уопште, а посебно о именовању судија, итд. могу једну страну довести у неравноправан положај према другој. Овим општим разлозима који говоре против избраног судства треба додати и друге који су специфични за нашу земљу. Обично се као позитивне стране избраних судова наводе: 1) могућност учешћа у њима лаика, боље рећи неправника, који су иначе стручни за привредну страну спорнога односа, због чега их странке осећају као себи ближе, него редовни суд, и 2) упрошћеност, а самим тим и брзина поступка. И један и други разлог губе у нашем праву много од свога значаја. Оба поменута закона предвиђају у саставу судских већа повремене судије и судије поротнике који не морају бити правници. Осим тога, у оба закона предвиђено је да претседници судова могу одредити да у суђењу спорова одређене врсте учествују поједине повремене судије односно судије поротници, ако би њихово стручно знање и искуство допринело бољем решавању ствари (чл. 91, ст. 3, Закона о привредним судовима, чл. 112, ст. 3, Закона о судовима). Што се тиче захтева упрошћености и брзине поступка, арбитражна и судска пракса у нашој новој држави показивале су досад сталну тежњу да одговоре овом захтеву, па треба очекивати да ће он доћи до пуног изражаја и у Законику о грађанском парничном поступку. Најзад, у погледу привредних судова може се у прилог забране избраног суђења навести још један разлог који није од малог значаја иако га наводимо после других. Ако би се допустило да спорове између домаћих привредних организација суде избрани судови, онда би то отворило могућност да се један већи број оваквих спорова изузима из надлежности редовних судова. То би значило да би државно правосуђе било искључено од решавања низа односа који могу имати велики привредни значај (2).

(2) Ова замерка установи избраног суда може се наћи и у процесно-правној литератури капиталистичких земаља — Niklsch, *Zivilprozessrecht*, II Aufl., S. 588.

Сваки од наведених разлога утицао је, поред вероватно и других у већој или мањој мери да се напим новим правосудним законима предвиди недопуштеност уговарања надлежности изабраних судова.

Но, оно што нас на овом месту интересује више него правнополитички мотиви који оправдавају недопуштеност уговарања надлежности изабраних судова, то је смисао ове забране. Какво је правно дејство норме која каже да домаћа правна лица односно грађани не могу међу собом уговорати надлежност изабраних судова? Несумњиво је да се на постојању уговора о изабраном суду не може засновати приговор надлежности редовног суда нити се на пресуди изабраног суда може засновати приговор правоснажно пресуђене ствари. Исто је тако несумњиво да се, без обзира на тумачење које се даје, принудно извршење правоснажне пресуде изабраног суда не може од редовног суда захтевати. Другим речима, таква пресуда није извршни наслов. Укратко, уговор о изабраном суду нема никакво процесноправно дејство. Али, има ли материјалноправно? Рекли смо већ напред да о правној природи овог уговора постоје две основне теорије: уговорна (цивилистичка) и процесноправна (јавноправна). По првој, уговор о изабраном суду је материјалноправни уговор међу странкама. Избрани суд не врши правосуђе, него извршује вољу странака. Његова улога је слична улози трећег лица коме су купац и продавац поверили да одреди цену. Његова пресуда није ауторитативни правни акт, него се по својој суштини своди на уговор којим странке утврђују свој однос. Избране судије у пресуди утврђују, као пуномоћници странака, њихова права и дужности (3).

Ако се прихвати ова друга теорија, онда би то значило да је странка која је пресудом изабраног суда обавезана, дужна да своју обавезу изврши на основу једног приватноправног уговора који је сам по себи пуноважан. Ако она то не би добровољно хтела учинити, другој страни стоји на располагању тужба редовном суду

---

(3) Ову природу уговора о изабраном суду сликовито изражава Мерлин кад каже да пресуда изабраног суда није ништа друго него „уговор који су странке потписале руком судија изабраног суда“. Оваква концепција овог уговора практично долази до изражаја нарочито код тзв. *arbitrato con foglio bianco*, која је уобичајена у неким земљама а нарочито у Италији. Странке предају арбитру блатко потписан лист који он накнадно испуњује својом одлуком. Та одлука важи онда као поравнање и судска пракса признаје га као такво. (B. Ascarelli, „Das Schiedsgerichtverfahren nach italienischen Recht“ у *Internationales Jahrbuch für Schiedsgerichtswesen*, св. 1, стр. 93). Из овога би следовало да се пресуда изабраног суда има да пресуђује по принципима који важе за уговор, а не по онима који важе за пресуду (Nussbaum). На овом месту не можемо се упуштати у оцену уговорне и процесноправне теорије. Напоменућемо само то да је приватноправна концепција најдаље отишла у Француској и Белгији. У Немачкој и Аустрији су мишљења о правној природи уговора о изабраном суду подељена. За приватноправну концепцију изјашњавају се Schönke, Nussbaum, Bernhardt. Практично на истом становишту стоји и Rosenberg кад каже да изабрани судови не врше државно правосуђе и да уговор о изабраном суду не припада процесном праву, него оној правној области којој припада и спорни однос (Lehrbuch, S. 585).

за извршење ове обавезе *ex iudicato* (4). Једном речју, уговор о избраном суду не би имао процесноправних дејстава, али би материјалноправно био пуноважан и производио би своје обавезе као и сваки други. Исто би тако била пуноважна и обавеза странака да изабраним судијама плате хонорар.

Против предњег тумачења говори сам текст чл. 7 Закона о привредним судовима који каже да се за спорове из надлежности привредних судова не могу *уговорати* избрани судови. То би значило да је већ сам уговор о избраном суду противан јавном поретку, и као такав недопуштен и апсолутно ништав. Из таквог уговора не могу настати никаква права и обавезе, па ни обавеза на извршење пресуде избраног суда. Зато се не би могла покренути парница пред редовним судом за извршење чинидбе на коју пресуда избраног суда гласи. Ово тумачење значило би и то да избране судије не би имали право на хонорар. Занимљиво је питање да ли би, ако се прихвати ово тумачење чл. 7 поменутог закона, странка која је после одлуке избраног суда извршила чинидбу на коју та одлука гласи, могла тражити повраћај, позивајући се на то да је одлука суда један непуноважан, ништаван акт. Ми бисмо били за одречан одговор. У овом случају извршење дуговане чинидбе треба узети просто као извршење обавезе из односа поводом кога је дошло до спора, а не као извршење одлуке. Није одлучно то што се чинидба која је извршена поклапа по садржају и величини са чинидбом на коју гласи одлука. Било би необично да дужник може пре одлуке избраног суда извршити своју обавезу, а не може то учинити после тога. Напоменули смо напред да забрана уговарања надлежности избраног суда одговара теориској концепцији да избрани суд врши државну правосудну функцију (5). Доследно спроведена забрана вршења ове функције од стране избраног суда значила би забрану да из уговора о избраном суду настане макакво пуноважно право или обавеза. Ово тумачење изгледа нам ближе. Ипак, једна одредба која би на несумњив начин предвидела смисао забране садржане у чл. 7 Закона о привредним судовима не би била сувишна. Што се тиче изабраних судова којима би се искључивала надлежност редовних судова, и ту би једна одредба о забрани уговарања надлежности изабраних судова

---

(4) Овако би се могло узети и у случају ако се одлучи избраног суда у једној земљи не даје еквекатура у другој зато што није испуњен начелан услов за то (реципроцитет, владина изјава).

(5) Ову, процесноправну теорију заступају у немачкој науци, напр., Goldschmidt (*Zivilprozessrecht*, S. 198) и Nikisch (*Zivilprozessrecht*, S. 588). У аустриској науци процесноправну теорију одлучно брани Sperl (*Rechtspflege*, S. 782—783). Овај писац указује на то да је Бечки врховни суд у својој пракси од 1915 напустио цивилистичку теорију и прешао на процесноправну. Бранећи ову другу, Шперл истиче да странке не испуњавају приватноправне дужности кад бивају позване да поставе избране судије и да још мање може бити речи о томе да су оне уговорно обавезане да се подвргну избраном суду и да поступају по његовој пресуди. Пресуда избраног суда је, по њему, вршење судиске дужности, изналажење а не допуњавање објективног права. Она је пружање правне заштите. Иза пресуде избраног суда стоји суверенитет државе (ор. cit.).

(ако је то смисао тога закона по овом питању) била потребна. Како те одредбе нису ушле у помјнуте законе, то се још увек могу унети у Законик о грађанском парничном поступку.

Поводом потпуног недостатка одредаба о изабраним судовима у пројекту овог законика, треба приметити да тај недостатак после доношења Закона о привредним судовима није оправдан. Видели смо напред да домаћа правна лица могу са странцима уговорати надлежност домаћег изабраног суда. Функционисање таквог изабраног суда захтева постојање државних правних норми које материју изабраног суда регулишу. Непостојање таквих норми могло би довести до нерешивих правних ситуација. Шта би се, напр., у недостатку одговарајуће одредбе радило ако једна од странака одбија да постави свога изабраног судију? На основу којих прописа би се могао тражити поништај пресуде изабраног суда ако Законик о парничном поступку не би садржавао о томе никаква правила? Већ сама могућност функционисања изабраног суда на подручју наше земље налаже, дакле, постојање државних правних норми о изабраном суду.

Треба поменути још и то да непостојање одредаба о изабраним судовима у домаћем законодавству може довести до тешкоће и у области међународног приватног права, и то у оним случајевима у којима би се у иностранству имала на уговор о изабраном суду применити југословенска правна норма, напр. поставља се, с обзиром на форму закључења, питање пуноважности уговора који је закључен у нашој земљи.

Др. Боривоје Познић

ПРИЛОЗИ

ОПШТЕ И ПОСЕБНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ И ВРСТЕ ЧЕДОМОРСТВА

Код разних народа чедоморство се као кривично дело, у разним епохама, различито третирало. То је зависило од економских услова, од верских и других друштвено-моралних схватања, која су у одговарајућим епохама постојала. Са променама услова живота и схватања средине мењало се и схватање о чедоморству као појави уопште, и о чедоморству као кривичном делу напосе. Првобитно је за мајку чедоморку била прописивана смртна казна која је код разних народа извршавана на разне начине. Доцније се чедоморство кажњавало као убиство. У новије време преовладало је схватање да „чедоморство ванбрачне мајке напосе треба кажњавати још блаже него брачне мајке, а истовремено знатно блаже од обичног убиства уопште“ (Миловановић).

У страним уџбеницима Судске медицине чедоморство се третира као посебан судскомедицински и криминалистички проблем, и посвећује му се, отприлике, онолико пажње колико овај проблем има значаја за дотичну земљу и средину. Поједини страни аутори проблему чедоморства су посветили и посебне студије, као: Tardieu и Brouardel у Француској, Dittrich у Прагу, Dabrowski у Варшави, и др.

Са судскомедицинског становишта чедоморством се сматра убијање новорођенчета од сопствене мајке, за време или ускоро после порођаја. Судскомедицинска дијагноза чедоморства заснива се на следећим чињеницама: да је усмрћени плод новорођенче; да је новорођенче живо рођено; да је извршилац дела мајка новорођенчета; да је мајка умишљајно усмртила своје новорођенче. — Установљавање да је усмрћени плод новорођенче изводи се обдукционим налазом спољашњих и унутрашњих знакова новорођености, знакова за одређивање доба живота и животне способности плода. — Доказивање да је новорођенче живо рођено објективно се изводи пловним опитом плућа, желуца и црева, хистолошким прегледом плућа, и др. Установљавање чињеница да је мајка умишљајно усмртила своје новорођенче доказује се проналажењем и саслушавањем мајке и евентуалних сведока о околностима случаја, што је задатак истражних органа, и на основу утврђивања знакова свежег порођаја без присуства плода и усклађивања добијених података са објективним налазом, што је задатак судскомедицинског лекара.

Доба до када се плод (дете) може сматрати као новорођенче било је предмет проучавања од давнина, како од стране правника тако исто и лекара. Та проучавања су се односила ређе на изна-лажењу знакова који постоје код мајке-породиље, а чешће на основу постојања појединих или више знакова на плоду. Тако напр. у римском праву плод је сматран за новорођенче до онога момента док му се на телу налазе трагови крви од порођаја. Доц-није се при одређивању доба трајања новорођености нарочита пажња обрађала на постојање пупчаног патрљка, и сматрало се да време новорођености траје до отпадања омеђавањем истога. Међу-тим, и овај знак, с обзиром на различито време отпадања пупча-ног патрљка, не може да прецизира доба трајања новорођености. Отпадање пупчаног патрљка је у зависности у првом реду од кон-ституције самога новорођенчета, и дешава се најчешће од 3 до 8 дана по рођењу, али некада и доцније, ретко раније. Наводи се пример близанаца рођених у истом часу, усмрћених од своје мајке истовремено, где је код једнога постојао пупчани патрљак, док је код другог отпао, те би само на основу овога знака један случај требало третирати као чедоморство а други као убиство. Због не-постојања једнога сигурнога знака који би могао да прецизира до-ба трајања новорођености највећи број судскомедицинских аутора (Tardieu, Brouardel, Попов, Balthazard, Simonin и др.) сматра да одређивање трајања новорођености не спада искључиво у домен лекара, већ и суда. На лекару је да установи на усмрћеном плоду знаке који могу послужити за приближно одређивање доба тра-јања новорођености, а на суду је да на основу добијених података од лекара и околности случаја квалификује да ли је усмрћени плод новорођенче или није, тј. да ли је у питању чедоморство или уби-ство. Према проф. Миловановићу један плод важи као новорођенче: „да омеђавање пупчаника није завршено; да црева још садрже меконијума (новорођенчетове погани); и да новорођенче још није по-дојено“. — Познато је да се омеђавање пупчаног патрљка и отпа-дање догађа најчешће између 3 и 8 дана; да се меконијум избаци 2 до 3 дана по рођењу, а изузетно постоји још у траговима 4 до 6 дана; и да се започињање дојења детета дешава у највећем броју случајева 2 до 3 дана по рођењу. На основу ова три мерила може се добити доста сигуран просек доба трајања новорођености, а који би се кретао од 2 до 4 дана. Ми се служимо овим објективним зна-цима при одређивању доба трајања новорођености још и због тога што се чешће сусрећемо са случајевима чедоморства где је изврши-лац, детиња мајка, остао непознат.

У нашем Кривичном законнику од 1951, у XII глави под насло-вом: Кривична дела против живота и тела, у чл. 138 стоји: „Мати која лиши живота своје дете за време порођаја или непосредно по-сле порођаја, док траје поремећај што га је код ње изазвао порођај, казниће се затвором најмање шест месеци.“

За квалификацију дела чедоморства у чл. 138 Кривичног закона узето је као мерило за постојање тога дела да је исто учињено у времену „док траје поремећај што га је код ње изазвао порођај...“ У уџбенику др. Таховића *Кривично право* (посебни део, стр. 83) стоји: „Лишавање живота треба да се врши за време порођаја или непосредно после порођаја. Дискутовано је питање колико може да траје то време. Некад се то време везивало за одређене часове после порођаја (на пример 24 сата). Данас је напуштено ово гледиште. Сматра се да то време не може бити унапред одређено, али с друге стране постоји општа сагласност да је то време ограничено трајањем поремећаја које изазива сам порођај“.

На основу горњег постављају се следећа питања: који су то поремећаји које изазива порођај код породиља?; колико трају поједини поремећаји и како се често јављају?; који су од њих такве природе да би могли да дођу у обзир при третирању чедоморства?; какво је наше практично искуство?

У односу на поремећаје код породиља при порођају и непосредно после порођаја, можемо разликовати две групе:

Прва група поремећаја односила би се на мали број породиља код којих су се, под утицајем поремећаја који прате сваку трудноћу и порођај испољила или потенцирала, привремено или трајно, већ раније постојећа (пре трудноће) латентна или манифестна, соматска или психичка обољења или поремећаји, који могу довести до неумишљених радњи, и проузроковати детињу смрт, у којим случајевима није у питању чедоморство.

Друга група би обухватила највећи број породиља код којих се дешавају соматски или неуро-психички поремећаји, условљени само нормалним gravidитетом и нормалним порођајем, чија је природа таква да се сматрају уобичајеним и за порођај физиолошким. Код ових породиља свест је нормално очувана, а поремећаји се убрзо по порођају губе, надовезујући се материнском бригом за дете. — Од соматских поремећаја који долазе у обзир при одређивању трајања поремећаја који постоје код породиље наводимо следеће: лучење млека, из увећаних, пигментованих и многокрвних дојки почиње у породиљству 50 — 60 сати после порођаја; првог дана по порођају дно материце налази се нешто изнад пупка, другога-трећег дана у висини пупка, а петог дана у средини између пупка и препоног споја; код свежег порођаја полни органи породиље су отечени а на њиховим слузокожама могу постојати свеже повреде од порођаја у виду нагњечина, огуљотина, расцепа и др. а који су нарочито чести код првороткиња; породиљни одлив (lochia) је секрет из полних органа који је прва 2 — 3 дана крвав, 4 — 7 дана сукровичав, а потом се све више мења, постајући на крају слузаво водњикав. — Од психичких поремећаја овде би дошли они који се испољавају код највећег броја породиља под дејством промена у организму нормалних за трудноћу. Састоје се у лакој неуро-пси-

хичкој промењености и лабилности. Они могу да буду последица и самог чина порођаја и болова за време истог. Њихово формирање у току трудноће може да буде скопчано са ранијим претставама о трудноћи, порођају или материнству, некад у виду страха, појачане осетљивости, раздражљивости, али при свем том постоји сазнање жене о догађају, те не долази до нецелисходних и неумишљених поступака који би могли да угрожавају детињи живот. Ови неуро-психички поремећаји ишчезавају по порођају, њихово трајање је индивидуално, може се само приближно одредити и сматра се да може да траје око један до пет дана. — Ова друга група соматских и психичких поремећаја који се срећу код највећег броја породиља у току и непосредно после порођаја, не залазе у патологију породиљства, већ претстављају обичну психу породиље тако да се усмрћење може да квалификује као чедоморство.

Вредност напред изнетих објективних знакова за одређивање доба трајања новорођености, односно знакова за одређивање времена трајања „поремећаја што га је код породиље изазвао порођај“ је приближно временски иста, износи од 2 — 4 дана. Само, знаци од стране плода у овом смислу су бројнији, обдукцијом добијени важе као објективне чињенице, док су знаци на породиљи од објективне вредности ако је породиља убрзо по порођају прегледана, те се код ње установе знаци свежег порођаја. У прогивном, ако је породиља прегледана после седам или више дана по порођају, суду остаје да се ослони или на субјективне исказе добијених од породиље и сведока, или пак да узме у обзир обдукцијом констатоване знаке на плоду.

У сваком случају смрти новорођенчета треба да се двоји природна од насилне смрти, а код насилне смрти треба двојити задес од убиства, односно чедоморства. Код постојања чедоморства треба установити средство и начин на који је чедоморство извршено, услове под којима је изведено, као и мотиве који су утицали на доношење одлуке код мајке да усмрти своје новорођенче. У појединим случајевима то није лако утврдити само на основу обдукције, јер поједине озледе главе или лица, или и других делова тела могу потицати некада и од самог порођаја, нарочито при самопомоћи задесно. По некад су то, уз искључење сваког природног узрока смрти, једино околности случаја које нам, а на основу обдукционог налаза, указују да је у дотичном случају у питању чедоморство (напр.: случајеви намерног стављања новорођенчета под меке ствари, или покривање истим, и сл.).

Чедоморство се може извршити активним учешћем мајке — активно чедоморство. Оно може бити изведено на више начина, као: насилним механичким удушењем (загушењем, задављењем, утопљењем, запушењем гркљана и грла, и носа и уста, стезањем грудног коша, затрпавањем, затварањем новорођенчета у плакаре, и сл.), механичким повређивањем (тупим, шиљатим и општрим ору-

ђем); ређе хемиским и физичким средствима (тровањем или смрзавањем, и сл.).

Чедоморство може бити изведено и намерним пасивним пропуштањем мајке да укаже потребну помоћ новорођенчету — пасивно чедоморство. Напр.: неподвезивањем пупчаника, остављање новорођенчета са лицем на предметима, неутопљавањем, нехрањењем, и слично.

Износимо укратко преглед и анализу чедоморства у нашој средини, а на основу обдукционог материјала и података којима располаже наш Судско-медицински институт Медицинског факултета у Београду у времену од 1926 — 1952.

У овом раздобљу од 27 година број утврђених случајева чедоморства износи 112, или у односу на број укупно обдуковане новорођенчади у истом времену износи нешто мање од 2%. Код наших 112 случајева чедоморства мајка је била позната или накнадно пронађена у 44 случаја, док је у 68 случајева идентитет мајке остао непознат. Од других података било је: 28 недоношчади (превремено рођених) и 84 доношчета (на време рођених). Према полу било је мушких 54, а женских 58. Места налаза дечијих лешева су следећа: закопано у земљи или ђубриште 9, на гробљу 9, на путу или улици 9, у клозету или кречани 16, у затвореним просторијама (соби, подруму, димњаку и сл.) 25, у парку или жбуњу 15, у потоку, тунелу, канализацији или реци 11, у дворишту 5, у новоградњи 4, у болници 2, а код 7 случајева место налаза није било забележено.

Број чедоморства по годинама био је следећи: 1926 3, 1927 3, 1928 3, 1929 3, 1930 4, 1931 3, 1932 2, 1933 0, 1934 2, 1935 1, 1936 1, 1937 3, 1938 5, 1939 7, 1940 2, 1941 1, 1942 0, 1943 1, 1944 2, 1945 0, 1946 6, 1947 3, 1948 8, 1949 8, 1950 15, 1951 14, 1952 12, свега 112.

Средства и начини извршења чедоморства: загушење 28, утопљење 19, задављење 12, на више начина 11, повреде главе (бацањем, ударом, убодом) 10, запушење уста 5, притисак на груди 4, затварање носа и уста руком 4, запушење грклања и грла 3, покривање носа и уста меким предметима 3, притисак носа и уста (лица) о подлогу 3, запушење душника и душница земљом 2, комадање 2, смрзавање 2, нехрањење (одбачај) 2, закопавање у земљу 1, отровање са содом 1, свега 112.

Као средства за затварање дисајних путева и отвора (носа и уста) послужиле су: руке, делови тканине, чарапе, замотуљци папира, земља, вуна, трава и др. Утопљење је извршено у следећим течностима: у кофи воде, или реци, клозету, канализацији, у избаченом садржају порођајних путева, у бари и сл. Задављење је извршено врпцом од тканине, ужетом, кајишем и сл. и три пута пупчаном врпцом. Комбинованих чедоморстава било је више случајева, као: задављење пешкиром и запушење уста истим; загушењем и притискивањем о чврсту подлогу дисајних отвора; задављењем, загушењем и запушењем уста марамицом; повреда тела и главе механичким оруђем са загушењем, и др.

Код 44 позната случаја забележени су следећи подаци: брачне деце било је 1 а ванбрачне 43. — Занимање мајки било је следеће: неквалификованих радница 18, служавки 9, домаћица 5, кројачица 4, земљорадница 4, чиновница 3, и ученица 1. — Код 36 случајева забележени су и мотиви према изјавама мајки, од којих су карактеристични следећи: ванбрачност и материјално стање; ванбрачна трудноћа, а има мужа у иностранству и два брачна детета; требала да се уда за другог а већ са првим остала gravidна; није имала новаца за побацивање те се намерно породила над клозетском шопљом; има већ ванбрачну децу коју издржава; напуштена од љубавника усмртила своје новорођенче; по савету бабице, а због ванбрачне трудноће, бабица јој провалила водењак, она ипак родила живо дете, те га загушила; пошто није знала шта ће са дететом она га бачила у Дунав; на захтев љубавника убила своје новорођенче; живела ванбрачно са више њих, није сигурно знала са којим је од њих зачела, те извршила чедоморство, и сл.

Ради детаљнијег разјашњења случаја чедоморства потребно је поред обдукционог налаза имати податке са увиђаја, а уколико је мајка позната, или се накнадно пронађе, неопходно је исту прегледати ради утврђивања знакова породиљства, обавештења о њеним ранијим побачајима и порођајима (уколико их је било), о њеним условима живота, последњој трудноћи, току порођаја и условима под којима је исти обављен, и да исте повежемо са објективним налазом при обдукцији леша новорођенчета. При налазу непознатог леша новорођенчета треба пазити да се не униште евентуално постојећи трагови насиља, као и да се прегледа околина налаза леша. За даљу успешну истрагу могу бити од значаја и налази разних ствари на лешу новорођенчета или околини, као: новине, папири, тканине, подвезица на евентуално подвезаном пупчаном патрљку, затим налаз постељице (у коме случају је потребан детаљан преглед исте), положај непресеченог пупчаника у односу на тело новорођенчета, и др. Исто тако при налазу, као и при преносу, леша новорођенчета треба сачувати, поред нађених ствари, и евентуалне стране предмете у спољашним отворима носа и уста (замотуљци крпе, вуне, траве, папира и сл.). При ископавању леша треба водити рачуна да се леш не повреди, јер исте повреде могу да отежавају одређивање правог узрока смрти. — Све ове чињенице могу допринети одређивању узрока смрти и правилном квалификовању дела.

Закључци који произилазе из напред изложеног били би следећи:

1. Хомицидогенитет животног доба новорођености испољава се нарочито у томе што новорођенче у моменту прелаза из свог биолошког у самостални ванматерични живот некад постаје сметња сопственој мајци.
2. Чедоморство је неразднојно повезано са чињеницом да су код мајке постојали: умишљај и разлог за извршење дела. Одлука

• насилном уништењу плода стварана је не ретко још у току трудноће, али је стицајем околности и могућности приведена у дело тек при порођају.

3. Главни мотив за извршење чедоморства била је ванбрачност (с обзиром на утицај средине). Далеко мању улогу имали су економски моменти, нарочито у последњим годинама кад су ванбрачна деца у свим правима изједначена са брачном, али тиме нису отклоњена и стара схватања у нашој средини о ванбрачности.

4. Најучестанији начини чедоморства су: загушење, утопљење и задављење (52,7%)

5. Пораст броја чедоморства за последње четири године је релативан, а пошто обухвата мали број година не може се извући општи закључак.

6. За утврђивање доба трајања новорођености, или времена трајања поремећаја што га код породиље изазива нормални порођај, можемо се служити, према конкретном случају и могућностима, како знацима од стране плода, тако и знацима с стране мајке, или и једнима и другима. Тако ће се са доста тачности моћи одредити доба трајања новорођености, а истовремено остати у границама слова закона које је временски променљиво, али чија је суштина увек иста, тј. што је могуће мање растезати овај појам доба трајања новорођености односно поремећаја по нормалном порођају.

7. Сама строгост казне за дело неће потпуно спречавати мајке да из страха не врше чедоморство, јер код њих поред материнских брига и економског момента велику улогу играју страх од родбине, последице напуштања љубавника, срамота, поступци околине, многи други друштвени и лични разлози, као и њено психичко стање.

ЛИТЕРАТУРА: Dr. Paul Dittrich: Der Kindesmord, Prag, 1935. — Dr. W. G. Dabrowski: Dzieciobojstwo, Warszawa (без године издања). — Др. М. Миловановић: Судска Медицина, Београд, 1947. — Simonin: Médecine légale et judiciaire, Paris, 1947. — Кривични Законик, Београд, 1951. — Др. Ј. Таховић: Уџбеник Кривичног права, посебни део, Београд, 1953. — Brouardel: L' Infanticide, Paris, 1897. — Balthazard: Précis de Médecine légale, Paris, 1921. — Etienne-Martin: Précis de Médecine légale. Paris, 1938. — Tardieu: L' Infanticide, Paris, 1880. — Попов: Основи судске медицине, Москва — Лењинград-Медгиз 1938 (на руском).

Др. М. Опријан и Др. Д. Јокановић

СУДСКА ПРАКСА

ПРАВНА ДЕЈСТВА ВЕРИДБЕ

Кад једно лице неће да изврши обећање дато другом лицу да ће са њим закључити брак, каква правна ситуација тада настаје? Каква су права друге стране? Може ли она захтевати извршење датог обећања? Одустајак од обећаног брака може проузроковати другој страни имовинску штету. Има ли она право да захтева накнаду те штете? Још чешће одустајак може да за њу значи моралну штету. Како стоји са правом накнаде те штете? Шта ће бити са поклонима које су стране измењале, а шта са оним поклонима које су им учинила трећа лица? Сва ова питања и још нека друга обично имају своје решење у законима о браку. Одговор на нека од њих налазио се у Српском грађанском законнику у §§ 61—68. У нашем Закону о браку од 3 априла 1946 она нису решена, пошто тај закон нема никаквих нарочитих правила за веридбу: ни како она настаје, ни која су њена правна дејства, ни које су последице раскида веридбе. Отуд извесна колебања код судова, и потреба да се ова питања претресу.

1. — Из чињенице да у нашем Закону о браку нема ниједног правила о веридби неки су закључивали да наше право не зна за веридбу, и да оно што се зове веридба нема никаквог правног дејства. Поред тога, чинило им се да веридба носи верско обележје и да баш због тога за њу нема места у нашем лаичком законодавству.

Међутим, из чињенице да не постоје законска правила о веридби не може се извести закључак да веридба не постоји и да она не производи извесне правне последице. Друго је питање које правне последице она има данас и у чему се те последице разликују од оних последица које је она производила раније. Али она несумњиво постоји данас. Јер шта је веридба? Веридба није ништа друго до узајамно обећање будућих супруга да ће доцније закључити брак. Постоји, дакле, веридба кад два лица обећају једно другом да ће се узети за мужа и жену. Реч веридба употребљава се и у једном другом значењу: тако се назива и сам однос који настаје из узајамног обећања брака. Са њом је исто као и са речју брак, која се такође употребљава у два значења: у првом она означава уговор између човека и жене о заснивању трајног заједничког живота, у другом она означава само стање створено тим уговором. У једном и у другом значењу веридба очигледно постоји код нас. Уосталом, и у самом Закону о браку на више места помињу се вереници. Тако се у чл. 26 каже да се надлежни државни орган за закључење брака одређује према пребивалишту вереника; чл. 29, ст.

1, прописује: „Пријаву своје намере да ступе у брак вереници... ће учинити матичару надлежног народног одбора“ (В. и чл. 29, ст. 2, 3 и 4; чл. 30, ст. 2; чл. 31, ст. 3; чл. 34, ст. 1; чл. 35, ст. 3). Помоћу наведеног текста могу се вереници дефинисати као лица која имају заједничку намеру да ступе у брак. А очигледно је да два лица не могу имати заједничку намеру да ступе у брак ако се о томе нису на неки начин споразумели, то ће рећи ако то нису једно другом обећали. Веридба није ништа друго него тај споразум, то узајамно обећање, а сами обећаоци су вереници, или будући брачни другови, како их Закон о браку назива на неким местима (чл. 32, ст. 2; чл. 33, ст. 1; чл. 35, ст. 1). Веридба, дакле, увек нужно претходи браку. То и наш закон имплицитно каже, кад наређује да су будући брачни другови дужни да матичару пријаве своју намеру да ступе у брак. И веридба и брак су уговори. Извршење првог је истовремено закључење другог.

Није нужно задржавати се на тобожњем верском карактеру веридбе. Свако зна да реч *vera* у нашем језику не значи само религију, него и задату реч. Вук у *Српском рјечнику* наводи код ове речи (под 2) да она значи *Treue und Glaube, fides* и наводи и ове примере: „задати коме вјеру; је ли тврда врјера? ухватити вјеру (с ким); убио га на вјери; преврнути вјером; Не трун’ јадан у тамници, Марко! Већ дај мени твоју вјеру тврду Да ћеш мене узет за љубовцу — Тврда вјера оставит’ те нећу“. А мало даље (под 5): „*vide* просидба: под вјером стајала дјевојка три године“. Верити, по Вуку, значи исто што испросити, а за веридбу стоји: „кад се вјери дјевојка, *vide* просидба“. Верити се не значи друго него *sponsalia facere, se fiancer, sich verloben*. Назив римског права за веридбу — *sponsalia* — дошао је од глагола *spondere* — свечано обећати, јер је веридба у прво време настајала свечаним обећањем у облику стипулације, дакле „давањем вере“ и ни тамо није имала верски карактер (Ulp. l. 2 Dig. 23, 1). Уосталом, овде се може потсетити да је по праву и католичке и православне цркве и закључење самог брака било независно од сваког обреда у цркви. Захтев обавезног венчања у цркви је релативно новијег порекла. По канонском праву за закључење брака била је задуго довољна проста сагласност будућих брачних другова. Канонско право захтева тек од Тридентинског сабора (1563) да брак буде закључен код цркве, у присуству свештеника и сведока. У неким државама брак је и данас неформалан и закључује се простом изјавом сагласности. — По Српском грађанском законнику веридба је била неформална и настајала је простом сагласношћу воља. Њу су, по народном обичају, пратили узајамни поклони: „а покрај овога (договора) или за овим бива обељежје, дарови и уздарје“ (§ 61). Та обељежја су била, између осталог, и доказ да је сагласност постигнута и да су обећања дата. Али је поред неформалне веридбе Српски грађански законик знао и за формалну веридбу која се обављала после узајамног обећања: „Затим следује прописани испит, који бива пред својим свештеником,

одређеним од духовне власти начином“ (§ 63; пор. Брачни правилник Српске православне цркве, § 61). Постојање у нашем ранијем праву овог предбрачног испита у поступку припреме за склапање брака у цркви могло је бити повод да се мисли да веридба има верски карактер и да се негира њено постојање данас. У сваком случају то су заблуде, и нема сумње да веридба (или заручење, или просидба) постоји и у нашем праву.

2. — Веридба је узајамно обећање да ће се доцније закључити брак, али то обећање не повлачи за собом грађанску обавезу за веренике да брак закључе. Сам брак је уговор, а за настајак уговора потребан је слободан пристајак уговорника. „Нема пуноважног брака, кад нема слободног пристајка женика и невесте“, — каже чл. 17 Закона о браку од 3 априла 1946. Сваком веренику остављена је слобода до последњег тренутка да одустане од намераваног брака. То значи да дато обећање да се ступи у брак не обвезује.

Тако је било и по Српском грађанском законнику. Ни формално, ни неформално узајамно обећање да ће се ступити у брак није обвезивало обећаоца да заиста ступи у брак. Сваки вереник могао је повући своју реч и одустати од намераваног брака. „Натерати се она страна, која одустаје, да мора у исти брак ступити, ако драговољно неће, не може“ (§ 66). Исто начело прокламовано је и у Аустриском грађанском законнику: „Брачна веридба или претходно обећање о ступању у брак, па било ма под каквим околностима или условима дато или добивено, не повлачи за собом никакве правне обавезе“ (§ 45). Немачки грађански законик каже исто: „На основу веридбе не може се тужбом тражити да се приступи закључењу брака“ (§ 1297, ст. 1). Најзад, исто начело налази се и у Швајцарском грађанском законнику: „Из веридбе не настаје право да се тужбом захтева да се приступи закључењу брака“ (чл. 91, ст. 1).

Али је веридба по Српском грађанском законнику имала друго једно дејство. Веридба је претстављала брачну забрану у неким случајевима. Неформална веридба значила је брачну забрану само за вереника који је био примио „обележје“ од свог вереника, неки дар, и то само дотле док примљени дар не врати (§ 62). Формална веридба претстављала је забрану све док црквена власт не би поништила брачни испит и тако разрешила веридбу (§ 64).

Дакле веридба са једним лицем не претставља брачну забрану за ступање у брак са другим лицем. Нема брачних забрана ван оних које закон прописује, а ова није прописана у закону. Затим, наше право не зна за формалну веридбу која би одговарала ранијем испиту пред свештеником. Најзад, обвеза да се врате примљени дарови, као уосталом ни једна друга имовинска обвеза не може у нашем праву бити сметња за вршење основних права личности, међу којима се налази и слобода ступања у брак. То значи да у нашем праву не постоје у овом погледу правна правила која су постојала у Српском грађанском законнику (§§ 62 и 64; пор. Брачни правилник, § 37, тач. 6 и § 62).

3. — Догађа се да се приликом веридбе предвиди уговорна казна за случај раскида. Дешавало се и да једна страна приликом веридбе да капару другој страни, не само као знак постигнутог споразума, него, сагласно главној функцији капаре, као средство обезбеђења извршења, то ће рећи као средство притиска на другу страну да изврши обећање ако жели да избегне враћање удвојене капаре.

Пре рата, Касациони суд у Београду судио је да је пуноважна одредба о капари при веридби и да је страна која је примила капару дужна вратити је удвојену, ако је она крива за раскид веридбе. По тој доктрини биле би пуноважне и одредбе о уговорној казни и сви други углавци којима би се осигуравало извршење обећања да ће се закључити брак.

Ова доктрина у супротности је са правилима да се само праве, грађанске обвезе могу обезбедити уговорном казном и капаром, и да кад не постоји главна обвеза, онда падају и споредне обвезе. Она је у супротности и са тежњом законодавца да се вереницима обезбеди потпуна слобода до последњег тренутка при одлучивању да ли ће ступити у брак. Хоће се да се закључење брака осигура од сваког притиска колико је то највише могуће. И то је довољан разлог да се одбије значај уговорној казни стипулисаној при закључењу веридбе и капари датој том приликом. У римском праву у време кад за веридбу није више било потребно свечано обећање, него је била довољна неформална сагласност (*Ulp. l. 4 Dig. 23, 1*), начелно сваки је вереник могао слободно раскинути веридбу. Чак и ако је било уговорено да ће она страна која не одржи обећање и неће да приступи закључењу брака, платити другој страни одређену уговорену казну, та се одредба сматрала противном dobrim обичајима и захтев њеног извршења могао је бити парализован помоћу *exsertio doli*. Паулус каже да се сматра за непоштено причврстити брак, будући као и већ постојећи, помоћу уговорне казне. (... *quia inhonestum visum est vinculo poenae matrimonia obstringi sive futura sive iam contracta. L. 134, pr. Dig. 41, 1*).

Приликом доношења Закона о браку од 3 априла 1946, у нацрту закона било је предвиђено: „Вереник који раскине веридбу није обвезан испунити оно на шта се унапред обвезао за случај да до закључења брака не дође.“ У претходној дискусији било је решено да се ова одредба брише, као и друге одредбе о веридби, зато што се сматрало да се то подразумева и ако се не каже. Сматрало се да такво решење захтевају аргументи које смо малочас видели, те да га није потребно изрично формулисати. И тако је и одлучено.

Међутим, ако погледамо грађанске законике других земаља, видећемо да је ово правило формулисано у многима од њих. Малочас наведени текст Аустриског грађанског законика каже о нашем питању: „Брачна веридба... не повлачи за собом никакве правне обавезе нити да се закључи брак, нити да се испуни оно, што је за случај одустанка уговорено“ (§ 45). Немачки грађански законик

је такође категоричан: „Ништаво је обећање уговорне казне за случај да се брак не закључи“ (§ 1297, ст. 2). Исто каже и Швајцарски грађански законик: „Не може се тужбом тражити извршење уговорне казне предвиђене за случај раскида веридбе“ (чл. 91, ст. 2). Српски грађански законик није имао сличан пропис, и тиме се може унеколико објаснити зашто је Касациони суд донео одлуку да се при раскиду веридбе мора вратити удвојена капара, уместо да огласи ништавом саму капару, што једино одговара правним начелима.

4. — Сваки вереник је слободан да одустане од намераваног закључења брака. Али се врло често догађа да су вереници приликом саме веридбе, или после веридбе, направили једно другом поклоне, који могу бити и велике вредности. Обичај је у неким крајевима да се приликом веридбе даје девојци прстен, који је некад велике вредности. По том давању прстена каже се прстеновати девојку место верити девојку. Догађа се да и трећа лица, обично сродници, учине једном или другом веренику мање или веће поклоне. Шта ће бити са тим поклонима после раскида веридбе? Хоћи ли их поклонопримац задржати или ће бити дужан да их врати поклонодавцу?

Поклони које вереници чине један другом чине се с обзиром на брак у који намеравају да ступе. Правни основ њихов налази се у пројектованом закључењу брака, те кад до очекиваног венчања не дође основ ових поклона отпада. За њих вреди оно што Јустинијан каже за *donatio ante nuptias*, да је она садржавала у себи пређутан услов да ће важити ако се брак закључи (3. Inst. 2, 7). Због тога један вереник може захтевати од другог у случају раскида веридбе да му врати поклоне које му је учинио као веренику. Ово право признају вереницима она законодавства у којима је ово питање поклона расправљено. Тако, Немачки грађански законик каже: „Ако се брак не закључи, сваки вереник може захтевати од другог да му врати оно што му је поклонио, или предао као знак веридбе, према правилима о враћању неоснованог обогаћења“ (§ 1301). На исти начин ово питање решено је у Швајцарском грађанском законнику: „Вереници могу у случају раскида веридбе захтевати враћање поклона које су један другоме начинили. — Ако поклоњене ствари више не постоје даје се накнада по прописима о неоснованом обогаћењу“ (чл. 94, ст. 3).

Раскид веридбе може наступити из разноврсних узрока. Говорећи уопште поклони се враћају увек, и на захтевање враћања има права и једна и друга страна. Али ће бити друкчије ако је један вереник знао још од почетка да постоји нека брачна сметња те да се обећани брак неће моћи закључити, или ако он својим неморалним животом изазове другог вереника да раскине веридбу, или ако је он раскине без основаних мотива. Такав вереник неће имати право да захтева да му се врате поклони, јер опште правило је да се не може тражити повраћај онога што је дато да би се постигло не-

што немогуће, ако је давалац знао за ту немогућност, или да би се постигло нешто могуће, али чије је остварење давалац непоштено спречио. Ово решење било би у складу са идејом која се налази у решењима која наш Закон о браку даје за питање враћања поклона у случају поништења брака и развода брака. Потсетимо се да у случају поништења брака брачни друг који је у време закључења брака знао за недостатак због кога се брак поништава, нема права да тражи да му његов бивши брачни друг врати поклоне које му је дао, док овај има право да то захтева од њега (чл. 54). Исто тако, у случају развода брака брачни друг који је крив за развод брака, дужан је вратити своје бившем брачном другу поклоне које је од њега примио, а нема право да од њега тражи враћање оних поклона које му је дао (чл. 66).

Ако је веридба престала смрћу једног вереника, онда надживели вереник није дужан вратити поклоне које је примио, каже чл. 94, ст. 3, Швајцарског грађанског законика, а Немачки грађански законик каже да се у случају смрти једног вереника претпоставља да поклони не треба да се врате (чл. 1301, *in fine*). Ово правило даје једно ново дејство веридби и паралелно је правилу да се у случају престанка брака смрћу једног супруга поклони не враћају. Ништа не смета да оно буде прихваћено у нашем праву.

Што се тиче поклона које су једном веренику учинила трећа лица, у том погледу ваља разликовати, јер побуде због којих је дошло до тих поклона нису исте. Ако је поклон једном веренику направио неки сродник другог вереника, напр. будући таст будућем зету, онда ће поклонодавац имати право да захтева враћање поклона, јер одлучујућа побуда која га је навела да направи поклон јесте очекивање да се намеравани брак закључи. Али неће бити тако ако је поклон једном веренику направио у вези са веридбом његов сопствени сродник, напр. отац својој ћерки. У овом случају намеравани брак је једна од побуда поклона, али не и главна и одлучујућа побуда. Јер, и кад она отпадне, за учињени посао, направљени поклон, има још довољно основа у дарежљивој диспозицији, ономе што се зове *animus donandi*, а што има родитељ према детету. Треба дакле испитати изближе у сваком случају мотиве који су покренули поклонодавца да поклон направи, па само ако је закључење намераваног брака са одређеним лицем био главни и одлучујући мотив поклона, онда је он постао основ поклона, а кад отпадне основ, онда и цео посао треба да падне.

У већ поменутом нацрту Закона о браку биле су предвиђене и одредбе о судбини поклона у случају раскида веридбе. Оне су у дискусији напуштене, пошто се сматрало да оне садрже решења до којих се може доћи и на основу постојећих општих начела. Те одредбе су гласиле:

„У случају раскида веридбе могу вереници тражити један од другог повраћај поклона учињених у знак веридбе или с обзиром на намеравано закључење брака.

„Право тражити враћање поклона припада и другим лицима која су вереницима учинила поклоне с обзиром на брак који се имао закључити.

„Страна која није крива за раскид веридбе дужна је вратити само онолико колико се у ње затече у тренутку раскида, изузев ако је отуђила, потрошила или уништила поклоњене ствари знајући да ће до раскида доћи.“

5. — Раскид веридбе може значити материјалну штету за вереника. Он може шкодити његовому угледу и значити за њега и моралну штету. Српски грађански законик признавао је оштећеној страни право на накнаду и материјалне и моралне штете које би претрпела раскидом веридбе. Према његовом чл. 65: „У случају одустанка невина страна добија трошкове поради брака учињене и накнаду за претрпљени уштрб натраг“. Ово правило треба да важи и данас. Право на накнаду које се њом признаје у случају раскида веридбе не заснива се на неизвршењу обвезе јер из веридбе не потичу грађанскоправне обвезе; овде се не ради о уговорној већ о вануговорној, деликтној одговорности. Наведено правило није ништа друго него конкретизација у случају раскида веридбе великог начела према коме ко другоме проузрокује штету својом кривицом дужан је да је накнади. А вереник који раскине веридбу биће крив, па према томе и одговоран, ако раскине веридбу без разлога, као и ако својим понашањем да другој страни оправдан повод да она раскине веридбу, напр. ако вереница затрудни од другога, или се вереник ода пијанству. У овом другом случају вереник који је раскинуо веридбу, имаће право да тражи накнаду од вереника који га је навео на раскид, док, разуме се, овај то право неће имати. . . . и крива страна не може од друге одуставше накнаду за причињену штету тражити“ (§ 68 Српског грађанског законика).

Деликтни карактер ове одговорности види се и из § 46 Аустријског грађанског законика, према коме су израђена правила Српског грађанског законика. Према томе тексту: „Оној страни само, која није дала никаква основана повода за одустанак, припада право на накнаду праве штете, за коју буде могла доказати да је произашла услед овог одустанка.“ Треба, дакле, доказати кривицу друге стране, да би се имало право на накнаду. И у француском праву, у чијем законодавству нема прописа о веридби, по једној давно устаљеној судској пракси, сам раскид веридбе не повлачи нужно одговорност, јер веридба није грађански уговор, и кад би било друкчије била би посредно повређена слобода одлучивања да се ступи или не ступи у брак. Али ако раскид веридбе потиче из кривице једне стране, то ће рећи ако се она понашала онако како није требало, и ако друга страна то докаже, онда француски судови не оклевају да криву страну осуде на накнаду штете. Страна која тражи накнаду штете мора, дакле, доказати или да она није дала оправдан повод другој страни да одустане од веридбе, или да је друга страна дала њој такав повод за одустанак.

Пошто је одговорност у случају раскида деликтне природе, право на накнаду имају не само вереници, него и трећа лица која су услед раскида претрпела штету.

Све ово било је предвиђено у нацрту Закона о браку од 3 априла 1946. Тамо је стајало: „Страна која неоправдано раскине веридбу дужна је накнадити другој страни и осталим лицима трошкове учињене поради брака. Исту обавезу има и страна која је дала другој страни оправдан повод за раскид веридбе.“ Али се приликом састављања дефинитивног нацрта сматрало да је то само примена општег начела о накнади проузроковане штете, те да није потребно да се то нарочито каже. На истом становишту стоји и Немачки грађански законик: „Ако један вереник одустане од веридбе, он је дужан накнадити другом веренику и његовом оцу и мајци, као и трећим лицима која су делала место родитеља, штету која је за њих настала отуда што су они у очекивању закључења брака чинили трошкове или преузели обвезе. Он дугује другом веренику такође и накнаду оне штете коју је овај претрпео тиме што је с обзиром на претстојећи брак предузео нарочите мере које се тичу његове имовине или његове радиности. — Штета се накнађава само уколико су трошкови, преузете обвезе и нарочите мере били у сразмери са приликама. — Нема места накнади штете ако постоји неки важан основ за раскид веридбе“ (чл. 1298). „Ако један вереник својом кривицом која претставља важан основ за раскид да повод другоме да одустане од веридбе, он дугује накнаду сходно § 1298, ст. 1 и 2“ (§ 1299). — Швајцарском грађанском законнику служиле су за модел у овом погледу одредбе Немачког грађанског законика, и он садржи скоро идентична правила (чл. 92).

6. — Међутим, Врховни суд Народне Републике Србије судио је у једном случају да отац има право да захтева од бившег вереника своје ћерке који је раскинуо веридбу, накнаду трошкова које је имао око веридбе, иако су нижи судови били утврдили да „до склапања брака није дошло кривицом туженика“ (Пресуда Врховног суда НР Србије Гз — 150/50 од 26 априла 1950, *Збирка одлука врховних судова*, I, 1952 бр. 114, стр. 229).

„Споразум о прошевини постигнут је јуна 1948, тј. после 6 априла 1941 када су престали важити ранији прописи о праву на накнаду трошкова просидбе од стране која је крива за незакључење брака. Од 6 априла 1941 у снази су само правила која су усвојена Основним законом о браку и како прописи овог закона не предвиђају просидбу (веридбу), нити таквом чину признају какву правну важност са одређеним правним последицама, односи странака у овом спору имају се процењивати по општим правилима и без везе са просидбом и питањем кривице због незакључења брака. Посебно везивање материјалне одговорности за кривицу незакључивања брака значило би још да се слобода одлучивања за ступање у брак ограничава и ставља под такав утицај да би то могло довести до за-

кључења брака без слободног пристанка, што би било противно чл. 17 Основног закона о браку. На бази општих правила пак, одговорност туженика би постојала, ако би се утврдило да је уговорио да ће накнадити трошкове просидбе за случај да не дође до склапања брака без обзира на кривицу за незакључење брака или за случај да се утврди да се туженик бесправно обогатио на штету тужиоца. А како тужилац и не тврди да постоји било једно било друго нема законског основа да се туженик обвезе на накнаду тужиоцевих трошкова око просидбе а то утолико пре, што је у недостатку противног споразума, претпоставка да свако сноси добровољно и из својих средстава трошкове и издатке око одржавања обичаја и породичних свечаности као што је просидба.“

После свега што смо видели, није потребно задржавати се на разним питањима покренутим у овом образложењу. Поновимо само да није тачно, као што смо видели и као што ћемо још видети, да наше право не познаје веридбу и да јој не признаје „какву правну важност са одређеним правним последицама.“ Оно што је нарочито у овој пресуди то је да се у њој подвлачи да ни по посебним прописима ни по општим правилима вереник који је раскинуо веридбу својом кривицом и тиме проузроковао штету другом веренику или његовим родитељима, не може одговарати за ту штету. Веридба би према томе пружала пример ретког случаја у коме се не одговара за штету проузроковану кривицом. А то би значило да јој се ипак у нашем праву признаје велика, макар и негативна важност! То би значило да на овоме терену не важи једно од највећих и најважнијих начела нашег права. Српски грађански законик престао је да важи као закон, али начело одговорности за проузроковану штету није престало да важи. Оно није ни сужено, него је напротив проширено, и данас се код нас одговара у неким случајевима за штету и без кривице. Закон штити свачију слободу, али заштита слободе престаје где њено вршење значи штету за другога. За одговорност за штету није потребан никакав претходни уговор, као што се у пресуди тврди. Кад би постојао такав уговор онда се не би радило о деликтној већ о уговорној одговорности. А ми смо видели да су такви уговори управо ништави у свима правима, почев од римског које је сматрало да је непоштено штети осигурати закључење брака таквим уговором! Таквим се уговорима управо ступава она слобода пристанка на закључење брака, којом се на другом месту у пресуди аргументише.

7. — Раскид веридбе може проузроковати другом веренику и моралну штету. Може ли он тражити и новчану накнаду за ту штету? Наши судови су до недавно сматрали да се уопште не може досудити некоме новчана накнада за моралну штету. Међутим, у последње време та крутост попушта. Ја сматрам да се за моралну штету може досудити новчана сума као репарација или, ако се хоће, као сатисфакција. Право пружа вишеструку заштиту на-

шој имовини. Она је заштићена и у грађанском и у кривичном праву. Кад неко другоме украде нешто, те повреди неко његово имовинско добро, он ће одговарати и кривично и грађански. Зашто би било другачије кад му повреди неко морално добро, напр. част, углед, или кад један вереник нанесе срамоту другоме напуштајући га? Зашто би наша материјална добра била више и боље заштићена од наших моралних добара? Пре би се рекло да треба да је обратно. — Али питање накнаде моралне штете исувише је озбиљно да би могло бити овде узгред претресено. Оно заслужује да се њиме засебно позабави. Потсетимо се да је Српски грађански законик предвиђао да у случају да се један вереник венча са другим лицем, други вереник „добиа потпуну накнаду за трошкове учињене и срамоту нанешену“ (§ 82). Ради потпуности обавештења садржаних у овом напису треба навести и чл. 93, ст. 1, Швајцарског грађанског законика: „Ако један вереник претрпи услед раскида веридбе без своје кривице неку тешку повреду у својим личним интересима, судија му може досудити извесну суму новца на име моралне накнаде, ако је друти вереник за то крив“.

8. — Најзад, треба овде додати да поред питања из области дејстава веридбе која смо досада видели, и која нису непосредно решена у нашем законодавству, закон признаје веридби једно значајно дејство у погледу позаконјења ванбрачног детета које су родили вереници. Наше право познаје само један општи начин позаконјења ванбрачне деце, а то је позаконјење које наступа аутоматски кад родитељи ванбрачног детета доцније закључе брак (Закон о односима родитеља и деце од 1 децембра 1947, чл. 23, ст. 1). То је опште правило и оно важи како у случају ако су родитељи ванбрачног детета били вереници кад је дете рођено, тако и у случају ако уопште нису тада имали намеру да закључе брак. Брак који они закључе после рођења детета даје детету положај законитог детета од самог рођења. Али ако су родитељи ванбрачног детета разиђу и не закључе брак, дете ће остати ванбрачно, без обзира на то да ли су његови родитељи били вереници у време његовог рођења или не.

Поред овог аутоматског позаконјења ванбрачног детета не постоји неки други начин позаконјења који би важио за свако ванбрачно дете. Међутим, за ванбрачну децу вереника у нашем закону је предвиђено да могу бити у неким случајевима позаконјена и одлуком суда, и то на захтев једног родитеља или самог детета. Ти случајеви су: 1) ако је један вереник умро те је тиме онемогућено закључење намераваног брака, и 2) ако је закључење брака између вереника спречено неком сметњом која је настала после зачећа детета (чл. 23, ст. 2). Овај изузетан начин позаконјења не важи за ванбрачну децу чији родитељи нису били верени. Закон каже: „Ако су родитељи детета рођеног ван брака имали намеру

да ступе у брак...”, — а то је управо дефиниција вереника, као што смо видели раније.

Ограничење изузетног начина позакоњења на ванбрачну децу вереника може се лако и објаснити и оправдати. По нашем праву ванбрачна деца су изједначена са брачном у погледу права и обвеза које постоје између родитеља и деце (чл. 3 Закона о односима родитеља и деце). Али ванбрачна деца немају исти положај који имају брачна деца према другим сродницима. То се нарочито огледа у отсуству обвезе издржавања између њих и тих сродника. Чл. 31, ст. 1, каже: „Родитељи су дужни да издржавају своју децу, а деца су дужна да издржавају своје родитеље“ — не правећи притом разлику између брачног и ванбрачног родства. Међутим, идући став истиче ту разлику и каже: „Обавеза издржавања постоји између осталих брачних сродника...”, тј. лица чије је родство засновано рођењем у браку. Постоји јака тежња да се направи и кроз закон спроведе иста разлика у погледу законског наслеђивања. При овим разликама разумљиво је да ванбрачно дете може ући у ред брачних сродника и једног и другог свог родитеља само накнадним закључењем брака између његових родитеља. Тим закључењем брака родитељи ванбрачног детета манифестују своју вољу да своје односе регулишу и доведу их на линију закона који пружа нарочиту заштиту браку и породици. Али је исто тако разумљиво, све док постоје наведене разлике у положају између брачне и ванбрачне деце, да је немогуће да се на захтев једног родитеља детета рођеног ван брака ово прогласи за брачно и уведе и у круг брачних сродника другог родитеља, мимо воље тог другог родитеља. Међутим, ствар стоји друкчије ако су родитељи детета били вереници, па је један умро после рођења детета и пре закључења брака међу њима. Они су имали намеру да закључе брак, па су у томе били спречени. О постојању те намере закон води рачуна и издиже веренике изнад конкубина и приближава их брачним друговима. За веренике закључење брака је само питање времена. Оно што је главно за брак, њихова заједничка намера, већ је ту. Разлика је само у отсуству заједничког живота вереника. Стари писци, из времена кад је брак био неформалан, називају веридбу *sponsalia de futuro* а брак *sponsalia de praesenti* и сматрају да се веридба претвара у брак самим фактом заједничког живота. Али данас је брак формалан. И због тога наш закон предвиђа изузетно позакоњење деце вереника одлуком суда на захтев једног родитеља или детета.

У неким законодавствима даје се у овом погледу веридби још веће дејство. Тако, у неким швајцарским кантонима деца вереника по самом закону изједначена су са брачном децом. У неким се вереницима признаје право узајамног интестатског наслеђивања, које негде иде до једне трећине заоставштине ако умрли вереник није оставио законите потомке.

Михаило Константиновић

ФАЛСИФИКОВАЊЕ ИСПРАВЕ (ЧЛ. 306 КРИВИЧНОГ ЗАКОНИКА) И ФАЛСИФИКОВАЊЕ У СЛУЖБЕНОЈ ДУЖНОСТИ (ЧЛ. 319 КРИВИЧНОГ ЗАКОНИКА)

„Оптужени је фалсификовао рачун на начин да је из бројке 30.000 начинио 36.000. Али пошто је ово био рачун продавца машине коју је купило оштећено предузеће, коме је оптужени био директор, а не службена исправа тог предузећа, онда он тиме није остварио обележја дела из чл. 319, ст. 1, Кривичног законика. Оптужени наима није унео неистините податке у службену исправу, него је преиначио праву исправу продавца машине у намери да се употреби као права. Тиме су остварена сва обележја кривичног дела фалсификовања исправе из чл. 306, ст. 1, Кривичног законика.

„Закључак: Преиначење са стране службеника привредног предузећа рачуна испостављеног истом предузећу, а у намери да преиначену исправу употреби као праву, не претставља кривично дело фалсификовања и уништења службене исправе, књиге или списка из чл. 319 Кривичног законика, него кривично дело фалсификовања исправе из чл. 306 Кривичног законика.“

(Пресуда Врховног суда НР Хрватске Кж бр. 19/53 од 21 априла 1953, — *Збирка одлука врховних судова, донетих у кривичном и грађанском судском поступку*, издање „Архива за правне и друштвене науке“, Београд, 1954, одлука бр. 103).

1. — Правилан је закључак суда да у радњи оптуженог нема обележја кривичног дела фалсификовања у службеној дужности (чл. 319), већ да постоји кривично дело фалсификовања исправе из чл. 306, ст. 1, Кривичног законика, — извршено преиначавањем праве исправе. Наима, кривично дело фалсификовања из чл. 319 не обухвата све случајеве фалсификовања исправе извршене од стране службеног лица, већ само посебну врсту фалсификовања, тзв. интелектуално фалсификовање односно прављење исправе са неистинитом садржином. Само што је у пресуди назначено да у конкретном случају не постоји кривично дело фалсификовања у службеној дужности, поред осталог, због тога што је у питању исправа трећег лица а не предузећа у коме је оптужени службено лице. Из овог би се могао на први поглед извести погрешан закључак да би постојало кривично дело фалсификовања у службеној дужности да је оптужени преиначио праву исправу предузећа у коме је он службено лице, као и онда, ако би направио лажну исправу у смислу чл. 306, као исправу свог предузећа. Из овог разлога иако је закључак суда правилан, образложење у пресуди је непотпуно а унеколико и погрешно.

2. — Као што је напоменуто, у чл. 319 предвиђено је кривично дело интелектуалног фалсификовања, прављења исправа са неистинитом садржином. Мада се и оваква исправа може сматрати као ла-

жна, фалсификована исправа, ипак, ради термилошког разликовања, она се може назначити просто као исправа са неистинитом садржином, за разлику од лажне исправе у смислу материјалног фалсификовања. Тим пре што се овај израз налази у неким пресудама и на тај начин се отклања забуна која се на први поглед ствара код диференцирања кривичних дела интелектуалног фалсификовања, у које спада и кривично дело фалсификовања у службеној дужности из чл. 319, од кривичних дела материјалног фалсификовања из чл. 306.

Али управо у вези са овим треба увек имати у виду шта све улази у појам кривичног дела фалсификовања у службеној дужности. Као што је речено у самом тексту закона, што се иначе слаже са теориским појмом овог кривичног дела, ово кривично дело се састоји: у уношењу неистиних података или неуношењу каквих важних података од стране службеног лица у службену исправу, књигу или спис, затим у оверавању од стране службеног лица службеним печатом односно својим потписом службене исправе, књиге или списка са неистинитом садржином, и најзад омогућавању од стране службеног лица својим потписом односно службеним печатом прављене службене исправе, књиге или списка са неистинитом садржином. Према томе, код овог кривичног дела није битно само то да је у питању службено лице, службена исправа и делање у вршењу службене дужности, што су иначе конститутивни елементи сваког кривичног дела против службене дужности, већ пре свега, као и код сваког другог кривичног дела, радња кривичног дела и сва она карактеристична обележја која од једног чињења односно нечињења чине једно одређено кривично дело. Код кривичног дела материјалног фалсификовања прави се лажна исправа у том смислу, што се на њој као издавалац назначује лице које уствари није њен издавалац или се пак преиначује садржина праве исправе на начин да се претстави као да је њен издавалац издао исправу такве садржине. Код овог кривичног дела без значаја је, за сам појам кривичног дела, да ли је садржај исправе сам за себе истинит или не. Код кривичног дела интелектуалног фалсификовања, исправу издаје лице које је на њој назначено као издавалац и у овом погледу нема никакве деликтне радњи. Оно што овде чини кривично дело то је околност што сам издавалац те исправе, њен сачинитељ, уноси лажну садржину у исправу односно прави исправу са неистинитом садржином.

Отуда је код кривичног дела материјалног фалсификовања битно да је на њој лажно назначен издавалац исправе, а код кривичног дела интелектуалног фалсификовања да издавалац исправе уноси лажну садржину у исправу.

3. — Према томе у конкретном случају оптужени је учинио кривично дело фалсификовања исправе из чл. 306, не само због тога што је преиначио рачун продавца машине а не службену исправу свог предузећа, већ просто што је преиначио једну праву исправу.

Ово кривично дело постојало би и онда ако би оптужени преиначио на исти начин коју службену исправу свог предузећа односно исправу коју је издало друго службено лице. Исто тако оптужени би извршио ово кривично дело а не фалсификовање у службеној дужности да је у службеној дужности направио лажну исправу у смислу кривичног дела материјалног фалсификовања из чл. 306, ако би на пример на њу ставио потпис другог службеног лица без овлашћења и без одобрења за ово, уколико би постојали и остали елементи овог кривичног дела.

Закључак: службено лице чини кривично дело фалсификовања у службеној дужности само онда ако начини или омогући прављење службене исправе са неистинитом садржином у смислу чл. 319. У свим осталим случајевима фалсификовања исправе од стране службеног лица, постоје кривична дела фалсификовања исправе из главе кривичних дела против јавног реда и правног саобраћаја, сем ако у радњи учиниоца не постоји које друго кривично дело против службене дужности. Околност пак што је у питању службено лице и што је дело извршено за време службене дужности, може утицати само код одмеравања казне.

Др. Јанко Ђ. Татовић

УПОТРЕБА ЛАЖНЕ ИСПРАВЕ

Оптужени је употребио службену исправу са неистинитом садржином, сачињену од стране службеног лица у службеној дужности. Првостепени суд је нашао да у радњи службеног лица постоји кривично дело фалсификовања у службеној дужности из чл. 319 Кривичног законика, а у радњи оптуженог, о коме је овде реч, кривично дело употребе лажне исправе из чл. 306 Кривичног законика. Оптужени је уложио жалбу вишем суду истичући да је „првостепени суд повредио кривични закон када је његову радњу квалификовао као кривично дело фалсификовања исправе из чл. 306, ст. 3, Кривичног законика. Виши суд је уважио жалбу оптуженог и у пресуди поводом овог случаја донео следећи закључак:

„(1) За постојање кривичног дела из чл. 306 Кривичног законика потребно је да се ради о лажној исправи или о преиначењу праве исправе. Лажна је исправа она која не потиче од лица које је на њој назначено као издавалац, а преиначена исправа она, на којој је неовлашћено битно измењен њен садржај, или потпис издаваоца или обоје. (2) Прављење односно употреба праве исправе, али са неистинитим садржајем, инкриминисано је само у одређеним случајевима као самостално кривично дело (чл. 319, 308, ст. 2, 309 Кривичног законика). (3) Ваљ ових случајева употреба праве исправе са неистинитим садржајем може ући само у састав ког другог кривичног дела (на пример преваре).“

Образложење: „Првостепени суд је правилно радњу службеног лица означио као кривично дело фалсификовања службене исправе из чл. 319, ст. 1. Међутим суд је погрешно узео да се у делатности оптуженог (о коме је овде реч), што је употребио такву исправу, стичу елементи кривичног дела из чл. 306. Кривично дело из овог члана постоји међутим само онда ако неко направи лажну исправу или преиначи праву исправу или ако лажну односно преиначену исправу употребио као праву. У конкретном случају првостепени суд је узео да је оптужени лажну исправу употребио као праву. Али је он испустио из вида да је лажна исправа по закону само она која не потиче од лица које је на њој означено као издавалац. Пошто у овом случају исправа потиче од лица које је на њој означено као издавалац, она се не може сматрати као лажна већ као права исправа. То није ни преиначена исправа, јер се као таква може сматрати само она на којој је неовлашћено битно измењен или садржај исправе или потпис издаваоца исправе или обоје, што у овом случају не постоји. Како пак исправа коју је оптужени употребио није ни лажна ни преиначена у реченом смислу, то у радњи оптуженог не може постојати кривично дело из чл. 306. Прављење или употреба праве исправе са неистинитом садржином сматра се пак као кривично дело само у одређеним случајевима, и то ако је учинилац службено лице — чл. 319, ако је у питању издавање и употреба лажног лекарског или ветеринарског уверења — чл. 309, и употреба исправе неистините садржине у смислу чл. 308 Кривичног законика. Ван ових случајева употреба исправе са неистинитом садржином може бити само средство за извршење ког другог кривичног дела, на пример преваре. Отуда у радњи оптуженог не може постојати ни са овог гледишта кривично дело употребе лажне исправе из чл. 306.“

(Пресуда Врховног суда НР Хрватске од 3 јуна 1953, Кж 724/53, — *Наша законитост*, 1954, бр. 1, стр. 38—39.)

Закључак и образложење у пресуди одговарају постојећим законским прописима о кривичним делима фалсификовања исправа. Једино што би се могло дискутовати о схватању суда да се исправа настала извршењем кривичних дела из чл. 319, 308 и 309 Кривичног законика не може уопште сматрати као лажна исправа у смислу чл. 306 Кривичног законика, већ као (права) исправа са неистинитом садржином. Али без обзира на ово разликовање појма „лажне исправе“ и „исправе са неистинитом садржином“, потребно је подвући мишљење суда да употреба исправе произашле из кривичног дела из чл. 319 Кривичног законика од стране ког другог лица, не може претстављати кривично дело ни из чл. 319 ст. 2 ни из чл. 306 Кривичног законика. Лице које је такву исправу употребило може одговарати само за неко друго кривично

дело, уколико у његовој радњи постоје елементи тог кривичног дела. Ако пак у таквој употреби нема елемената ког другог кривичног дела, оно не може одговарати ни по једном пропису о кривичним делима фалсификовања исправа.

Међутим, баш у овом лежи проблем и у вези са овим могу настати извесне дискусије. Претпоставимо да неко лице употреби школску сведоџбу са неистинитом садржином коју му је издало службено лице у вршењу службене дужности. Службено лице ће одговарати за кривично дело из чл. 319. Друго лице које је ту исправу употребило, не може одговарати по чл. 319, ст. 3, а по горњем мишљењу суда ни по чл. 306. Употреба овакве исправе не мора увек претстављати превару ни неко друго кривично дело из Кривичног законика. У том случају, лице које је исправу употребило, за саму употребу такве исправе не би уопште могло кривично одговарати. Стварно поставља се питање какву би одлуку суд донео у таквом случају. Постоје два решења.

Прво решење би било да суд под „лажном исправом“ схвати сваку исправу насталу из извршења ма ког кривичног дела фалсификовања исправе, па према томе и из извршења кривичног дела из чл. 319. У овом случају, друго лице које за употребу такве исправе не може одговарати по чл. 319, ст. 3, одговарало би по основном кривичном делу фалсификовања исправе, тј. по чл. 306. Мада ово решење није нелогично, ипак изгледа да оно не одговара смислу постојећих законских прописа по овом питању. То произилази и из закључака и образложења поменуте пресуде. Друго решење би било да друго лице које употреби такву исправу, не би могло одговарати за саму употребу, уколико у томе не постоје елементи ког другог кривичног дела, сем што би могло одговарати за потстрекавање односно помагање при извршењу кривичног дела из чл. 319, уколико би постојали остали услови за одговорност потстрекача односно помагача.

Прво решење је више логично али не одговара данашњој формулацији одговарајућих законских прописа. Друго решење више одговара постојећим законским прописима али је необично. Нарочито ако се код лица, које је такву исправу употребило, не стекну сви потребни услови за одговорност потстрекача односно помагача. Најбоље решење би било ако би се у члану 306 додао нов став, у коме би се предвидео случај употребе од стране другог лица исправе са неистинитом садржином (у смислу чл. 319), или ако би се законски протумачио израз „лажне исправе“ у том смислу да обухвата све исправе настале извршењем ма ког кривичног дела фалсификовања исправа.

Др. Јанко Ђ. Таховић

ЕВЕНТУАЛНИ УМИШЉАЈ И СВЕСНИ НЕХАТ

У пракси наших, као и страних судова, често пута настају извесне тешкоће око правне оцене оптуженикове кривице (виности). Ово се нарочито дешава код неких случајева убиства, кад из извршења умишљене телесне повреде наступи смрт, тако да се приликом пресуђења поставља питање да ли у оваквим случајевима постоји убиство из умишљаја (евентуалног умишљаја) или из нехата (свесног нехата), или пак постоји телесна повреда квалификована смрћу. Не треба нарочито подвлачити значај овога питања, јер се већ на први поглед увиђа да није свеједно да ли ће неко бити оглашен за умишљеног или нехатног убицу, или ће бити означен за извршиоца квалификоване телесне повреде.

Наш Кривични законик у чл. 7, ст. 2 и 3, садржи јасне прописе о овим облицима виности, али начин њихове примене и утврђивања који облик постоји у датом случају, као и њихово међусобно разликовање, обухвата у себи извесна питања којима се у принципу може различито да приђе, што опет, доводи и до различитих решења.

Цело ово питање се још више компликује, мада је у основи већ само по себи доста сложено, тиме што се у већини случајева евентуални умишљај и свесни нехат међу собом додирују и мешају, тако да их је тешко раздвојити и разликовати. Међутим, од правилног решења који облик виности постоји у датом случају, зависи не само правна квалификација дела већ и одмеравање казне.

Један такав пример нередовног случаја убиства, који је довео у нашој пракси до различитих решења, заслужује пажњу јер може да изазове различита теоретска разматрања и објашњења. Случај је из праксе Врховног суда НР Хрватске, расправљен у пресуди Кж. 8/52 од 19 јануара 1952, (*Збирка одлука врховних судова*, I. издање „Архива“, 1952, стр. 22—24, бр. 2). Само се дело одиграло на тај начин што је оптужени, имајући извесну нетрпељивост према погинулом јер је његов отац био у завади и мржњи са овим, дочекао овога једне вечери покрај пута усред села и ударио га снажно три пута по глави храстовим коцем дебљине човечије руке, те му задао три ране на глави, које су свака за себе изазвале фрактуру лобање и велико оштећење мозговог ткива, услед чега је настала моментална смрт.

Првостепени суд је нашао да у овом случају постоји убиство из нехата, чл. 137 Кривичног законика, и осудио оптуженог на казну строгог затвора у трајању од пет година, налазећи да је ово био начин обрачунавања, у коме је оптужени желео да нападне и премлати оштећеног а не да га лиши живота. Међутим, поводом жалбе јавног тужиоца због повреде закона, Врховни суд НР Хрватске преиначио је пресуду првога суда и нашао да у радњи ол-

туженог стоји кривично дело убиства из чл. 135, ст. 1, Кривичног законика, извршеног са евентуалним умишљајем и осудио га на казну строгог затвора у трајању од седам година. Врховни суд налази да је оптужени поступао умишљено а не из нехата са следећих разлога:

„Прије свега оптужени је навршио 18 година. Према утврђењу првостепеног суда потпуно је урачуњлив. То не оспорава ни он, а читава његова дјелатност и начин обране упућују, да се ради о особи која је могла схватити значење свог дјела и управљати својим поступцима. Очито је онда, да је оптужени, крај свог животног искуства, с обзиром на тежину и дебљину колца и јачину удараца, био свијестан да јаки ударац таквим колцем по глави човјека може проузроковати његову смрт. Кад је онда оптужени унаточ тог предвиђања оштећеног ударио по глави, онда је самим тим пристао и на наступање последице тј. смрт оштећеникову. Тај закључак још више је очигледан, ако се уважи да оптужени није само једанпут ударио оштећеног по глави, него три пута, од чега двапут кад је оштећеник већ лежао беспомоћно на земљи, а сваки ударац да је био такве јачине, да је сам за себе био смртоносан. Већ ово достаје за закључак да је код оптуженог постојао евентуални умишљај у правцу лишења живота оштећеног, а никако нехат.

„Кад се уз тежину, број и смештај удараца (три смртосна удараца по глави) узме још у обзир, да је утврђена и нетрпељивост између оштећеног и оптуженог, да је оптужени чекао оштећеног, а могао се је уклонити, и да је према утврђењу првостепеног суда то био начин обрачунавања у којем је оптужени био онај, који је желео нападати и премлатити оштећеног, онда се становите првостепеног суда, да је оптужени с обзиром на мјесто извршења и опасност да буде брзо открит, вен устукнуо „од намјере“ да лиши живота оштећеног и да је према томе поступао из нехата код лишења живота, — никако не може усвојити.

„За нехатно лишење живота требало би у смислу прије изложеног да је оптужени лакомислено сматрао, да предвиђена последица (смрт оштећеног) неће у конкретном случају наступити или да ће је моћи отклонити. Међутим, његово чињење, нарочито с обзиром на број, тежину и смештај удараца, не даје основа за такав закључак, већ напротив за закључак да је пристао да та последица наступи, код чега је неодлучно, да ли ју је и желио или не.

„Како ни младеначка непромишљеност не може утјецати у правцу закључка да се ради о нехатном дјелу, ваљало је жалбу јавног тужиоца уважити и пресуду преиначити у дјелу о правној квалификацији дјела...“

Као што се види у овом случају постоје два различита схватања у погледу кривице оптуженога, која су довела до различите квалификације дела и осуде. Поставља се сад питање која је од ових двеју одлука правилнија, односно да ли овде постоји убиство са евентуалним умишљајем или из нехата (свесног нехата), или пак телесна повреда квалификована смрћу. Поред овога поставља

се питање како треба уопште у оваквим случајевима поступа-ти (1).

Ако се размотре разлози које Врховни суд НРХ наводи у прилог свог схватања да у овом случају постоји убиство са евентуалним умишљајем, уочиће се да се ови оснивају искључиво на извесним околностима дела које су чисто објективне природе и које могу али не морају бити поуздани докази о кривици оптуженога у оном смислу за који је то потребно код евентуалног умишљаја. По нашем Кривичном закону, чл. 7, ст. 2, за постојање евентуалног умишљаја траже се два услова и то: прво, постојање свести код учиниоца да услед његове радње може да наступи забрањена последица, и друго, пристајање на њено наступање. Врховни суд постојање ове свести налази у томе, што је оптужени навршио осамнаест година и што је урачуњлив, па је „очито онда, да је оптужени крај свог животног искуства, с обзиром на тежину и дебљину колца и јачину удараца, био свестан да јаки ударац таквим колцем по глави човека може проузроковати његову смрт.“ Из овога, као што се види, излази да су тежина и дебљина колца и јачина удараца по глави, оне околности на основу којих је учинилац са навршених осамнаест година и крај свог животног искуства (?), био „очито“ предвидео смрт повређеног.

Ако се размотре ове околности, може се увидети да оне нису баш такве природе да мора „очито“ да указују на предвиђање смрти. Чињеница је да се ово не дешава у већини случајева у оваквим приликама, чак и код мало старијих људи акамоли код оних који су навршили осамнаест година. Позната је особина наших људи на селу да се обрачунавају међусобно ударима неког коца (проштаца) приличне дебљине и то обично по глави и леђима, а нису ретки случајеви туче чак и гвозденим вилама, будацима и мотикама. Па ипак, притом они обично немају намеру да убију свог противника, већ само желе да га, према свом схватању, добро истуку и премлате, не би ли га тиме „опаметили и уразумили.“ У свим овим случајевима не би се могло узети да су учиниоци увек били свесни да могу оваквим ударањем да проузрокују смрт, јер би онда, више него сигурно, далеко био мањи број сличних повреда на селу. Ово тим пре што колац, ма какав био, није само по себи такво оруђе којим се наноси смрт или обично служи за то. Несумњиво да би ствар нешто друкчије стајала да је напад био извршен оштрицом секире, пуцањем из пушке и сличним, јер су ово оруђа која код нормалног човека и поред жеље за повредом, мора ре-

(1) Код решавања овог случаја консултована су следећа дела: А. Löffler: Die Schuldformen des Strafrechts in vergleichend-historischer und dogmatischer Darstellung, Bd. 1, Leipzig, 1895; R. Duval: Du dol eventuel, Paris, 1900; Fr. von Liszt: Lehrbuch des Deutschen Strafrechts, Berlin, 1922, 24. Aufl.; Herbst: Handbuch des allgemeinen österreichischen Strafrechts, Wien, 1888; Т. Живановић: Теорија воље и теорија свести (представе) о умишљају и долус евентуалис, Архив, IX, 1910, и Н. Срзентић и др. А. Стајић: Кривично право Федеративне Народне Републике Југославије — општи део, Београд, 1953.

довно да изазову и свест о могућности наношења смрти. Тако се, на пример, још код старог писца Фаринација помиње случај, у коме се претпоставља долозно убијање из индиректне намере, ако неко некога повреди оштрицом сабље и овај од тога умре, а у случају да га повреди дршком од сабље, па од тога наступи смрт, сматра се да је смрт нехатно нанета. Исто тако се у старом пруском праву сматрало да је учинилац опасност по живот предвидео као вероватну, ако се служио одређеним инструментом на један смртоносан начин или неким другим оруђем на начин како то бива само при намери да се убије. Па и у оваквим случајевима је било предвиђено блаже кажњавање, ако се покаже посебним околностима вероватно да убица није имао намеру да убије.

Не улазећи више у ово питање јер је то ствар конкретне оцене, овим се само желело подвући да постоји потреба тачног утврђивања овог услова за примену евентуалног умишљаја, а не задовољити се вероватноћом и претпоставком о предвиђању последице, како је то било раније, на пример, у пракси аустријских и немачких судова. Тиме се, узимајући да постоји евентуални умишљај свуда где су само објективне околности на то указивале, хтело уствари да се субјективна одговорност у кривичном праву, одговорност због кривице, замени са објективном одговорношћу, одговорношћу због последице. То је уосталом и био прави циљ теорије о индиректном долусу, створене баш због овога од стране канонског права за своје потребе, коју је доцније некритички преузело световно право и постепено преобратило у евентуални долус, што по мишљењу Лефлера (цит. дело, 151) претставља најгрубљу и најбесмисленију погрешку коју су икада правници били учинили. Овакав начин поступања према овом аутору (цит. дело, 194), био је довео доглед да су у Аустрији из године у годину осуђивани релативно безазлени људи и као убице жигосани на основу сасвим неодрживе теорије. А познати криминалиста Теме са пуно разлога је изјавио да су због овог долуса пале безбројне жртве кроз столећа. Због свега овога је схватљиво зашто су сличне погрешке и претеривања са овим долусом, према наводима Р. Дивала (цит. дело, 126), довеле до покрета против овог долуса и до дискредитовања многих судских одлука у немачком правосудју, о чему је било говора на 24. Конгресу немачких правника 1897, на коме се Ф. Лист залагао да се за осуду увек тражи само пун доказ о предвиђању последица од стране оптуженог.

Што се тиче другог услова за примену евентуалног умишљаја — пристајања на наступање предвиђене последице, Врховни суд сматра да је оптужени „самим тим пристао и на наступање последице, тј. смрт оштећеникову“, кад га је „унаточ тог предвиђања ударио по глави.“ Овај закључак је, према оцени суда, још више очигледан, што је оптужени ударио три пута оштећеног по глави, од чега два пута кад је овај лежао на земљи, а сваки удар је био такве јачине да је сам за себе био смртоносан. „Већ ово доста је

за закључак — наводи суд — да је код оптуженог постојао евентуални умишљај у правцу лишења живота оштећеног а никако нехат.”

Из овог излази да је суд утврдио пристајање на смрт код оптуженог на основу тога што је он и поред свести о могућности наступања исте ударио оштећеног три пута коцем по глави на наведени начин. Међутим за утврђење евентуалног умишљаја ово није довољно, јер се под истим околностима могу ствари и другачије да десе. То је и сам Кривични законик имао у виду кад установљава свесни нехат за разлику од евентуалног умишљаја. По чл. 7, ст. 3, Кривичног законика постоји свесни нехат кад је учинилац био свестан да забрањена последица може наступити али је олако држао да она неће наступити или да ће је моћи отклонити. Значи да у овом случају оптужени предузима радњу извршења и поред тога што је свестан могућности наступања последице, па ипак не постоји евентуални умишљај. Свест о могућности наступања последице не претставља „самим тим“ и пристајање на њу, ако учинилац и поред ове оствари радњу извршења. Пристајање на последицу се не састоји у самом предузимању делатности од стране учиниоца и поред предвиђања могућности њеног наступања, пошто по самом закону овакво предузимање делатности може да буде не само услед пристајања на последицу, већ и због тога што учинилац олако држи да она неће наступити или да ће је моћи отклонити.

Ово треба имати у виду и зато се не може закључити да је пристајање на последицу утврђено „самим тим“ што је оптужени предузео радњу извршења и поред постојања свести да може наступити предвиђена последица. Могуће је, дакле, да оптужени при томе олако држи да последица неће наступити или да ће је моћи отклонити, а у том случају неће постојати евентуални умишљај већ свесни нехат. То се и дешава, јер евентуални умишљај и свесни нехат имају прилично заједничкога у себи. Они се обоје састоје у свести о могућности наступања забрањене последице, па се и код једног и код другог радња извршења предузима и поред ове свести. Разлика је само у томе што се код евентуалног умишљаја ова радња предузима јер се пристало на предвиђену последицу, док се код свесног нехата она предузима јер учинилац олако држи да последица неће наступити или да ће је моћи отклонити. Зато, кад се ова два облика виности упоређују међусобно, да би се са сигурношћу утврдило постојање једног од њих, потребно је искључити могућност постојања оног другог. Изгледа да је у том смислу и дата напомена у *Објашњењима уз нацрт Кривичног законика ФНРЈ* (Београд, 1951, 52) да се критеријуми за одређивање евентуалног умишљаја могу правилно схватити само у вези са критеријумима за свесни нехат. По свему судећи, на овај начин би се са више сигурности установило постојање евентуалног умишљаја и олакшала примена тзв. Франкове формуле која се у теорији и законо-

давству употребљава за његово утврђивање, а што је задавало и задаје пракси велике тешкоће.

Према томе, да би се утврдило пристајање на последицу, као услов за постојање евентуалног умишљаја, потребно је искључити могућност предузимања радње извршења услед оног олаког држања које сачињава свесни нехат. Ово се једино може постићи ако се узму у обзир и оцену све околности дела у питању, јер се правилна одлука по овоме, као и по осталим питањима, може донети само на основу свих и тачно утврђених околности једнога случаја, како објективних тако и субјективних у њиховом јединству. Неоспорно је да је ово прилично отежано, јер у погледу околности субјективне природе, као што су: свест о делу, хотење његовог извршења, пристајање на предвиђену последицу и др., обично недостају докази, пошто су то чињенице унутрашње природе и претстављају интимну ствар оптуженога. Редовна је појава да се скоро сви оптужени бране не само да нису предвидели или могли да предвиде тежу последицу, него је нису ни пожелели акамоли пристали на њу. Зато се за утврђивање ових околности обично служи чињеницама објективне природе, јер се ове могу чулима опазити и скоро са апсолутном тачношћу утврдити. Само, при овоме се не сме искључиво ослоњити на ове околности, јер могу да се десе извесна отстапања од нормално замишљеног тока ствари. Стога је неопходно, поред ових околности, узети још у обзир побуде и мотиве ради којих је дело извршено, држање учиниочево за време и после извршења дела, да ли се трудио да поправи нанету штету и да ли се искрено кајао, затим његов живот и све остало што може да пружи више светлости на личност учиниоца и његово дело, а што може да се утврди. Иако ове околности не откривају довољно право стање свести и воље код учиниоца у тренутку радње извршења, ипак се не смеју занемарити јер дају реалну основу за одређено утврђење истога. Значај ових околности не може се потценити изговором да учинилац може код неких и да глуми, као например, код кајања, јер код свих то није могуће. Према проф. Живановићу, испитивање шта би извршилац радио да је предвидео последицу као извесну, што уствари претставља испитивање једног замишљеног душевног стања, марало би се вршити на основу карактера извршиоцевог, јер од овог зависи да ли би се ко уздржао од радње да је последицу претставио као извесну (Г. Живановић, цит. дело, 193).

Нема сумње да се може доћи до закључка да је оптужени пристао на наступање предвиђене смрти ако се узму у обзир само извесне објективне околности овога случаја, као што су: број и јачина удара, место удара, дебљина коца и начин наносења повреда. Исто тако може се сматрати, као што то Врховни суд налази, да чињење оптуженог, нарочито с обзиром на број, тежину и смештај удараца не даје основа за закључак да је он олако држао да смрт оштећеникова неће наступити. Али с друге стране, исто је тако не-

оспорно да се једино и само овим околностима не може са сигурношћу да утврди потребно постојање свести о могућности наступања смрти, пристајање на ову, или, пак олако држање да последица неће наступити. Ове околности једино објашњавају тачно како је настала последица, тј. смрт оштећеног, које без садејства њиховог не би ни било, односно објашњавају само њено објективно проузроковање у спољњем свету. Међутим, из разних узрока ове околности могу да се не подударају уопште или делимично са потребним одговарајућим субјективним стањем код учиниоца. Сигурно је да без оваквог коца, броја, јачине и места удара смрт не би наступила. Па ипак се на основу овога не може непоколебљиво сматрати да је последица предвиђена, да се пристало на њу, а није се олако држало да она неће наступити. Ово је друго и засебно питање и оно се има ценити на основу свих околности дела, а поред поменутих, постојале су још и друге околности у погледу средства извршења, места извршења, побуда и мотива итд. Чињеница је да кодац није редовно оруђе које служи за наношење смрти и којим се ова обично изводи. Ово може утицати на непостојање свести код учиниоца о могућности њеног наступања. Затим место извршења овог дела, и то средина села, могла је утицати да учинилац не пристане на наступање предвиђене смрти а због опасности брзог откривања. Поред овога, побуде и мотиви из којих је настало ово дело, наиме жеља оптуженог да истуче и премлати оштећеног што је био у завади и мржњи са његовим оцем, као и извесна нетрпељивост због свега овога, могли су тако деловати на стање свести и воље код учиниоца да он није предвидео могућност наступања смрти услед своје заслепљености, утолико пре што је „младеначка непромишљеност“ учиниоца могла бити од приличног утицаја на овакво стање, а нарочито на његово олако држање да последица неће наступити.

Ако би се сад поред ових околности које је узео Врховни суд у прилог свог схватања о убиству са евентуалним умишљајем, узеле у обзир и ове друге околности које је свакако првостепени суд имао у виду кад је нашао да овде постоји нехатно убиство, онда се не би могло са сигурношћу закључити да је оптужени у овом случају делао са евентуалним умишљајем. У томе смислу би одлука првостепеног суда била правилнија, јер се евентуални умишљај мора увек као сигуран да утврди, пошто се постављају строги услови за његову примену у нашем Кривичном законнику. И наша теорија стоји чврсто на овом гледишту, истичући да се „евентуални умишљај може усвојити само у случају када се из целокупне ситуације може са сигурношћу да изведе закључак, да се учинилац сагласио са наступањем последице... Умишљај се мора утврдити увек као изванредан (сигуран), а не само као вероватан, па макар и у највећем степену“ (Н. Срзентић и др. А. Стајић: Кривично право Федеративне Народне Републике Југославије — Општи део — Београд, 1953, 315).

Овакав став наше теорије у многоме је сличан теорији француског права у погледу евентуалног умишљаја, иако се од овога у основи разликује. Док теорија француског права (Р: Дивал, цит. дело, 152—153) признаје оправданост овог облика долуса, али га не усваја из практичних разлога због тежине његове примене у пракси и бојазни да се услед овога не учине сличне погрешке као у немачком правосуђу, дотле га наша теорија потпуно усваја, али захтева најдоследнију и најстрожију примену његових услова. На овај начин биће онемогућено чињење погрешки са овим долусом као што је то некада било, а тиме се и субјективна одговорност потпуно утврђује.

Цео овај случај може се посматрати са још једне друге тачке гледишта. Ако се анализирају одлуке оба суда, може се добити утисак да је код ових постојала извесна сумња у погледу кривице оптуженога. Ово се лепо види из њиховог одмеравања казне. Тако, првостепени је суд, наставши да постоји убиство из нехата из чл. 137 Кривичног законика, за исто одмерио 5 година строгог затвора. Кад се погледа овај члан, видеће се да је то законски максимум казне за ово дело. Објашњење зашто је овај суд одредио пуну казну оптуженоме, што иначе ретко бива у пракси с обзиром на постојање олакшавајућих околности, може се наћи у томе да је по оцени суда тежина нехата била толика да је допирала до његове горње границе. Међутим, Врховни суд, налазећи да овде постоји убиство са евентуалним умишљајем из чл. 135, ст. 1, Кривичног законика, осуђује оптуженог свега са 7 година строгог затвора. У поређењу са осудом првостепеног суда, а с обзиром на различите квалификације дела и тежину законом запрећене казне, ово је релативно незнатно повишење изречене казне. Ова је знатно удаљена од њеног законског максимума за дело из чл. 135, ст. 1, Кривичног законика који износи 20 година строгог затвора, а приближава се његовом минимуму који износи 5 година строгог затвора и који је исти као законски максимум казне за нехатно убиство из чл. 137 Кривичног законика. Ова благод осуде Врховног суда за овакво у основи тешко дело упадљиво пада у очи. Она се поред осталог може објаснити извесном неизвесношћу у погледу постојања евентуалног умишљаја, односно оценом да се у конкретном случају тежина евентуалног умишљаја приближава граничној линији нехата. тако да се од овога незнатно разликује по својој тежини.

Код оваквог стања ствари изгледа да су околности овога случаја биле такве природе да су могле да изазову закључак како у погледу умишљаја (евентуалног), тако и у погледу нехата (свесног). Због овога су свакако и настале различите одлуке ових судова. Овим је објашњиво зашто се не може спорити извесна оправданост разлога Врховног суда у прилог евентуалног умишљаја, као што се, с друге стране, не може ни прећи преко чињеница које говоре у прилог постојања нехата, како је то првостепени суд нашао. У овоме смислу одлука Врховног суда могла би се сматрати као правил-

на, нарочито имајући у виду висину њене казне. Али ако се узме у обзир да овде постоји оправдана сумња у погледу једног или другог облика виности, онда је правилније поступити по начелу да у случају сумње треба одлучити блаже по оптуженог. По томе би се узело да овде постоји свесни нехат, јер је он блажи облик кривње по оптуженог него евентуални умишљај. У том смислу се изјашњава и наша теорија наводећи: „Спорни гранични случајеви између евентуалног умишљаја и свесног нехата морају се увек сматрати свесним нехатом с обзиром да умишљај претставља тежу врсту виности“ (Н. Срзентић и др. А. Стајић: цит. дело, 315).

На крају бисмо изнели један други начин решења овог случаја који би имао извесна преимућства над досад поменутиим. По овоме би се узело да овде постоји тешка телесна повреда квалификована смрћу, зато што је умишљај учиниоца био уствари управљен на телесну повреду, јер је он желео да истуче и премлати оштећеног, па је при овоме, услед његовог нехата, дошло до наступања смрти. За основу се узима реално стање у погледу виности учиниоца која се састоји уствари из стицаја долуса и кулпе. Раније је у теорији Фојербах створио сличну конструкцију виности из стицаја умишљаја и нехата, познату под именом *culpa dolo determinata*, па је један део исте ставио под нехат, а други под *dolus indeterminatus seu eventualis*. Исто тако се у француском праву, после ревизије закона из 1832, сматра да у случајевима кад из намераване телесне повреде произађе смрт, постоји умишљена телесна повреда која има за последицу смрт — чл. 309 *Code pénal* (E. Garçon: *Code pénal*, Paris 1901 — 1906, t. 1, 674 N. 48 i 737 N. 3 и сл.). Дакле, телесна повреда квалификована последицом. Слично гледиште је заступљено и у нашој теорији (Н. Срзентић и др. А. Стајић: цит. дело, 312).

За овакво решење у нашем праву може се наћи основа у чл. 8 Кривичног законика који предвиђа одговорност за случај кад из једног дела произиђе тежа последица од оне која редовно наступа. Једини недостатак овог решења био би у томе што је у конкретном случају смрт одмах наступила, те објективно није постојала телесна повреда из које је настала тежа последица. Но и ова замјерка би отпала ако се узме да је у овом случају постојала особито тешка телесна повреда, услед које је доведен у опасност живот повређеног из чл. 141, ст. 2, Кривичног законика, па је због ове повреде као њена непосредна последица и наступила била смрт оштећеног.

С обзиром на ово, предложено решење би најверније одражавало право стање у погледу кривице. Сем тога оно би задовољило и захтеве казнене политике, јер се за случај телесне повреде квалификоване смрћу предвиђа казна по чл. 141, ст. 3, Кривичног законика у висини до 12 година строгог затвора, што претставља далеко већи распон него што постоји у случају убиства из нехата, и сасвим задовољава по својој тежини ако се има у виду осуда Врховног суда.

П Р И К А З И

ГОДИШЊАК ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У САРАЈЕВУ, књ. I, Сарајево, 1953, стр. 246.

Млади Правни факултет у Сарајеву показао је већ видне успехе досад, како у наставном тако особито и у научном раду. Његови наставници су своје научне радове објављивали појединачно, а извесно време је издаван и *Исторископравни зборник* овог факултета. Осећајући, међутим, потребу за пружањем могућности својим члановима да своје озбиљније научне радове објављују у ширем обиму него што им то допуштају досадашње публикације, Факултет је покренуо свој *Годишњак* и тиме се уврстио међу наше старије правне факултете, од којих већ сваки од раније има своју посебну публикацију. Нема сумње да ће тиме овај Факултет потврдити и проширити своје досадашње домете у научном раду, и то се може само свесрдно поздравити, како с ужег факултетског тако и с ширег друштвеног гледишта. Правне и уопште друштвене науке које се гаје на нашим правним факултетима, нажалост, веома су неразвијене, и наши научни радници још увек немају довољно могућности да своје радове, особито веће и неактуелније, а поготову монографије, објављују. Сваки допринос у том погледу је, према томе, драгоцен.

Ако се баци општи поглед на овај *Годишњак*, може се рећи да је утисак задовољавајући. У њему је објављено укупно 14 радова из разних области наука које се гаје на Факултету, а радове су објавили како старији професори тако и млади научни радници, предавачи. Избор тема је углавном из наше савремене стварности, и њима су обухваћена већином важна питања. Висина обраде одговара Факултету и његовом већ лепом угледу. Нема сумње да многе од ових тема захтевају и продубљенију обраду, и ми бисмо лично желели да су чланци већином дужи, како би се таква обрада могла дати. Али се мора такође разумети и оправдана жеља, коју претпостављамо као разлог за краткоћу чланака, да, особито у првим књигама *Годишњака*, буде претстављено што више сарадника и са што више радова.

Први је чланак у *Годишњаку* проф. Д. Крндије: „Потребни рад и вишак рада“. Ту се најпре даје кратко излагање о овим појмовима, да се затим нешто опширније изложи наш привредни систем стопа акумулације и фондова као механизма за одвајање потребног рада и вишка рада и укаже на потребу усавршавања тог система.

Други чланак је проф. др. М. Бајића: „Пословна неспособност и почети старатељства у римском праву“.

После тога долази чланак проф. др. Х. Чемерлића: „Локална самоуправа у ФНРЈ“. Чланак почиње истицањем важности питања самоуправе у свакој држави. У буржоаској држави буржоазија је у начелу против самоуправе, док се потлачене класе или угњетене нације боре за ову, употребљавајући је као средство за своје учешће у власти. Ако не може спречити те тежње, буржоазија даје самоуправу, задовољавајући на тај начин бар донекле потлачене а истовремено чувајући главну државну власт за себе. Самоуправа у социјалистичкој држави није оруђе класне борбе већ неопходно

средство за остварење народне суверености. Њеним развијањем се доприноси одумирању државе. Пошто је самоуправа нужна за социјализам, то ни законодавац, па чак ни уставотворац, не би смели да је ограничавају; она добија карактер једне врсте изнадуставног начела. Јачање државе, извршено у Совјетском Савезу, са сужавањем самоуправе, спречава одумирање државе. Потом писац прелази на конкретно излагање нашег система самоуправе. У првој фази развоја бирократски апарат је био јак, и одмах се учила нужност развоја демократије и самоуправе, као противтежа том апарату. Зато је у другој фази, која почиње Законом о управљању предузећима од стране радних колектива, проширена демократија и самоуправа постављена као основно уставно начело. Уставна реформа чини од самоуправних локалних органа основ државне организације, и тиме нашу самоуправу истиче као најширу на свету. За ширину самоуправе битне су две ствари: однос према централним органима и надлежност. Самоуправни органи морају имати у надлежности све послове који интересују локално становништво, а морају и бити широко изборни. Код нас је надлежност самоуправних органа стално проширивана, што писац доказује анализом одговарајућих закона о народним одборима. Потом се износи наш систем надзора централних органа над локалним и на крају поново истиче самоуправа као основна установа социјалистичке државе. — Чланак је занимљив нарочито по објашњењу карактера буржоаске самоуправе и истицању идеје надуставности за начело самоуправе. Можда је сувише оштро подвучен момент класне борбе у самоуправи буржоаске државе, јер и сама буржоасија може имати интереса за самоуправу, а што се тиче идеје надуставности, њу треба подробније развити. Можда би чланак добио да га је писац посветио само овој оригиналној идеји уместо што је укратко дао преглед читавог питања самоуправе.

Проф. др. Л. Лучић је у чланку „Нека нерешена питања код привредно-активних занимања“ на занимљив, и са социолошког гледишта, начин обрадио питање да ли су домаћица, студент и ђак привредно активна занимања. Он разматра промене у једном истом занимању зависно од разних друштвено-економских формација и утврђује да су те промене знатне, тако да, на пример, оно занимање које није привредно активно у капитализму може бити привредно активно у социјализму, пошто овде привредно активно занимање није одређено новчаном платом него друштвено корисним радом. Отуд у социјализму треба и домаћицу, односно студента и ђака сматрати као привредно активна занимања. Овакав закључак је несумњиво оправдан.

Проф. др. А. Илић у чланку „Место привредног права у систему социјалистичког права ФНРЈ“ обрађује занимљиво и код нас доста расправљано питање тзв. привредног права као посебне гране права у систему нашег права. Он утврђује да се на идеју о стварању посебне гране привредног права дошло у периоду империјализма, услед појачаног мешања државе у привреду и нагомилвања прописа из те области. Опширно излаже остварење ове идеје после Првог светског рата у Немачкој, износиће разне теорије о разграничењу ове гране права с другим гранама. Налази да се све ове теорије заснивају на методу регулисања као критеријуму за одређивање појма привредног права, јер сматрају да је реч о праву које регулише интервенцију државе у привреди, и стога сматра да су оне погрешне. После излагања стања у совјетском праву, писац излаже положај привредног права код нас, почињући с изношењем противречних мишљења. Сматра да привредно право треба да постоји као посебна грана, чији ће предмет бити социјалистичка привреда, односно односи између социјалистичких привредних орга-

низација. Потом се опширно говори о субјекту привредног права, о уговорима и економској основи привредног права. Расправљајући о положају задруга, сматра, мислимо оправдано, да и односи између задругара спадају у привредно право. Наводећи још извесне формалне заједничке карактеристике свих односа привредног права, писац свој опширан и темељан чланак завршава закључком да је потпуно оправдано са сваког гледишта сматрати привредно право посебном граном права. — Чини нам се да ова расправа проф. Илића коначно решава питање оправданости привредног права у нашем систему права.

Потом следе успели и занимљиви чланци др. В. Спаића: „Наследно право у средњовековној Босни“, др. Б. Перића: „О пробном стажу неких службеника, др. А. Силајџића: „Болест као брачна сметња и као узрок за развод брака“.

Доцент др. Д. Димитријевић у чланку „Кривична одговорност у систему кривичног права“ заступа гледиште да појам кривичне одговорности и његово место у систему кривичног права нису довољно разрађени. Одредивши кривичну одговорност као јединство кривичног дела и кривца, он оправдано инсистира на друштвеном и класном аспекту проблема кривичне одговорности. Потом кратко, исувише кратко, чини нам се, износи схватања кривичне одговорности и њено значење у процесном и материјалном кривичном праву. Прелазећи на значај одређивања места појму кривичне одговорности у систему кривичног права, писац указује на неслагање између теорије и праксе, и утврђује да ни у једном систему није дато одговарајуће место овом појму, наводећи примере за то. Два главна система кривичног права, бипартитни и трипартитни, не дају одговарајуће место појму кривичне одговорности, лишавајући га његове богате садржине. Писац опширно анализира оба система у том погледу, и то је можда најуспелији део чланка. Насупрот томе, сматра да систем социјалистичког кривичног права треба изградити на појму кривичне одговорности, која потпуније обухвата друштвене односе него бипартитнија односно трипартитија, које су настале у капитализму и пате од формално-правног метода. Насупрот томе, појам кривичне одговорности би се разрађивао методом материјализма, покушава и да докаже, не с много успеха, да је наш Кривични законик усвојио кривичну одговорност као основ систематизације. — Чланак је несумњиво занимљив, али нас није убедио да увођење вишег појма кривичне одговорности има заиста тако епохалан смисао да то чини карактеристику социјалистичког кривичног права за разлику од буржоаског. Чини нам се пре свега да је сама конструкција кривичне одговорности као појма који је састављен из два нижа појма (кривичног дела и кривца) неприхватљива. Одговорност је нешто сасвим треће, и она постоји кад постоји кривично дело и кривац, као њене претпоставке, а није из ових састављена. Писац је, чини нам се, ту помешао претпоставке с елементима појаве, што су различите ствари. Разуме се да кад се тачно схвати одговорност, онда она нема никако ни тако велики значај за систематику, нити, још мање, за социјалистичко право, и не може уопште бити везана за преврат у науци кривичног права извршен на основу научног материјализма.

Доцент Х. Филиповић дао је чланак „Кредит у процесу кружног кретања средстава и његов утицај на монетарни оптицај“, а доцент др. С. Ловреновић: „Развојни пут спољне трговине ФНРЈ“.

Предавач А. Салчић је приложио чланак „Однос теорије државе и права према уставном праву“. Ту је утврђено да су по свом предмету теорија државе и права и уставно право две дисциплине, иако се оне често мешају, што се доказује анализом многих истакнутих писаца. Ипак, иако су одвојене, ове две дисциплине су ну-

жно такође и везане у извесној мери. Јер, иако обрађује позитивно право једне државе, уставно право ипак полази од оних основних поставки о држави и праву које даје теорија. Исто тако, треба закључити да се и учење о пролетерској држави, маколико било развијено, мора унети у теорију државе и права, а не може сачињавати део само нашег уставног права. — Поставке у чланку су, мислимо, тачне и обрађене су на довољно исцрпан и јасан начин.

На крају су чланци предавача М. Ерића: „Занатство Босне и Херцеговине под аустроугарском окупацијом“ и стручног сарадника др. М. Семјана: „Глосе о земљишним књигама, турским дефтерима и тапијама“.

Др. Рад. Д. Лукић

HANDWOERTERBUCH DER SOZIALWISSENSCHAFTEN. Herausgegeben von Prof. Dr. E. v. Beckerath (Bonn), Prof. Dr. C. Brinkmann (Tübingen), Prof. Dr. E. Gutenberg (Köln), Prof. Dr. G. Habberler (Cambridge — USA), Prof. Dr. H. Jecht (Münster), Prof. Dr. W. A. Jöhr (St. Gallen), Prof. Dr. Dr. F. Lütge (München), Prof. Dr. A. Predöhl (Münster), Prof. Dr. R. Schaefer (Göttingen), Prof. Dr. W. Schmidt-Rimpler (Bonn), Prof. Dr. W. Weber (Göttingen), Prof. Dr. Dr. Dr. L. v. Wiese (Köln). Redaktion: Prof. Dr. H. Jecht u. Prof. Dr. R. Schaefer. Verlag: Gustav Fischer—Stuttgart, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) — Tübingen, Vandenhoeck u. Ruprecht—Göttingen, 1952-54, 1.-6. Lieferung.

Већ дуже времена осећа се потреба за новим енциклопедиским речником друштвених наука који би узео у обзир промене настале за последње две-три деценије и који би боље одражавао савремени развој поменутих научних дисциплина, јер *Encyclopaedia of Social Sciences* објављена је 1930-35 (послератно издање од 1949 је уствари прештампавање ранијег издања), а последње, четврто издање *Handwörterbuch-a der Staatswissenschaften* изашло је 1923-29. Имајући то у виду, једна група познатих немачких научника узела је на себе иницијативу за израду новог енциклопедског речника. У ту сврху позван је на сарадњу велики број стручњака (преко хиљаду), углавном Немаца (на супрот поменутој америчкој енциклопедији која је у том погледу имала изразито интернационалан карактер). После опсежних припрема, речник је почео да излази 1952 у Западној Немачкој у издању три познате издавачке куће, у свескама од по 160 страна лексиконског формата. Досад је изашло шест свезака које носе редне бројеве по хронолошком реду излажења који се не поклапа са азбучним редом, јер лексикон почиње на три места у азбуци (A, Ha, Re). Кад буде завршено издавање лексикона 1957, како је предвиђено, он ће имати шест књига са укупно око 5.000 страна и једну књигу регистра.

Иако је још рано дати суд о овом новом енциклопедском речнику који је још у току излажења, упоређење са његовим претходником (*Handwörterbuch der Staatswissenschaften*) даје могућност да се већ сад уочи његова основна карактеристика.

С једне стране, његов обим је сведен на половину обима ранијег речника, а с друге стране, његов програм је знатно шири од програма његовог претходника. Док је ранији речник обухватао економско-финансиске науке, статистику, социјалну политику, делимично социологију и право (нарочито привредно важне партије приватног права и основе административног права), дотле нови речник

поставља себи задатак да да потпуно систематску обраду не само теоретских и примењених економско-финансиских наука, већ исто тако да систематски обради историски преглед учења у свим друштвеним наукама, општу и посебне социологије, социјалну психологију, антропологију, демографију, уставно, административно, међународно, радно, привредно, саобраћајно и трговинско право. Тако широко постављен програм могао се остварити у утврђеном обиму новог лексикона само спровођењем економије простора. Зато у њему нема чланака који својом величином достижу обим монографије, као што је то био случај у ранијем речнику, који је по томе више био енциклопедиски приручник него енциклопедиски речник. Али зато опет, с друге стране, извесни чланци у новом речнику не могу да у пуној мери задовоље читаоца који жели подробније излагање о предмету који га занима.

Као врло корисну новину треба забележити чланке посвећене појединим државама. Они садрже демографско-географске податке, уставно уређење у ширем смислу (укључујући право уопште и уређење судова, главне моменте уставне историје и политичко-социолошку анализу), и подробно обрађен део о привреди (са статистикама).

Већи део досад објављених тзв. биографских чланака поред биографских и библиографских података о аутору, даје преглед развојних фаза његове мисли, истичући како утицаје којима је он био изложен тако и постизање који су потекли од њега, одређујући, на тај начин, место које он заузима у развоју научне мисли. Може се само зажалити што тих чланака нема више и што је понеки од њих, као например о Хобзу, кратак и непотпун.

Уредници и сарадници су се трудили да уз сваки чланак буде наведена основна литература, чије набрајање понекад захвата и по неколико стубаца. Ипак, местимично се залажу празнине, поред осталих, и у погледу наше, југословенске књижевности.

С обзиром на позитивне квалитете досад објављених свезака, можемо очекивати да ћемо у овом новом енциклопедиском речнику добити неопходно потребан приручник друштвених наука који ће одговарати савременом развоју тих дисциплина.

Милорад В. Симић

Karl Mannheim: *ESSAYS ON THE SOCIOLOGY OF KNOWLEDGE*. Edited by Poul Kecskemeti. London, Routledge and Kegan Paul, 1952, 327 pp.

Књига преминулог професора Карла Манхајма садржи шест студија које је он написао и објавио (изузев једне) у немачким периодичним публикацијама у току своје академске каријере у Немачкој. Долазак национал-социјалиста на власт приморао га је да затражи уточиште у Енглеској, где је најпре (од 1933) био професор социологије на Лондонској школи политичких и економских наука, а затим је (1945) добио катедру педагогије на Лондонском универзитету. Тамошња Манхајмова делатност као педагога и писца допринела је врло много појачању интересовања англосаксонских научника за проблеме социологије знања која је до краја његовог живота (1947) остала у средишту његовог научног рада.

Поред свог главног дела *Ideologie und Utopie* (1929), Манхајм је оставио за собом низ студија од којих је П. Кечкемети одабрао

за ово енглеско издање следећих шест. У првом есеју „Прилози теорији интерпретације гледања на свет“, Манхајм води борбу на два фронта: с једне стране, против тезе да је сваки културни производ у суштини ирационалан и неподобан за анализу, а с друге, против схватања да се свака научна анализа мора саобразити моделу природних наука. — У чланку о историцизму М. полази од поставки Трелча и инсистира на разлици статичког и динамичког начина мишљења. Он истиче да његово учење о историском сазнању као функцији теоретских „становишта“ које је произвела сама историја, није релативизам. Аргумент против релативизма гласи: Ако тврдимо да су „сва“ сазнања само одраз пролазне историске констелације, онда не можемо тражити да се ова тврдња прихвати као „истинита“. Међутим, М. сматра да његов историцизам не подлежи овом приговору, јер, прво, историско сазнање може се проверавати и оно се мора поклапати са познатим чињеницама, затим, друго, ако претпоставимо да је сама истина „сума и суштина“ динамичког процеса историје, онда ће постати бесмислено примењивати „статичке“ стандарде истине на историско сазнање. — У есеју „Проблем социологије знања“, који је уствари приказ Шелерових схватања, М. је под врло jakim утицајем марксизма. Социологија знања је могућна тек кад политичко-економски развој друштва достигне одређен ступањ. „Опозициона наука“ демаскира идеологије ранијих хијерархских система. Социјална сфера је одређујући фактор културе. Социологија знања заузеће место епистемологије. Он не прихвата тезу да класно свесни пролетаријат има монопол „адекватног“ знања, јер, „на сваком ступњу развоја људске мисли, она садржи егзистенцијално детерминисану истину“. — Чланак „Утакмица као културни феномен“ покреће питање зависности интелектуалног живота од расподеле и облика моћи у датом друштву. У овом чланку, као и у следећем „О природи економске тежње за стицањем и њеном значају за друштвено васпитање“, примењује се јак утицај Макса Вебера. Најзад, последњи чланак посвећен је проблему генерација.

У свом уводу Кечкемети излаже неке моменте развоја научне мисли Карла Манхајма. Пре свега, он подвлачи психолошки климат Немачке и Средње Европе после Првог светског рата. Услед радикалних промена, прешло се из разочарења у претеране наде. То је било доба „утопија“. Нове генерације гајиле су наду да су најзад срушене старе заблуде и да је отворен пут новом, потпуном сазнању и одговарајућој акцији. Од утицаја на Манхајма, Кечкемети на првом месту истиче марксизам, јер у основи његове социологије знања је егзистенцијална детерминација (Seinsverbundenheit) мисли уопште и „идеолошка“ природа друштвене мисли напоље. Али Манхајм није био интегрални марксист, и у његовим радовима има доста хетерогених елемената. Као други пресудан утицај на М., Кечкемети помиње покрет ка синтези у културним наукама. Ранији радови из тих дисциплина критиковани су највише стога што су углавном били посвећени изолованим, безначајним појединостима и нису водили рачуна о структури и значају целине. Нова синтетичка метода одбацивала је анализу културних феномена на начин каузалног механизма и инсистирала на томе да се историчар мора ослободити појмова, стандарда и категорија вредности свога времена и заменити их оним из доба које студира. Никакви стандарди ни категорије немају вечиту важност. Интерпретација мора почети дајући сваком продукту временски „индекс“ и доводећи га у везу са „стилом“ дотичног периода. Идеја о „егзистенцијалној детерминацији“ знања потиче из марксизма, а учење о „перспективистичкој“ природи знања има свој корен у историцизму, закључује Кечкемети.

Кечкемети се задржава на критикама Манхајмове социологије знања које су дали Н. О. Dahlke и Е. Grünwald. Основни Далкеов приговор састоји се у истицању логичке тешкоће коју садрже учења о егзистенцијалној детерминацији знања. Његов приговор се своди на већ поменути аргумент против релативизма по коме релативизам сам себи противуречи, јер мора да претпостави своју сопствену апсолутност. И Гринвалд подвлачи ову противречност Манхајмовог учења, додајући да је оно уствари верзија социологизма који је само један облик скептицизма. Међутим, Кечкемети сматра да Манхајм није мислио на тако круту егзистенцијалну детерминацију. Иако се М. није никад јасно изразио на какву детерминацију мисли, Кечкемети сматра да се из његовог општег начина резонувања може закључити да је за њега „крута каузална детерминација“ била „статичка“ категорија „природних наука“ која је потпуно неприменљива на тако динамичну суштину као што је ум. Сем тога, треба се сетити да је фактор коме је М. приписивао одређујућу (или саодређујућу) улогу била „историја“ и да је, по њему, историја процес „пун смисла“. Према томе, ум није детерминисан неком грубом, бесмисленом силом, већ нечим што је и само имало смисла. Манхајмово учење такође подвлачи низ случајних фактора који детерминишу мисаоне процесе. Разне „перспективе“ разликују се по сазнајној вредности: неке су више „пристрасне“, мање „праве“ од других, и пука случајност детерминише свачију перспективу. Али могућно је радити на синтези перспектива, и социологија знања треба да помогне баш у томе. Ако неко открије предубеђење које се садржи у његовој перспективи, он ће моћи да пронађе „истину“ садржану у покретној структури које обухвата све перспективе. Према томе, учење о егзистенцијалној детерминацији мисли служи повећању објективне важности истине.

Ако Манхајмово учење измиче логичком приговору противречности, закључује Кечкемети, оно је изложено методолошком приговору метафизичке произвољности. Јер, „егзистенцијално детерминисана“ мисао је или сувише круто „детерминисана“, или сувише неконтролисано слободна да би се могла назвати „знањем“. Манхајм је увиђао ову дилему, али је сматрао да она постоји само док се инсистира на дефинисању „истине“ на уски, „статички“ начин. Ако је једина истина која је човеку достижна, истина пропозиција учињених једном за свагда и које свако може проверавати, онда је егзистенцијално детерминисаном мишљењу пресечен пут ка истини и историја постаје несазнатљива и ирационална. Али, ако се прихвати теза да се „истина“ суштински састоји у извесном прагматичном карактеру нечијег одговора на реалност, онда тешкоћа нестаје: истина која је човеку достижна јавља се као истина која изражава суштину историске стварности.

Не улазећи овде у подробнију анализу Манхајмових концепција, истакли бисмо њихова два основна недостатка. Прво, његов хисторизам садржи елементе Хегелова телеолошког схватања историје. Друго, његово релативистичко схватање „истине“ доступне људском уму, која се не може до краја научно проверавати, уствари се своди на неосновани скептицизам у погледу људског сазнања уопште, упркос његовом покушају да отклони овај приговор. Али, без обзира на критичке примедбе које се могу учинити неким његовим основним ставовима, несумњиво је да је он за собом оставио дело богато бриљантним научним анализама и закључцима којима ће моћи да се користе сви они који раде у области социологије знања.

Кечкемети је у свом уводу недовољно истакао колико Манхајм дугује, у првом реду, Марксу, а потом и другим марксистима. За-

тим, он је пропустио да Манхајмовој социологији знања противстави друге теоретске покушаје из те области. Ако ништа друго, требало је то учинити бар са Паретовом теоријом резидуа и деривација која полази од супротних позиција, јер би било занимљиво упоредити резултате до којих су они дошли. Најзад, он је скоро занемарио још увек живу дискусију која се води око основних Манхајмових концепција. Студа се у уводу не помиње велики број научника који дискутују о Манхајмовим тезама (R. K. Merton, V. G. Hinshaw, K. Wolff, G. Gurvitch, P. Kahn, K. Popper, H. Barth, — да поменемо само неке), па чак ни дела која имају за предмет Манхајмову социологију знања (на пример: J. J. Maquet: *Sociologie de la connaissance: sa structure et ses rapports avec la philosophie. Etude critique des systèmes de K. Mannheim et de P. Sorokin.* Louvain, 1949).

Милорад В. Симић

Jean Dabin: THÉORIE GÉNÉRALE DU DROIT. Bruxelles, E. Bruylant, 1944, VIII—276 p.

Основна идеја у Дабеновој теорији права јесте та да постоје позитивно право (*droit juridique positif*) и морално природно право (*droit naturel moral*) које у крајњој линији обухвата морал уопште, али не и традиционално природно право правничко (*droit naturel juridique*). Отуда се, према његовом мишљењу, може говорити само о односу морала и права, а не о односу природног и позитивног права.

До појма позитивног права Дабен долази кроз појам друштва. Но он сматра да за појаву овог права није довољно да постоји било какво друштво-заједница (*communauté*), тј. обична солидарност, него да је нужно постојање специфичног друштвеног циља који изискује дисциплину неопходну ради свога остварења. То значи да у сваком друштву које одговара овом захтеву (*véritable société*) постоји могућност појаве позитивног права. Но да ли ће то стварно бити случај зависи од признања најјачег друштва — државе чије се позитивно право (*jus publicum*) може сматрати као право у пуном смислу и које Дабен дефинише као „скуп правила понашања издатих или бар потврђених од стране грађанског друштва (*société civile*) тј. државе санкцијом јавне принуде, да би се у односима међу људима створио поредак који захтева циљ грађанског друштва“. Дакле, да би једно правило имало правни карактер, нужно је да је не само створено или потврђено него и санкционисано од стране државе, због чега и мора да садржи у себи елемент принуде. Овај елемент није за Дабена само услов ефикасности или вредности, него самог постојања права. Но ипак он признаје правни карактер и правилима стварно лишеним санкције у правом смислу речи, као на пример нормама међународног права, схватајући их као правне мада непотпуне.

Разлог постојања позитивног права поред тзв. моралног природног, јесте према Дабену тај што позитивно право има циљ различит од циља морала. Тај циљ јесте тзв. „заједничко добро“ (*bien commun*) друштва, у случају државе, „јавно заједничко добро“ (*bien commun public*). Док циљ морала произилази из човекове природе и састоји се у његовом усавршавању, јавно добро, циљ позитивног права, претставља релативну појаву, зависну од разних услова географског, историског, психолошког и другог карактера. Но и поред своје релативности јавно добро треба, према Дабеновом мишљењу,

са формалне стране да обухвати скуп таквих услова који би омогућили поредак и сигурност а тиме и слободан развитак свачијих легитимних интереса, док би са материјалне стране обухватило најважније људске вредности: економске, физичке, моралне и друге. Међутим, иако је реч о јавном добру које има у виду друштвену а не појединачну корист, Дабен сматра да се тиме не крње индивидуална права него баш напротив потврђују, јер су се људи пре свега удружили у државу баш ради заштите својих индивидуалних интереса, а сем тога, из онога што је зло за појединце не може настати опште добро.

Из релативног карактера јавног добра произилази и то да позитивно право, као инструмент за његово остварење, исто тако може бити само релативно; не постоји вечно правничко природно право, него само позитивно правничко право, променљиво и конструисано. Дабен уопште одбацује појам „дато“ из позитивног права. За њега је оно у целини конструисано, дело тзв. „*raison juridique*“, дакле подложно рационалном просуђивању. Задатак правника, стваралаца права, и састоји се према Дабену у томе што ће међу прописима тзв. моралног природног права, што у крајњој линији значи морала уопште, одабрати она која су најпогоднија за остварење јавног добра а технички применљива. Међу прописима ове врсте највише се истиче морални пропис правде која „има за објект право другога“. Она сачињава у извесном смислу природну материју правног система пре свега због тога што је њено поштовање најбоља гаранција слоге као битног елемента јавног добра, а затим због свог карактера објективности и изнудљивости. Из свега овога произилази да су битни елементи Дабенове доктрине постојање моралног природног права које посредством појма правде прелази у позитивно право. Ова адаптација се врши пре свега, као што смо већ напоменули, рационалним просуђивањем, а затим посебним методом тзв. „правним природним методом“ (*méthode juridique naturelle*) за који Дабен сматра да се намеће правнику на нужан, апсолутан начин у виду сталних и непроменљивих принципа. Уколико смо га добро разумели, он исти овај појам помиње на другом месту као „политичко природно право“ (*droit naturel politique*) зависно од моралног права, јер морал обухвата све области човечанског, али које је, са своје стране, као принцип полазна тачка у изградњи система институција и правила којима се регулишу човекови спољни акти.

Као што смо из изложенога видели, Дабен, иако схвата право у суштини позитивистички, труди се да моралу да пресудан утицај на његово формирање и тиме прелази у област идеалистичке католичке филозофије, неправилно схватајући однос права и државе као и карактер саме државе. Он најпре јасно увиђа да је држава најјача политичка сила у друштву која стварно формира и одржава право, али уместо да у овој види апарат за класну принуду, стојећи под утицајем томистичких схватања, односно Оријуа, све више подвлачи да је држава по својој суштини најсавршенија и најјеминентнија институција која је позвана да на искључив начин правом штити заједнички интерес свих поданика.

Схолоастичка тенденција се нарочито појачава у Дабеновој теорији права кад покушава да оване одреди циљ. Он је истравно схватио да је право један променљив, релативан историски феномен, у целини конструисан, али греши у схватању његовог циља. Уместо да га види у очувању начина производње једне класе, Дабен га види сасвим обратну у очувању заједничког општег добра, која формула (општег добра) је веома подесна за разна идеалистичка објашњења правног феномена. Мада се њоме даје предност колек-

тивном просперитету, ипак овај треба да буде без апсорбовања појединачних оправданих циљева, јер би било супротно појму опште добра да појединци немају иницијативу и слободу. Али и поред овога остаје јасно наглашено схватање да опште добро није прост збир индивидуалних добара његових чланова, него добро целе групе, чија је активност различита од активности чланова који је сачињавају. Међутим, ово схватање је погрешно. Формула опште добра је један неодређен појам и претставља уношење у право ванправног елемента као конститутивног. Осим тога, овом формулом би се могли обухватити и правдати и најреакционарнији интереси, а такође остаје необјашњиво зашто је за очување заједничког добра потребан принудан државни апарат. Дабен би био у праву утолико што очување једног прогресивног начина производње путем права несумњиво претставља заједничко добро целог друштва у оквиру државе, но само посматрано у једној широј историској перспективи, док о томе не може да буде говора у једној конкретној држави као организацији за заштиту интереса само једне класе.

Што се тиче Дабеновог схватања права као творевине тзв. „*raison prudentielle*“ правника, мислимо да се у овоме осећа утицај неокантизма. Јер, као што је познато, неокантизам сматра да је разум средство које нам открива правилности у свету, односно схвата појаве као дело нашег искуства заснованог на разуму. Тиме се неоспорно долази до сувишног осамостаљења психолошког елемента и ствара основа за лако западање у извесан антидемократизам. — Исто тако извесна сличност са немачком теоријом у погледу њеног разликовања тзв. „заједнице“ (*Gemeinschaft*), као првобитног облика друштвеног живота људи, и „друштва“ (*Gesellschaft*), као рационалне творевине, сматрамо да се налази и код Дабена у његовом захтеву за постојањем тзв. „*veritable société*“, друштва у коме постоји специфичан циљ који захтева дисциплину нужну за своје остварење. Међутим, као што знамо, услови настанка права су савсим супротни. За његов настанак није потребна претходна друштвена сарадња и постојање заједничког циља, него баш обратан отсуство овога, што је довело до непомирљивих сукоба који су угрозили опстанак друштва. И да би друштво могло и даље да опстане правом је заведен ред, али не у заједничком интересу него само у непосредном интересу једног дела друштва.

У погледу Дабеновог покушаја да позитивно право заснује на моралу односно да конструише прелаз морала у позитивно право, он је у овоме сличан Женијевог схватању прелаза природног права у позитивно. Дабен тиме уствари негира у крајњој линији аутономију права везујући га за морал, као што то чине неке социолошке теорије везујући га за друштво. Међутим, право и морал су два регулатора друштвеног живота који, иако се понекад поклапају међусобно, квалитативно се разликују; Дабен уствари покушава да споји оно што је неспојиво. Исто тако и његово разликовање моралног природног права од правничког природног права претставља стварно више само термиолошку него стварну разлику. Уствари, сав Дабенов напор да заснује право на моралу, негација постојања правничког природног права и концепција моралног природног права претставља вештачку конструкцију правника теоретичара који жели да усклади реалну стварност са идеалистичком то-мистичком филозофијом.

Paul Roubier: *THÉORIE GÉNÉRALE DU DROIT. Histoire des doctrines juridiques et philosophie des valeurs sociales*. Paris, Sirey, 1946, 282 p.

Рубије схвата право у крајњој линији као средство за очување и изградњу друштвеног поретка и уклањање сукоба међу људима путем остварења три друштвене вредности које су се сукцесивно образовале у току историје: правне сигурности, правде и цивилизације. Прву историски формирану друштвену вредност, правну сигурност, правно правило остварује узето у његовом спољном, формалном аспекту као „опште и апстрактно правило које се намеће људима који живе у друштву, а чије је поштовање осигурано од стране јавног ауторитета.“ Ова санкција јавног ауторитета, односно њена природа, јесте према Рубијеу баш то што даје правни карактер једном правилу и што га разликује од осталих друштвених правила; она је интегрални део правног правила. Њено вршење је данас ствар најјаче политичке силе, државе, док је у примитивним друштвима то ствар појединаца. Што се тиче оних правила која се сматрају за правна, а која су стварно лишена санкције, као што су то норме уставног и међународног права, Рубије мисли да је санкционисање првих омогућено поделом власти а других економским и другим репресалијама. Но иако признаје као правна само она правила која су санкционисана јавном принудом од стране државе, Рубије не признаје државу за једини извор права: „Држава има монопол принуде због своје највеће политичке моћи, али нема монопол стварања права.“ Према његовом схватању осим права које ствара држава постоји и право локалних заједница и професионалних група, право организација које постоје паралелно са државом и међународно право. Признати државу за једини извор права Рубије сматра да није исправно, јер би у том случају сви самовољни прописи државних органа важили као право, а сем тога било би немогуће решити проблем ограничења државе правом. Стога, према његовом мишљењу, треба имати у виду да постоје принципи који доминирају правом, односно ово треба да се заснива на правди: „Ако не постоји идеал правде, друштвени поредак би био једноставно заснован на сили, што значи да би једино интереси најјачих били поштовани.“

Идеја правде као друштвена вредност појавила се према Рубијеу онда кад се човечји дух толико развио да је био у стању да врши избор између више начина понашања, тј. кад се право ослободило своје религијско-интуитивне форме и почело да бива уређивано са једним идеалом, у овом случају правдом: сад се захтева да садржина правног правила одговара идеалу правде. Рубије дефинише правду као идеју „о вишем поретку који треба да влада у свету и који ће осигурати триумф најважнијих интереса“. Услед немогућности задовољења свачијих интереса нужно долази до њиховог степеновања по вредности у односу на појам праведног. То треба да буде функција правника који најбоље одражавају објективни појам правде, односно стварају правна правила „снабдевена у највећој мери коефицијентом правде.“ Ово се постиже коришћењем три врсте чинилаца друштвеног живота: економских, религијских или моралних и политичко-социјалних „којима треба утиснути карактер правде да би имали ауторитет правних правила.“ На тај начин Рубије схвата као основ (садржину) права искуство кориговано идеалом правде и допуњује своју преходну дефиницију права добијену посматрањем његовог спољног аспекта, третирајући га сад као „регулација (ordonnancement) ситуација у смислу идеала правде које одговарају људским односима променљивим према

времелима и местима.“ Међутим, правда претставља само један регулатор друштвене хармоније, историски насталу друштвену вредност; право треба на њој да се заснива и да је остварује, али она је као таква релативан појам, „апстрактан оквир“ који зависи од датог друштва. Стога правда није циљ права које као нормативна дисциплина нужно укључује у себи појам циља. У истраживању циља права Рубије одбацује етатистичка и индивидуалистичка схватања која као највиши циљ права постављају државу односно појединца, и тражи компромис између државног ауторитета и индивидуалне слободе. Он усваја основну мисао Колера и Оријуа о односу права и цивилизације и сам прави синтезу Оријуовог схватања двоструког друштвеног циља, сматрајући да оба могу да буду обухваћена у општем појму цивилизације. Из тога долазе закључује да је данас циљ права „допринос развиту цивилизације“, која претставља последњу историски формирану вредност коју право треба да остварује ради обезбеђења друштвене хармоније. Ово би се конкретно постигло комбинованом применом принципа комутативне и дистрибутивне правде у друштвеним односима. Ако је либералистички режим угрозио, као што је то случај са појавом бројног пролетаријата и класне борбе, држава, као заштитник општедруштвених интереса, мора оправдано да уведе извесне мере субординације.

Рубије сматра да је до неспоразума у одређивању дефиниције права долазило услед тога што поједине школе издвајају само једну од вредности које право остварује. Тако формалистичка школа узима само правну сигурност, идеалистичка — правду, реалистичка — друштвени прогрес. Он сматра да својом теоријом права уклања овај неспоразум, обухватајући право комплексно, тј. све три вредности које су се кроз историју формирале и чије остварење путем права омогућује друштвену хармонију.

Идеја друштвене хармоније и брита за њено очување основна је мисао теорије Пола Рубијеа. Он, као и велика већина буржоаских правника руковођених идејом солидарности, тиме уствари захвата само једну страну правног проблема. Неосторно је да право остварује друштвену хармонију, али Рубије не увиђа да је ова, правом створена, претежно у интересу једног дела друштва, тј. владајуће класе. Но и поред тога он је јасно увидео да се данас као право може сматрати само оно правило чија је примена обезбеђена принудном силом јавног ауторитета државе као најјаче политичке силе у друштву. Рубије допушта да држава има монопол друштвене принуде и да је право стварно оно што држава признаје као такво без обзира на начин његовог постанка, и правилно схвата санкцију као конститутиван елемент у праву, те свим овим показује да прихвата позитивистичко гледиште. Међутим, видели смо да се он не зауставља на томе да појам права окарактерише само његовом специјалном формом него и једном нарочитом садржином и циљем. И тако, док је у испитивању спољњег аспекта права прихватио позитивистичко становиште, при испитивању његовог основа, односно садржине и циља, прелази у област идеалистичких схватања. И уместо да основ права види у класном интересу, он право узевује за метафизички појам правде коју према Аристотелу схвата као комутативну и дистрибутивну. Рубије је под утицајем Ле Фира како у погледу учења о постојању специјалног чула којима људи долазе до појма правичног, тако и у схватању нужности постојања једне правничке елите која ће најбоље умети да формулише појам правде онако како у датом тренутку постоји у свести маса.

Што се тиче доприноса развиту цивилизације, у чему Рубије види циљ права, он греша, јер као што знамо циљ права је нешто сасвим друго. Но он би био у праву утолико што правна правила

кад штите начин производње једне прогресивне класе свакако доприносе и развоју цивилизације уопште, што међутим није непосредан циљ права него само последица његове главне функције — заштите интереса једне класе.

Димитрије Продановић

Carl August Emge: BÜROKRATISIERUNG UNTER PHILOSOPHISCHER UND SOZIOLOGISCHER SICHT. [Separatabdruck a. d.] „Abhandlungen der Geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse“ der Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Jahrgang 1950, Nr. 18, S. 21.

У готово свим државама које су достигле одређену фазу развоја капитализма, а нарочито уколико су у значајнијој мери развијени елементи државног капитализма или, пак, започета изградња социјализма, друштвено-политичка пракса поставља у разним видовима проблеме бирократије и бирократизма. Међутим, карактеристично је да постоји приметна несразмера између стварно великог значаја тих појава и релативно недовољног интереса за њих у социолошко-политичкој науци. Због тога је свако ново дело из те области корисно и потребно, независно од тога каква је његова стварна научна вредност, облик, обим и какве су концепције аутора таквих публикација.

С обзиром на актуелност и широки интерес који влада баш данас у нашој земљи за проблеме бирократизма, ова расправа заслужује да се на њу подробније осврнемо како би се видело на који начин их поставља, решава и обрађује један писац — с високим научним рангом као што је К. А. Емге, истакнути претставник новохегелијанског правца у правној филозофији.

Горња расправа је уствари реферат одржан на скупу немачких социолога у Детмолду 18 октобра 1950. Писац је ставио као мото интересантну мисао Макса Вебера, једног од ретких социолога који се више бавио питањима бирократизма: „Кад је већ једном потпуно уведена, бирократија постаје најтеже разорива друштвена творевина“.

У уводном поглављу аутор је дао, поред назначења најважнијих дела у постојећој литератури, и неколико занимљивих обавештења. Сматра се да је израз „бирократизам“ унео у политичку теорију француски економист Vincent de Gournay (1712—1759), коме се иначе приписује и класична формула „laissez faire, laissez passer“, јер је говорио: „Код нас постоји болест која пустоши; ова болест се зове бироманија. Понекад се ствара четврти или пети облик владавине (тј. поред теократије, аристократије, монархије, и демократије — С. В.) под именом бирократија.“ Ускоро је тај појам распрострањен не само у критичким написима о државној управи, а особито после постигнутог високог степена бирократизма у доба Наполеона, него је и у низу књижевних дела дат уметнички уобличен тип бирократе (код Дикенса, Балзака, Чехова, Гогоља итд.) А сам термин долази од латинске речи „birrus“, италијанске „birto“, шпанске „bujo“, старофранцуске „la bure“, које су првобитно означавале тамну боју прекривача столова у канцеларијама, а касније су тако названи сами столови и, најзад, читав локал у коме су се налазиле службене просторије. Доцније уношење различите појмовне садржине у тај термин учинило га је доста неодређеним.

Затим писац прелази на разраду саме проблематике и то тако што је већи део излагања (с. 5—16) посветио приказивању социоло-

шког аспекта бирократизовања, а свега непуне три странице (с. 17—19) филозофском аспекту и на крају је дао кратак закључак.

Емге се слаже с констатацијом да је бирократизам извесно зло, али и неопходно средство да се у одређеним условима одржи поредак и избегну произвољности. Но, на тој констатацији се не треба зауставити, јер остаје да се одговори шта је бирократизам, кад је оправдан, а кад није, који су му недостаци и чиме исти могу да се уклоне. Писац сматра да се одговори могу дати на основу две различите анализе које је он извео.

Прва анализа састоји се у разматрању једног апстрактног модела којим се претставља процес бирократизовања као резултат организовања и то независно од свих конкретних манифестација те појаве у држави, привреди итд. Шема тог модела је: владалац или управљач — чиновник или бирократа — грађанин или потчињени. Ту се конституишу различити односи и њих је најлакше схватити у духу тзв. социологије односа (Beziehungslehre). Битно је то да су бирократи издвојени и да су грађани предмет њиховог деловања. Зато настају упрошћавања стварног стања и ограничавање понашања грађана, а слика коју бирократа има о томе је помућена, апстрактна и праћена фикцијама. Писац сматра да се то „упрошћавање“ (Simplifikation) врши у развијеном друштву због следећих околности: 1. Већ због положаја, издвојености и растојања бирократа—независно од тога да ли реагују механички, физиолошки или антрополошки — настају у односу према грађанима „упрошћавања кроз чисту перспективу“ (Simplifikationen durch reine Perspektiven). 2. Кад бирократа делује ослања се на заповести претпостављеног путем којих захтева од грађана одређено понашање. Притом се сви случајеви подводе под опште нормативе и тако апстрахују све посебности те долази до „упрошћавања кроз поистовећивање или наметнуто поистовећивање кроз наредбу“ (Simplifikation durch Identifizierung oder auferlegter Identifizierung durch die Bestimmung). 3. Да би правила постојала у односу на неког или нешто мора се поседовати власт и могућност горепоменутог третирања случајева, односно правила морају да важе, да буду позитивна. Тиме настаје „упрошћавање кроз важење“ (Simplifikation durch Geltung). 4. Кад се правилима апстрактно антиципирају реални случајеви, претварају се она у објективно постојеће творевине фиксиране на хартији, камену итд. Бирократа их само спроводи и на тај начин људи постају зависни од ствари које су сами створили. То је „упрошћавање преко носиоца заповести“ (Simplifikation durch den Bestimmungsträger). Сем тога, додаје писац, важно је и упрошћавање приликом тумачења и примене правила при чему настаје често „делимично или потпуно слепило за прави смисао норме“ (с. 8).

Друга анализа састоји се у уочавању самог емпијског материјала и навођењу типичних случајева изражавања бирократизма. Али да би се баш они имали у виду треба претходно знати шта бирократизам није, а наиме: он није супротност колегијалном начину управљања, тј. бирократизам и инокосни систем управљања нису идентични појмови; он није просто административна делатност; такође није појава опредељења предметом који се регулише, тј. није унапред неизбежно да бирократизам у једној области постоји, а у другој да не постоји; није ни поликратија, владавина многих; то није ни обична власт или облик ограничавања, јер и самоуправа може носити сва обележја бирократизма. Затим аутор наводи низ начина појављивања бирократизма међусобно уско повезаних, који се обично узимају као симптом формализма и конзервативности, окрштавања (Verknöcherung). То су: ропска потчињеност органа, игнорисање тен-

денција развоја и оправданих тежњи грађана, тежња за привидним обављањем послова вршењем само формалних радњи и без уношења у ствар, рутинерство и шаблонство, нагомиланање аката и поверење једино у њих тако да би се могло рећи да израста „егзистенцијализам аката“ (Aktenexistentialismus), преоптерећеност органа и зато немогућност разумевања природе предмета, површност контроле, чиновничка униформност и недостатак личне одговорности, претварање појединца у саставни део административне машине, ситничарство, тежња да се издаје што више заповести, беспомоћност у случају неопходности преоријентација у толикој мери да „свака модерна револуција путем бирократија има спољни изглед успеха, а уствари је изневеравање исте“ (с. 13). Писац је употпунио ту слику даљим разматрањем о сличним појавама у следећем одељку.

Што се тиче филозофског аспекта бирократизовања аутор се ограничио на неколико напомена. Бирократизам показује двоструку противречност: с једне стране потреба појединца и групе, посебног и општег а с друге стране иманентног и трансцендентног тумачења норми. Апстрактно схваћени колектив и исто тако схваћени појединац се супротстављају. Такође је карактеристичан логички шематизам код бирократе, постављање свега у уске оквире форми и дефиниција као да се цео живот може претставити у једнодимензионалном координатном систему. Ствара се и посебни тип човека у психолошком смислу. Значајно је да је то пример супротности материје и духа, самог начина постојања и смисла норми или неког другог облика у коме долазе до изражаја елементи бирократизма. Филозофски је интересантно посматрати и однос бирократизма према категорији времена и у вези с тим цео живот се креће бржим темпом, његово пулсирање је у савремености нарочито интензивно.

Оцртавајући тако главне стране бирократизма, Емге је на више места указивао какви могу бити ставови према њему. Противник је сваки онај ко је у стању да схвати суштину појава, да иза форми открије право биће и уз то је критички оријентисан. Такав човек је увек склон да се позива на природно право и да у њега верује. Напротив, сам бирократа је, филозофски речено, сензуалиста, јер је за њега заповест и правило једино што постоји и што је дато, ван тога он ништа не признаје, он је у највећем степену позитивиста и догматичар. Уопште бирократизам је типична форма позитивизма и најпогодније средство за спровођење диктатуре. По мишљењу писца радикално средство против тога је подизање свести, способности за разумевање суштине ствари и појава, и антибирократског духа у маси и код појединаца. Ништа не помаже апеловање на државу, партије итд. пошто се „бирократизмом не пружа отпор бирократизовању“ (с. 16). Сам писац пледира за антибирократски став у сваком погледу и зато критикује крути позитивизам.

На крају је истакнута основна идеја. Бирократизам је резултат многих појавних облика, карактеристична за модерно доба исто онако као и механизирање. Социолошки посматрано то је тежња да се „заједничке делатности“ претворе у рационално уређене „друштвене делатности“. Али она се може претворити у праву социјалну болест слично као што у другим културним сферама постоје кризе изазване развојем. Писац дословно каже: „Бирократизам је пре свега једна даља изопачена врста организовања. Већ код организовања се животно (тј. реалност — С. В.) „копира“, „трансформира“, из перспективе скраћује, укратко речено — симплифицира. Код бирократизма се то дешава у двоструко већој мери“ (с. 19).

Велика је штета што је ова расправа остала у облику кратке скице где је, наравно у сувише збијеном виду, обухваћена веома широка материја пуна разноврсних и сложених проблема. Пред

читаоцем се открива мноштво ауторових мисли, додуше често недовољно јасно изражених и само наговештених, тако да се стиче утисак да би за оно што је писац хтео рећи био потребан простор обимне књиге. У овом приказу су само најважније изнете. Није тешко запазити — с гледишта наше борбе против тенденција бирократизма и теоретских достигнућа — које би се од пишчевих идеја могле прихватити, а којима би се могле ставити примедбе (на пример мишао о методу и путевима уклањања бирократизма), али за то, нажалост, овом приликом нема могућности.

Стеван Врачар

Tax Institute: THE LIMITS OF TAXABLE CAPACITY. Princeton, 1953, 182 pp.

Амерички институт за проучавање пореских питања посветио је своје заседање из 1953 године дискусији граница националне пореске способности. Проблем није нимало нов за науку о капиталистичким јавним финансијама. У низу ранијих дела додиривано је питање докле се у опорезивању може ићи а да тиме не буду угрожене било основе на којима почива друштвено-економска структура, било њена будућа способност да даје пореске приходе, са често изражаваним гледиштем да укупно пореско оптерећење од 15% националног дохотка претставља максимум који се под нормалним околностима никако не би смео прекорачити (Вастејбл). Али ако проблем није нов, он је данас свакако актуелнији него у било којој ранијој фази економског развоја, — актуелнији него пре двадесетпет година када га је Џосиа Стемп подвргао најбрижљивијем испитивању, одбијајући да да категоричан одговор који би важио за све земље и за све околности (J. Stemp: *Wealth and Taxable Capacity*, 1930). Актуелност проблема потиче отуда што је дугорочна тенденција повећања државних функција имала за последицу не само нову потврду класичног закона апсолутног пораста државних расхода, већ је такође дошло и до изразитог повећања пореских прихода у односу на националну производну способност. Од почетка овог века до 1950 учешће пореског оптерећења у расподели националног дохотка порасло је у Француској од 16,2 на 30%, у Шведској од 5,9 на 14,3%, у Канади од 3,9 на 18,7%, у Аустралији од 4,3 на 16,3%, у Новом Зеланду од 7,8 на 27,3%, у Сједињеним Државама од 7,5 на 29,2%, а у Великој Британији од 9,9 на 40,1% (A. S. Bloch: *The Relation of Tax Policy to Economic Growth*, *ibid.* стр. 174).

Реакција на овакав притисак пореског система на приватно поседоване економске изворе морала се пре свега јавити код приватног капитала чим су прошле изванредне ратне и непосредно послератне околности. У Сједињеним Државама она је дошла до изражаја у захтевима да се уставним путем одреди максимум пореског оптерећења од 25%, који би се односио не само на укупно национално опорезивање, већ и на опорезивање индивидуалног дохотка. Дискусија организована од стране Института, мада није непосредан резултат ових практично-политичких захтева, одражава општу најновију тенденцију приватног капитализма да доведе до смањења државних расхода. Она обилује уобичајеним аргументима о негативном дејству високог пореског оптерећења на акумулацију приватног капитала, уз истовремено упадљиво одсуство било какве анализе последица које би драстична редукција државне потрошње имала по процес целокупне друштвене репродукције, па према томе и по процес новог формирања приватног капитала.

Граница националне пореске способности капиталистичке привреде са јаким државним сектором може се посматрати са две тачке гледишта. Прво, може се тврдити да је она достигнута тек онда кад укупна акумулација капитала — приватног и државног, узетих заједно — почне да опада и кад се ово опадање има приписати искључиво или првенствено високом пореском оптерећењу које је пропраћено непродуктивном државном потрошњом. Друго, може се изоловано посматрати приватни сектор, у ком случају није више релевантна стопа економског прогреса националне привреде као целине, већ напредак приватног сектора који се налази под јаким пореским притиском. Овако посматрана, национална способност да издржи пореско оптерећење је много нижа; чак и ако се узму у обзир „индуциране“ приватне инвестиције под дејством државне потрошње, релативна стагнација приватног сектора изгледа неизбежна. Дискусија Института, са једним изузетком, има у виду овај последњи критеријум; због тога она пре осветљава ефекте савременог пореског система на приватнокапиталистичке стимулусе него што анализира максимум пореског оптерећења који без смањења опште стопе економског прогреса може да издрже „мешовита“ привреда под разним алтернативама државне потрошње.

Уколико је вођена у овако суженом оквиру, дискусија није дала ни много оригиналних идеја ни емпириског материјала на основу кога би се могло дефинитно закључити да садашња висина опорезивања претставља кочницу за акумулацију приватног капитала. Разуме се, смањење финансиских средстава расположивих за акумулацију неминовно наступа при сваком опорезивању, те није тешко доказати да ће то смањење бити утолико значајније уколико је оптерећење дохотка у вишим класама теже. Али проблем није у томе већ у доказивању да постојећа висина и структура опорезивања кочи реалну акумулацију и оног дела капитала који је остао неопорезован, ликвидирајући стимулус за упуштање у нове ризике. Ово, међутим, није било могуће доказати. Високо опорезивање капиталистичког дохотка, а нарочито околност да је оно двоstrуко (најпре као дохотка акционарских друштава, а затим као дохотка од расподељених дивиденди) утиче у правцу смањења понуде на тржишту капитала, јер се велики део профита задржава у предузећима у сврху даљег директног пласирања. Ово свакако смањује флуидност у кретању капитала између разних сфера производње, али бар досад нема знакова да је доводило до имобилизације нерасподељених профита и тиме до редукције укупног снабдевања капиталом. Негативна дејства изгледају несумњиво утврђена само код пореза на наслеђе. Америчка стопа од 77% на износе преко 10 милиона долара довела је до опсежног стварања фондација које су ослобођене пореза. Ово је с једне стране имало за резултат одвлачење капитала од ризичног пласирања, а с друге стране је ликвидирало свако фискално дејство пореза кад год је до стварања фондација дошло, те је ефективна пореска стопа била једнака нули. У случајевима мањих наслеђа стопе су још увек довољно високе да изискују масовну ликвидацију предузећа како би се пореска обавеза могла измирити (I. de Vegh: Limits of Taxable Capacity with Respect to Death Taxation, *ibid.* стр. 78). Та ликвидација се често спроводи продајом предузећа мамутским акционарским друштвима; и утолико порез на наслеђе није само метод делимичне експропријације у корист државе, већ исто тако и средство за централизацију капитала.

Најинтересантнији и најамбициознији прилог дискусији је студија познатог аустралиског економисте Колина Кларка о инфлацији као граници пореског оптерећења (Colin Clark: Long-run

Effects of Taxation upon Value of Money, *ibid.* стр. 141—150). Све друге анализе имају у виду ограничавање стимулуса за економску активност или избегававање поступака подложних порезивању, који настају услед високог оптерећења појединачним порезима. Кларк, међутим, посматра *укупно* оптерећење, које, кад пређе извесну одређену границу, изазива такву реакцију моћних друштвених група да долази до инфлационог процеса који после извесног времена аутоматски снижава фискални терет испод критичне тачке. У мирнодопским периодима и за нетоталитарне капиталистичке привреде критична тачка је око 25% од националног дохотка. Чим се она пређе, у формирању опште финансиске политике почињу да преовлађују групе којима је у интересу редукција притиска јавног дуга на државни буџет и опште смањење реалне вредности фиксних обавеза; капиталистички предузетници се више не могу опирати захтевима радничких синдиката за повећање номиналних најамнина, који имају за сврху преваљивање пореза; сами предузетници се упуштају у расипничке пословне издатке који смањују доходак подложен порезивању, јер је свака допунска јединица дохотка све теже опорезована (претпоставља се прогресивно опорезивање); ефективно радно време и интензитет рада опадају јер уместо тзв. доходног дејства пореза (тј. уместо напора да се повећаним радом одржи реални доходак упркос опорезивању) наступа супститутивно дејство (тј. одустајање од рада услед сувише тешког оптерећења, нарочито уколико оно обухвата артикле који нису најнеопходнији, односно уколико прогресија постаје врло оштра код доходака изнад минимума).

Кларк је поставио своју тезу још 1945 и поновио је отада неколико пута, покушавајући да докаже статистичким материјалом да је опорезивање преко 25%, и после Првог и после Другог светског рата, било праћено инфлацијом и да је касније стабилизација увек вршена на нивоу порезивања испод ове критичне тачке. Опсежна дискусија која је последњих година по овом питању вођена (истичу се Пехман, Мајер, Смит, Гуд, Билер, Хелер и Смитис) показала је да статистички материјал није конклузиван; инфлациони процес се развијао и код нижег нивоа опорезивања, а у оним случајевима кад је постојала временска подударност између Кларкове критичне тачке и инфлације, вероватније је да су за настајање инфлације били од много већег значаја трећи фактори (нарочито буџетски дефицит). Немогуће је узети једну одређену релативну висину пореског терета и сматрати је општом критичном границом, не базирајући се притом на ниво дохотка, структуру пореског система и конкретне привредно-политичке околности у свакој појединој земљи.

Али с друге стране Кларкова концепција се ипак може сматрати значајним доприносом фискалној теорији у једном ширем смислу. Она је показала да опорезивање не мора увек да буде дефлациони фактор и да чак и при потпуном покриву државних расхода пореским приходима стабилност новчаног система (па према томе и будућа реална вредност пореских прихода) не мора да буде обезбеђена. Уколико је степен организованости водећих друштвених група већи а односи класних снага уједначенији сасвим се може очекивати да ће свака од тих група покушавати да повишењем цена (укључујући и цену радне снаге) очува сопствени реални доходак кад год се већ високом пореском оптерећењу додаје даље оптерећење; а овај исход је утолико вероватнији уколико повећано порезивање није праћено ни директним контролним мерама (максимирањем цена и најамнина уз систем алокације) ни рестриктивном монетарном политиком. Мада ово још увек не мора да значи утврђивање апсолутне границе пореске способности, нарочито с об-

зиром на околност да ће на монетарни развој бити од јачег утицаја апсолутни ниво државних расхода и евентуално постојање дефицита у државним финансијама, ипак је несумњиво да се под извесним околностима инфлационо дејство допунског пореског оптерећења никако не може искључити. Ова могућност, пак, баца ново светло не само на досад опште усвојене принципе монетарне и фискалне политике, већ такође указује на нове моменте који се морају имати у виду код оцене способности фискалног система да решава проблем репродукције целокупног друштвеног капитала.

Драгослав Аврамовић

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА

THE ECONOMIC JOURNAL, London, Vol. LXIV, No. 254, June 1954. — Sir Donald Macdougall and R. Hutt: *Imperial Preference: a Quantitative Analysis*. Чланак избегава уобичајено теоретско и политичко приказивање овог проблема и има за циљ квантитативну анализу која показује да су извесне појаве промениле свој економски и теоретски смисао. До овога закључка се долази на основу квантитативног испитивања стварно постигнутих резултата. Специјални царински систем који је уведен за Британску империју и доминионе споразумом у Отави 1932, био је одбранбена мера за време кризе. Аутори чланка врше посматрања у три године 1929, 1937 и 1948 и тако обухватају период шири од самог важења система. Из чланка се види да је и пре 1932 постојала извесна преференција за британску робу у дотичним подручјима. Даље се види да од 1937 наступа постепено смањење дејства ове спољнотрговинске мере која се у суштини састојала у подизању царина на увоз из осталог света, а не у смањењу постојећих царина међу самим чланицама споразума. После рата дошло је до смањења дејства ове заштитне спољнотрговинске мере и то услед међународних споразума, а нарочито услед знатног скока цена који је увелико смањило заштитно дејство. — P. A. Samuelson: *The Transfer Problem and Transport Costs, II: Analysis of Effects of Trade Impediments*. Ово је други део једног рада започетог још пре неколико година у коме се испитују последице по привреду једне земље, ако у спољнотрговинским везама постоје велики транспортни трошкови, или једностране трансфери средстава (плаћања), или царинске оgrade. Значајан резултат ауторових анализа је тврдња да држава која врши једнострану плаћања, поправља у своју корист однос увозних и извозних цена, што је супротно владајућој теорији. Слично али нешто мање у том правцу делују царинске оgrade. Ипак писац сматра да су односи између извоза и домаће производње значајнији за једну земљу него односи између увоза и домаће производње. — A. W. Phillips: *Stabilization Policy in a Closed Economy*. Чланак претставља покушај да се путем статичких анализа, користећи дејство мултипликатора и акцелератора направе извесне препоруке за интервенцију државе у циљу избегавања криза, тј. стабилизирања привреде. Циљ овакве интервенције је да се постигне не само повраћај на старе односе, него и да се цела операција изведе тако да буде што мање могућности за осцилације. Међутим, писац на крају закључује да су за стабилизаторску политику најпогоднији инструменти монетарне политике, пошто су, по њему, за очување стабилности једнога система довољне сасвим мале снаге. Писац се ставља на застарела гледишта аутоматскога регулисања привредног циклуса. — A. M. Neuman: „Tied“ *International Trading — The Indonesian Ramie Fibre Test Case*. Полазећи од конкретног примера „везане“ трговине између Јапана и Индонезије, писац износи своје препоруке и запажања уопште о „клириншкој“ трговини коју Европа по злу познаје из времена немачке доминације. Аутор износи редослед разних облика везане трговине и анализира сваки са тачке гледишта максималне користи за Индонезију коју, као слабијег партнера, треба заштити од експлоатације. Његова препорука је недвосмислена: боље је продавати своје сировине на слободном тр-

жишту за доларе него се везивати за Јапан који је, као и Немачка, имао користи од овога система и стекао искуства са оваквом трговином. — *J. N. Wolfe: The Representative Firm*. Појам „репрезентативног предузећа“ увео је Алфред Маршал да би њиме означио једно просечно предузеће, у развоју, које може да послужи као инструмент за економске анализе. Судбина тога појма била је врло бурна. Писци између два рата видели су у овом појму инструмент за оно што се данас назива анализа „потпуне конкуренције“ и „статичке равнотеже“. Како је, пак, репрезентативно предузеће дефинисано као фирма која може да повећањем своје производње дође до „интерних“ снижавања својих трошкова, то је оно један динамичан појам, и не може се теоретски уклопити у статичку равнотежу при потпуној конкуренцији. Неискоришћене могућности повећања производње и снижавања трошкова нису статички елемент, оне су у стању да наруше равнотежу. Према томе, ови писци су појам репрезентативног предузећа одбацили из теорије о ценама којој се у основи налазила статичка равнотежа. Појам у нешто измењеном облику задржао се, међутим, код Џоан Робинсон и Чемберлена при обради теорије непотпуне, монополистичке конкуренције, али је дошао у сукоб са појмом „индустриске гране“, (тј. један појам микроекономије дошао је у сукоб са појмом макроекономије). Према писцу овога чланка, А. Маршал није имао у виду претпоставке које су му доцније импутирале. Аутор чланка рехабилитује Маршала тиме што повезује један одређени обим производње са одређеном ценом по којој се та производња продаје. Сем тога, структура једне индустриске гране ипак се може карактерисати величином предузећа: на пример, у грани где преовлађују велика предузећа, репрезентативно предузеће ће бити велика јединица. Врло је интересантно ауторово преношење акцента са маргиналних трошкова на цену која влада на тржишту. Међутим, већ је теже прихватити без резерве његову идеју да пад цена изазива повећање просечног „репрезентативног предузећа“. Чланак је интересантан по томе што врло прецизно оперише са разликама између статичке и динамичке теорије, и са разликама између аспеката макроекономије и микроекономије. Сем тога, он отвара пут за даља изучавања, у којима ће се квантитативним анализама моћи проверити важност многих теорија о вредности и многих теорија о предузећима.

Предраг Михаиловић

ÖSTERREICHISCHE ZEITSCHRIFT FÜR ÖFFENTLICHES RECHT, Wien, Bd. VI, H. 2, 1954. — *Hans Kelsen: Kausalität und Zurechnung*. Иако је у многобројним радовима током неколико деценија довољно образложио своју нормативистичку теорију права и одредио задатак правне науке, писац и данас настоји да прецизира и употпуни битне поставке. У овом чланку он расправља о разлици света природних појава где влада принцип узрочности, који представља везу између узрока и последице и света нормативних појава где влада аналоган принцип урачунавања у коме се огледа веза између противправности (Unrecht) и предвиђене санкције (Unrechtsfolge). Ова друга веза се изражава речју „треба“, и аутор детаљно показује у чему је специфичност те везе. Треба напоменути да је појам „урачунавање“ узет место раније употребљаваног термина „подобност за урачунавање“ (Zurechnungsfähigkeit) којом се указивало на то да ли извесно лице може одговорати за своје понашање или не може. — *Hans Spanner: Die Prüfung von Gesetzen und Ver-*

ordnungen durch den Verfassungsgerichtshof in der Zeit von 1950-1952. Аутор наставља анализу делатности аустриског Уставног суда у назначеном периоду по питању оцене законитости општих аката (закона, уредаба итд.). — *Josef L. Kunz: Pluralismus der Naturrechte und Völkerrecht.* Аутор покушава да објасни узроке кризе савременог међународног права и заузима критички став према схватањима америчког писца F. C. S. Northop-a. Он сматра да плурализам, чињеница постојања множине правних система и одговарајућих идеологија (или како их он још назива „природних права“) претставља објективну препреку ефикасном међународном праву с универзалним важењем. Пошто је укратко оцртао нека обележја западноевропског, совјетског, афричког, муслиманског и кинеског права, он закључује да ипак стицајем историских околности садашње међународно право почива на идеологији, на „природном праву“ хришћанске Европе. — *Oto Brunner: Städtische Selbstregierung und neuzeitlicher Verwaltungsstaat in Österreich.* Писац даје преглед историског развоја градских самоуправа и формирање јединствене државне управе у Аустрији у периоду од XIII до XIX века. — *Ambrosio Gioja: Zur Problematik der reinen Rechtslehre.* У овом кратком чланку аутор се осврће на Келзенове концепције о статисти и динамици права, субјективном и објективном значењу правног правила и инсистира на разликовању смисла, нормe (Rechtsnorm) и њеног језичког израза (Rechtssatz).

С. Брачар

REVUE DU DROIT PUBLIC ET DE LA SCIENCE POLITIQUE EN FRANCE ET A L'ÉTRANGER, Paris, No 2, Avril—Juin 1954. — *Tony Sauvel: Les fondations. Leurs origines, leur évolution.* Фондације су у правну личност конституисана имања с добротворном наменом којим управља сопствени административни савет. Неколико таквих установа било је у Француској већ у XV веку, али су се умножиле нарочито после Велике револуције. Доношењем типског статута 1896 много се допринело консолидовању и развијању те установе која је постепено губила приписивани јој религиозно-метафизички смисао и добила значајну социјалну функцију. У новије време смањују се права оснивача и преовлађују тзв. колективне фондације. — *Claude Lassalle: La responsabilité civile de la puissance publique française d'occupation en Allemagne.* У овом обимном чланку дат је исцрпан приказ постојећег режима одговорности француских окупационих снага за штете нанете домаћем становништву у Немачкој. Тај режим се делом заснива на принципима немачког права а делом на принципима међународног права. Аутор је обилно навео и прокоментаришао одговарајуће одредбе међународног права и искористио судску праксу у тој материји чиме је слика постала потпунија. — У рубрици „Европска хроника“: *Maurice Lagrange: La Cour de Justice de la communauté européenne du charbon et de l'acier.* Укратко су размотрена питања места, надлежности и стварања Суда правде у оквиру Европске заједнице за угља и челик и на крају приложен извод из уговора. — У рубрици „Општа уставна хроника“: *Philippe Viays: L'appareillement des listes electorales.* Партиско-политички и парламентарни живот Француске и Италије у последњих неколико година показује низ заједничких обележја. Зато је аутор на основу анализе многих података и догађаја дошао до закључка да од самог изборног система много зависи стабилност како управе уопште, тако и влада. Спајање изборних листа више партија даје

погодан механизам за одржавање постојећег режима и обезбеђује такву парламентарну већину која би спречила хроничну лабилност и стално мењање влада, што толико потреса унутрашњу политичку ситуацију, нарочито у Француској. У прилогу је објављен извод из изборних закона обеју земаља. — У рубрици „Француска уставна хроника“: *Georges Berliu: L'avis du Conseil de la République sur le projet de révision constitutionnelle*. Размотрени су предлози и мишљења за измену неких чланова Устава који се тичу делатности Народне скупштине. — У богатој рубрици прегледа праксе, поред осталог објављени су: *Jean de Soto: La jurisprudence du Conseil d'Etat en matière de recours pour excès de pouvoir (18 octobre 1953—31 mars 1954)* и *Luc Muraccile: Revue de jurisprudence française en matière internationale (1952)*.

С. Врачар

REVUE D'ECONOMIE POLITIQUE, Paris, Mai — Juin 1954. — *William E. Rappard: Le secret de la prospérité américaine.* — Тајна америчког просперитета лежи у условима који објашњавају најјачу продуктивност рада у Новом свету, вели В. Е. Рапар у уводном и закључном делу ове студије која је била изнета пред овогодишњи конгрес економиста француског језика. Он полази од констатације да је просперитет у Америци сасвим изузетне природе. Иако се при доношењу дефинитивног суда са извесним скептицизмом позива на статистику, он ипак признаје да и анализа тог материјала иде у прилог тезе да нема равнотеже између материјалног богатства Старог и Новог света. У свим гранама привредне активности види се, што су доказали француски и енглески економисти, да је продуктивност у Америци знатно већа. Америка је од увек земља највиших номиналних и реалних најамнина. Чињеница да у данашње време не постоји више диспарат између природног богатства и несташнице радне снаге, само може послужити као доказ да већа продуктивност одговара бољем награђивању рада. Писац је главну пажњу посветио истраживању узрока који су допринели изузетном привредном просперитету САД. За ту врсту анализе статистике су недовољне, по његовом мишљењу, и истраживања треба вршити помоћу средстава са којима се служе историчари. Затим се он пита зашто је данас америчка привреда продуктивнија и напреднија од осталих. Пошто је претходно изложио главне историске моменте од стварања до врхунца моћи САД, он даје следећи одговор: зато што је принос рада био већи неголи у другим земаљама. Чињоце тог просперитета аутор рашчлањава у четири тачке. Прво је узео да испитује масовну производњу, која је нарочито повољно била условљена географским пространством националног тржишта и „социјалном дубином“ тог тржишта. У овоме веку ти су се услови одразили у сталној тенденцији ка снижавању цена производа и повећањем куповне моћи потрошача. Друга тачка се односи на примену науке у производњи. Концентрација у производњи допушта стварање и развитак лабораторија и научно-истраживачког рада, чему следеју напредак технике и привредни просперитет. Пасија продуктивности, као што писац назива трећи чинилац, једна је од главних страсти америчког народа, и ту чињеницу истичу многи посматрачи за последњих сто година. По питању значаја продуктивности, постоји битна разлика у схватањима америчког и европ-

ских народа, и то како од стране послодаваца тако и од стране радника. Најзад, четврта тачка која заузима најважније место међу факторима супериорности америчке привреде над европском јесте конкурентски дух. Претставници европских привредних организација у својим извештајима о економском просперитету Америке, затим страни и домаћи научници у својим коментарима нарочито истичу тесну повезаност између начела слободне утакмице и вере у прогрес. Конкурентција, међутим, у условима савременог америчког капитализма, као што је рекао професор Галбрес, не одговара више типу који је послужио као теориска основа класичним економистима. Не сме се изгубити из вида да се капиталистичка привреда у Америци све више приближава монополизму. Питање се поставља, и то је суштина пишчеве анкете, како треба схватити опште усвојено мишљење да је конкурентски дух главна подлога продуктивности и просперитета у Америци. Појам слободне утакмице еволуирао је у САД. Довољно је за то бацити поглед на законодавство те земље. Упркос индустриској концентрацији, конкурентски дух се одржава. Многи коментатори америчке привреде и даље тврде да је привредна утакмица главни регулатор њене производње. Уосталом, концентрација у САД, за разлику од концентрације у европским земљама, није се манифестовала груписањем свих предузећа једне производне гране у једно једино, већ постоји више већих предузећа поред којих се одржавају и нека мања. Сем тога, тржиште које у ствари претставља цео колектив, још је увек у стању да кочи самовољу продаваца. Конкурентција се сад претворила у ривалство. Писац се задовољио да репродукује излагања појединих-познатијих научника и у својим закључцима прилагођава њиховој тези резултате до којих је дошао. Проблем који је у овом реферату третирао, Рапар намерава на широј основи да разради у књизи коју ће ускоро објавити под насловом: „У чему је економска супериорност САД.“ — *J. Dayre: Esquisse d'une theorie analytique de l'évolution économique*. Структурне промене које су наступиле услед техничког напретка биле су до данас предмет многобројних студија. Писац овога рада је одабрао једну од најновијих теорија — Колина Кларка и Жана Фурастијеа — да би истакао карактер историске дескрипције тих изучавања. Он је изложио основне хипотезе економске еволуције, и свео је на једначине своја опажања. Његова су објашњења врло концизна. Класификација коју је извршио има аналитичко обележје. Дејр заступа мишљење да досадашња теорија није успела да дефинише улогу разних фактора опште еволуције економске структуре. Он верује да ће његова теорија допринети отварању нових путева у области економетрије. — *Jane Aubert-Krier: Une reformulation de la théorie de la concurrence pure*. Аутор подвргава критички теорију чисте конкуренције и покушава да је више прилагоди стварности. У својој анализи он се ослања на теорију монополистичке конкуренције. Ова кратка студија праћена је многим дијаграмима. Писац је одбацио традиционално схватање и верује да резултати до којих је дошао претстављају напредак у односу на досадашњу формулацију теорије чисте конкуренције. — *J. R. Boudeville: Les physiocrates et le circuit économique*. У самом почетку студије изнето је доста смело мишљење да је економска теорија физиократа, поглавито идеја о економском колу, инспирисала Маркса и Валрасовог ученика Леонтијева, наведено је такође да су физиократи претходили савременој економетрији. Многа су објашњења изложена, чак и сам закључак, у виду дијалога између економетра и физиократе. Економско коло физиократа схваћено је као логичан доказ природног поретка. Због тога се и писац ове студије прво задржао на колу

равнотеже. Он није узео само у обзир Кенејову економску таблицу, већ се позвао и на дела осталих физиократа и познијих економиста, а од савремених поглавито на др. Хенри Вуга. Указане су извесне празнине у нацрту Кенејовом и аутор покушава да правда грешке шефа физиократске школе тиме што је он до максимума упрошћавао своја излагања. Аритметичка формула Кенејова само је једно упрошћено приказивање таблице, вели Будвил. Занимљиво је поменути да он тим поводом узгред наводи да је та формула директно инспирисала Маркса, не упуштајући се у образложење таквог гледишта. Објашњења Кенејова допуњена су доктринарним излагањима опата Бодо. Аутор је до танчина извео анализу питање економске равнотеже и то на основу метода којима се служи савремена наука. Изучавајући економско коло у отсуству равнотеже, он вели да су физиократи дали прву динамичну студију о функционисању привреде. Штавише, он долази до закључка да таблица треба да буде средство у служби привредне политике. Позивајући се на Дипон де Немур, писац упоређује начела физиократа са теоријом економске политике савременог економисте Тајнбергена. Цела ова студија више личи на покушај истраживања првобитних елемената економске науке и економетрије неголи на оживљење физиократске доктрине.

М. Ј. Ж.

REVUE HISTORIQUE DU DROIT FRANÇAIS ET ETRANGER, Paris, 31e année, 1953, No 1. — Y. Derbasch: „Colonia Iulia Carthago“. La vie et les institutions municipales de la Carthage romaine. Чланак је прилог познавању правног положаја римских грађана и домородачког становништва и система градских самоуправа у Африци у доба империје. Дата је анализа процеса романизације, посматраног кроз унутрашњи живот града почев од његове обнове у доба Цезара до арапског освајања. На основу натписа и малобројних сачуваних текстова писац покушава да реконструира статут који је граду дао Август путем једне deductio 29 године. Поблијајући теорију према којој је Картагина била нека врста колоније метрополе и имала под својом управом већу територију, он сматра да је за Картагину био карактеристичан афрички *pagus* и изједначаје га са *conventus-om civium romanorum*, колегијалном организацијом римских грађана у оквиру урођеничке *civitas*. Овај *pagus* нестаје кад Картагина добија *ius italicum*. Процент града и његова интензивна романизација трају до опште привредне кризе у другој половини III века. IV век је опет доба просперитета, али градска самоуправа је само још формална. Последње поглавље чланка посвећено је варварским освајањима и градској самоуправи под вандалском влашћу. — M. Garaud: La construction des chateaux et les destinées de la „vicaria“ et du „vicarius“ carolingiens en Poitou. У западној Галији у IX и X веку тзв. *pagi* франачких краљева делили су се на административно-територијалне јединице зване *vicaria* са *vicarius*-има на челу. У чланку је изложен процес распадања оваквог каролинског уређења, изазван јачањем феудализма и изградњом утврђених замкова, као и последице ових промена. — F. Lesure: La communauté des „Joueurs d' instruments“ au XVIe siècle. Чланак описује организацију корпорације музичара у доба Ренесансе, истичући да је то био период кад је њихов друштвени значај био највећи. После историјата корпорације и изношења детаља о појединим сталешким функционерима, посебна пажња посвећена

је париском братству св. Јулијана. На крају је изложен статут корпорације, стручно образовање чланова и начини стицања појединих звања.

No 2. — *Ugo Enrico Paoli: Droit attique et droit romain dans les rhéteurs latins.* О правној вредности декламација римских ретора постојало је у романистичкој литератури углавном неповољно мишљење. Тек у новије-време покушава се да се у декламацијама нађе извештај континуитет правне мисли која није била без утицаја на развој римског права. Аутор полази од проучавања историског развоја тема и аргумената који су постали традиционални у школама латинских ретора и доказује да је првобитан програм са познатим *casus fictus* у потпуности преузет од Грка у I веку пре н. е., па је затим постепено прилагођаван римским приликама и схватањима. Дешавало се да је адаптација извршена у потпуности код теме, али је аргументација остала грчка, и обратно. Овај процес романизације старог грчког репертоара био је појачан разним другим утицајима, пре свега латинских песника, и довео је до стварања класичног репертоара латинских декламатора у коме се правни елементи могу сврстати у 3 категорије: римски, грчки и тзв. правне *contaminations*, схоластичне апсурдности настале произвољним и непотпуним адаптацијама грчког текста. Писац чланка се затим бави питањем вредности латинских декламација као извора информација за реконструкцију латинског права и закључује да се из њих може добити један сасвим ограничен број података. На крају се расправља питање да ли су декламатори утицали на *interpretatio legis* римских правника и закључује да је идеја *interpretatio legis* продрла из јуриспруденције у реторику, а не обратно. Ако су ретори и утицали у томе погледу на правнике, они су то чинили преко других дела (теоретских), а не преко декламација. — *L. Chevallier: Contribution à l'étude de la complicité en droit pénal romain.* Према владајућем мишљењу, римско кривично право није познавало општу теорију саучесништва, и то услед непостојања система казни, великог утицаја политичких страсти на вршење кривичног правосуђа и правног прагматизма који је владао у Риму. Писац чланка покушава да групацијом и сређивањем текстова о саучесништву докаже да је и у овој области римског права постојала руководећа идеја и неколико основних принципа према којима су решавани конкретни случајеви. Притом он често полази од принципа модерног кривичног права, сматрајући да ће на тај начин дати најсинтетичнију слику и признавајући да се таквој реконструкцији може пребацити извесна произвољност и извештаченост. — *N. Didier: Henri de Suse, évêque de Sisteron (1244—1250).* Са много детаља даје се историјат шестогодишњег епископа у Систерону, једног од највећих француских средњовековних правника. Рад је писан на основу објављених извора и досад непознатих докумената и претставља значајан прилог историји цркве у Француској у XIII веку, док за правника нема нарочитог интереса.

No 3. — *Robert Besnier: Le procès possessoire dans le droit normand du XIIe et XIIIe siècle.* Познати романиста са много примера и веома документовано описује посесорне тужбе средњовековног норманског обичајног права *la saisine* и *la nouvelle dessaisine*. Идеја посесорне заштите је према аутору преузета из римског и канонског права, а одвајање државинског и својинског процеса вршено је постепено. Друго поглавље посвећено је тужби *de vi* која се употребљава у случају насилног протеривања држаоца са непокретног добра.

No 4. — *Michel Villey: Deux conceptions du droit naturel dans l'antiquité.* Писац проучава значај и смисао идеје природног права

у Јустинијановој компилацији из аспекта грчке филозофије, ограничавајући се на концепције Аристотела и стоичке школе. Ово питање је у романтистичкој литератури спорно: традиционална концепција је да је идеја о природном праву битан елемент система римског права, док је она према новијем гледишту само један непотребан украс, стављен на чело Дигеста. И у самим Дигестима постоје бар два потпуно различита схватања о појму природног права: оно се или изједначаје са *ius gentium*-ом или је то право које се састоји у правилима својственим свим живим бићима. Анализирајући Аристотелово схватање природног права, његову прецизну методу и потпуно заокружен систем, писац доказује да је наспрот владајућем мишљењу та концепција утицала на римске правнике већ у класичном периоду и да је она извор Гајеве бипартитне поделе правних извора, односно изједначавања *ius naturale* са *ius gentium*-ом. Аристотеловску научну методу дефинисања и класификације користе римски правници, почев од епохе Цицерона, при систематизацији и научном излагању римског права. Овај утицај је доцније све већи, а аристотелизам се увлачи у римско право нарочито током Средњег века, тако да је римско право најзад названо природно право. Насупрот аристотеловској концепцији, стоички појам природних права је непрецизан, лежи више у домену морала него права и има утопистички карактер. Његов утицај на римско право је био много директнији, али зато формалнији и мање дубок. Трипартитна деоба на *ius civile*, *ius gentium* и *ius naturale*, заступљена нарочито код Улпијана, води порекло од стоичке филозофије. — *J. Ricomard: Les subdélégués des intendants en titre d'office et leurs greffiers dans le „département“ de Metz (1704—1714)*. Приказ организације прикупљања прихода за краљеву благајну и снабдевања војске у Алзасу у доба ратова Луја XIV.

Јелена Цвејић

REVUE TRIMESTRIELLE DE DROIT CIVIL, Paris, No 2, Avril—Juin, 1954. — *René Rodière: Une notion menacée — la faute ordinaire dans les contrats*. Писац расправе анализира чланове 1137, 1147 и 1148 Француског грађанског законика и истиче њихову противречност. Према члану 1137 дужник се ослобађа одговорности ако је предузео све мере које би предузео добар домаћин, док према чл. 1147 и 1148 то није довољно. Према овим члановима треба још доказати да је неизвршење обавезе наступило због чињенице која нема везе са дужником и не може му се уписати у кривичу. Француски аутори у току XIX века нису запазили ову противречност. У савременој доктрини по овом питању заступљена су два схватања. Према једном схватању, питање ове противречности се може решити разграничењем одговарајућих односа које ови чланови регулишу. Док чл. 1137 регулише облигације давања, чл. 1147 и 1148 регулишу облигације чињења и уздржавања од чињења. По другом мишљењу, које заступа и писац и које он исцрпно образлаже, овакво једноставно разграничење се не може усвојити, јер у Француском грађанском законнику има облигација чињења и уздржавања од чињења као и облигација давања регулисаних и другим члановима. Питање се не састоји у томе о каквој је облигацији реч, него како она мора бити извршена, а то је уствари питање одговорности, питање појма кривице у грађанском праву и питање градације кривице у грађанском праву. Посматрајући кретање савремене судске праксе аутор констатује да појам кривице узмиче испред појма недозвољеног као неутралног социолошког појма. Ово међутим доводи до неочекиваних резултата. — *H. Sinay: Les conventions sur les pen-*

sions alimentaires. Због сталног опадања вредности новца питање обавезе издржавања непрестано је актуелно. И поред тога, ово питање није било никад предмет посебне студије. Аутор је овом послу приступио са свом брижљивошћу, познавању специфичних случајева свакодневног француског живота и дао им, детаљно их анализирајући, правна објашњења и решења. До пре неколико година уговори о обавези издржавања која се заснива законом, били су врло ретки, јер су сви они уговори који би се односили на пренос или одрицање ове облигације били ништави. Једино су били пуноважни али су се увек могли изменити уговори о висини и начину извршења обавезе издржавања. Аутор истиче, међутим, да нису ови и овакви класични уговори предмет дискусије, него су то уговори сродни и суседни овим уговорима, који у себи носе нешто хибридно и мешано, као напр. уговори о издржавању између разведених брачних другова, уговори о издржавању између лица између којих не постоји грађанскоправна обавеза издржавања и сл. Оно што карактерише, у начелу, уговоре о издржавању јесте чињеница да се они односе на обавезу која већ пре тога постоји, било на основу закона било као природна облигација, што значи да ови уговори не стварају саму обавезу издржавања. Али ако је то тако у односу на законску није и у односу на природну обавезу издржавања. Аутор анализира посебно случајеве уговора о издржавању на основу законске обавезе и посебно на основу природне облигације, и то уговоре о постојању, садржини, трајању и начину њиховог извршења. У закључку аутор наглашава да ови уговори могу имати примену само ако већ постојеће обавезе нису довољно одређене, јасне или потпуне, тако да уговор служи само као средство правне технике које довршава нешто што је створено изван њега.

М. Ступар

ПОЧАСНИ ДОКТОРАТ

ПРОМОЦИЈА ЊЕГОВЕ ЕКСЕЛЕНЦИЈЕ ГОСПОДИНА ЦЕЛАЛА БАЈАРА ЗА ПОЧАСНОГ ДОКТОРА ПРАВНИХ НАУКА

Управа Правног факултета на седници од 28 августа 1954 донела је одлуку да предложи Универзитетској управи да се изабере за почасног доктора правних наука Његова Екселенција Господин Целал Бајар, Претседник Турске Републике. Универзитетска управа на седници од 31 августа т. г. усвојила је предлог Управе Правног факултета и доделила Њ. Е. Г. Целалу Бајару титулу почасног доктора правних наука Београдског универзитета.

Промоција је извршена 6 септембра т. г. у свечаној сали Српске академије наука. Свечани скуп отворио је Ректор Универзитета др. Вукић Мићовић, а затим је Декан Правног факултета др. Јован Ловчевић прочитао предлог Правног факултета за избор Њ. Е. Г. Целала Бајара за почасног доктора правних наука (в. ниже текст њихових говора).

После извршене промоције од стране Ректора Универзитета др. Вукића Мићовића, Њ. Е. Г. Целал Бајар захвалио се следећим говором:

„Осећам велики понос што ми је Београдски Универзитет доделио титулу почасног доктора. Врло сам дирнут пријатељским речима које су о мени изречене. Поштовани Ректор Универзитета и Декан Правног факултета укратко су изнели резултате мога рада откако сам се почео бавити државничким пословима.

„Хтео сам да прокоментаришем речи поштованог Декана Правног факултета с обзиром на циљеве на основу којих сам настојао да остварим своју активност и с обзиром на теорије које сам због тога имао у виду. Али пошто ова прилика није погодна за то, задовољићу се да кажем само ово: највећи чинилац постигнутих успеха у Турској јесте велика снага турског народа и способности које поседује да успешно иде правилно указаним путем. Стога сматрам да пријатељство и почаст који су ми данас указани припадају мојој земљи којој имам част да будем Претседник Републике. Желим да изразим искрену захвалност Управи ове високе установе. Време које данас проводим у овој високој научној установи претстављаће за мене једну од епизода које су ме највише узбудиле за време посете цењеној пријатељској и савезничкој Југославији, посете због које сам врло срећан.

„Као личност која безусловно хоће да служи идеалима човечанства, као шеф државе која је потпуно привржена тим идеалима,

убеђен сам да су напредовање науке и културе као заједничког богатства и заједничко коришћење њихових благодети врло важни за развијање мирољубивих односа међу народима. Због тога ми смо трамо да наше свесрдно залагање како би крилатица Ататурка „Наука је у животу најбољи путоказ“ — један од високих принципа које је он оставио у наслеђе свом народу — била у најширем смислу заступљена у нашој пракси, није само национална него истовремено међународна дужност.

„Још снажније осећам какву животну потребу изражава овакво поступање у једном врло опасном времену кроз које данас пролази свет. Доиста, данашња међународна ситуација претставља ову жалосну слику: с једне стране, принципи који су нашли свој израз у Повељи Уједињених Нација, усмерени на обезбеђење братске сарадње у условима добрих односа и равноправности међу народима, претстављају тему за дела са много томова и за безбројне изјаве, док с друге стране, они који хоће да завладају светом, праве се да их не знају или — што је још жалосније — искоришћавају те принципе као параван за неправедну и недозвољену активност.

„Ова ситуација ставља у дужност народима који искрено желе успостављање праведности и истинског мира да сразмерно своме идеализму поступају на реалистички начин. Да би заштитиле високе идеале садржане у Повељи Уједињених нација и да би обезбедиле њихову примену, ове су државе приморане да индивидуално и заједнички до крајњих граница ојачају своје војне снаге и да не верују речима и обећањима, докле год се они не потврде у пракси. Јер, нажалост, живимо у једном времену у коме сами високи принципи човечанства немају снагу убеђивања, него, напротив, у коме на забрињавајући начин влада опасност да јачи путем силе и оружја однесе победу над оним који је у праву. Због тога су народи који су усвојили, попут Турске, принцип Ататурка „Мир у земљи, мир у свету“ и који доследно презиру претњу, притисак и употребу силе, приморани да наставе да иду путем оружања, које је средство и симбол насилних поступака, све док не буде искрено, без изузетка, и ако затреба, у облику контроле осигурано разоружање.

„Разорни пропагандисти приказују наше опрезно држање према речима које се не заснивају на јасним доказима и наше напоре да осигурамо потребну силу ради предупређења оружаног напада, као и да ми имамо нападачке намери или као да смо оружје онима који те намере имају. Једини је исправан пут који треба следити, без обзира на ову пропаганду, да не пропуштамо могућности које ће нас довести истинском миру, као и да предузимамо иницијативу у том погледу, а с друге стране да настојимо да будемо што јачи и да поступамо што сложније.

„Бесумње, да би човек био јунак истинског мира потребне су му као и ономе који би могао да буде јунак у рату — храброст, одлучност и пожртвованост.

„Хтео сам радије да у вашој научној установи не говорим о политици, али часна титула почасног доктора коју мени додељујете, као и разлози које је мало пре изнео поштовани Декан Правног факултета, потстакли су ме да отворено анализирам садашњу ситуацију.

„Стварно, по мом уверењу није исправно сматрати политичаре који у правом смислу раде за добро човечанства, као људе који немају заједничких проблема са људима науке, нарочито на подручју друштвених наука. Коликогод је погрешно видети у човеку од науке личност која тражи апстрактне формуле сувог посматрача, исто је тако погрешно сматрати и политичара „емпириским опортунистом“ лишеног науке. Стил рада њих обојице је различит, али су циљеви исти: тражити истину и поступати према њеним захтевима.

„Чињеница да ви данас као научни колектив додељујете мени у својству државника, почасну докторску титулу ваше високе установе, речит је израз ове истине.

„Тиме, што су Југославија и Турска нашле правилан и исправан пут, у коме се меша идеализам и реализам, који сам мало пре анализирао, и заједно са својим блиским суседом Грчком, потписали Бледски споразум о савезу и Анкарски уговор који је тај споразум припремио и чији је он нераздвојни део, остварили су врло вредан елемент мира, сигурности и напретка чији утицај далеко прелази границе њихових земаља.

„Хоћу да у присутности вашег високог колектива укажем на одредбе Анкарског уговора које предвиђају сарадњу и у области културе. Ти текстови стећи ће у сразмери са добронамерношћу и настојањем оних који су задужени да их примене, значај и утицај. Наша је дужност да применимо у што ефикаснијем и што ширем облику, као и све остале одредбе, и одредбе овог уговора које се односе на културну сарадњу међу нашим народима у духу узајамног поштовања и обзира према принципима уговорачких страна, и да на тај начин остваримо нашу дужност да осигурамо добро и правду, материјално и духовно уздизање не само према нашим трима државама него и, а то је последица нашег моралног и духовног стремљења као и наших писаних уговора — према породици мирољубивих народа којој припадамо.

„Износећи ове сугестије пред вашим високим колективом и црпећи храброст на основу значајне титуле коју ми данас додељујете, сматраћу, ако дозволите, да о себи не мислим само да сам искрен гост, него да сам у Управи Београдског универзитета који има нешто права да говори.

„Овде хоћу да завршим своје излагање. Чинећи то, желим да преко личности поштованих Ректора и Декана Правног факултета још једном искрено захвалим Београдском факултету који ми је тако великодушно отворио врата ове високе установе.“

Говор Ректора Универзитета др. Вукића Мићовића:

„Особита ми је част и задовољство што, у име Београдског универзитета, могу поздравити Његову Екселенцију Господина Целала Бајара, Претседника Републике Турске.

„Његова Екселенција Господин Претседник Целал Бајар је не само еминентан и далековид државник савремене Турске, већ и крупна фигура у домену опште светске политике.

„У револуционарним променама које је Кемал Ататурк извршио у Турској како у социјалном тако и у културном погледу, Његова Екселенција Господин Целал Бајар је активно учествовао прво као један од његових најближих сарадника, доцније, као председник владе и данас као шеф државе, доследно их спроводи у дело.

„Не мањи је удео Његове Екселенције Господина Претседника Целала Бајара на пољу развоја међународне сарадње, на јачању пријатељства и одржавању мира међу народима. Његова мирољубива и човекољубива настојања, поред осталог, нарочито се манифестују у закључењу Анкарског пакта и Балканског савеза. Оба ова међународна акта су врло значајан допринос миру, независности и слободи народа. Истим тежњама је такође инспирисано и државно руководство ФНРЈ, што је сасвим у духу Повеље Уједињених Нација.

„Београдски универзитет — који је увек не само високо држао лучу просвете и науке, већ био и носилац напредних и слободарских идеја, ценио је и цени све оне који су ма где имали заслуге у борби за слободу, независност и општи напредак — у овој свећаној прилици одаје Његовој Екселенцији Господину Претседнику Целалу Бајару највише признање као борцу и једном од главних стваралаца нове Турске, затим, нарочито, за његово дело на пољу међународне сарадње, а посебно за његово залагање и реализовање пријатељских и савезничких односа између наших двеју земаља.

„Стога је Управа Универзитета у Београду на предлог Управе Правног факултета, одлучила да се Његовој Екселенцији Господину Целалу Бајару, Претседнику Републике Турске, додели титула почасног доктора правних наука Универзитета у Београду.“

Говор декана Правног факултета др. Јована Ловчевића:

„Колегијум Правног факултета радује се са целим југословенским народом што у нашој средини борави један од највећих синова нове Турске, Његова Екселенција Господин Целал Бајар, Претседник Турске Републике.

„Желећи да Господину Целалу Бајару ода заслужено признање за његов велики удео у привредној и политичкој изградњи савремене Турске, за неуморно залагање његово и целог турског народа за очување мира и доследну примену начела међународног права, као и за осведочено пријатељство његово према нашим народима — Управа Правног факултета одлучила је да предложи Управи Универзитета да Његовој Екселенцији Господину Целалу Бајару додели титулу почасног доктора правних наука Београдског универзитета.

„У нашим очима, као и у очима читавог света, Целал Бајар је један од оних знатних људи савремене Турске чије су заслуге за привредни успон и политички ауторитет те земље у свету, као и за развијање и учвршћење солидарности и поверења међу народима, од изузетне вредности.

„Као блиски сарадник великог Кемала Ататурка, Целал Бајар припада оном кругу политичара који су схватили суштину историских циљева оснивача демократске Турске и остали доследни извршиоци његових револуционарних реформи у материјалним и духовним основима турског друштва.

„Познате су Ататуркове речи: „Нова држава Турска изградиће своје темеље не помоћу бајонета већ помоћу привреде. Нова држава мора бити економска држава. Да бисмо је издигли на достојну висину морамо највећу пажњу посветити нашим економским интересима“. Овим мислима инспирисао се Целал Бајар и њима се руководио у читавом свом животном делу.

„Економист од талента Целал Бајар је огледао своје велике стваралачке способности најпре у банкарству; из њега је пренео у свој стил рада: иницијативност, смисао за реалност, истрајност и стрпљивост; особине које су га у његовој каријери привредног реформатора и државника срећно пратиле.

„У првој влади образованој после проглашења Републике, Целал Бајар је држао ресор привреде, а затим је добио Министарство за обнову и колонизацију. 1923 године учествовао је у раду Лозанске конференције мира. Идуће године он напушта положај министра и по замисли и захтеву Ататурка, оснива Пословну банку, по реду први новчани завод у новој Турској, данас једну од четири велике државне кредитне институције. Овом установом која је ударила темеље привредној активности турске државе, он руководи читавих осам година, период у коме се његова изванредна агилност осетила нарочито у организовању турских финансија руинираних дугогодишњим ратовањем. Под његовим снажним импулсом турска економика доживљава сјајан полет и постиже плодну сарадњу између банкарства, пољопривреде и индустрије.

„Од 1932 до 1937 године Целал Бајар је понова министар привреде. То је раздобље у коме је тзв. етатистички правац у турској привреди дошао до свог пуног изражаја: с једне стране, форсира се изградња националне индустрије под руководством државе, а, с друге, удео државних средстава у инвестицијама постаје све већи.

„Индустријализација земље захтевала је планску привреду и на њу је Анкарска влада прешла крајем 1934 године; отада су проведена три петогодишња плана привредног развика. Резултати тих напора велики су: сва крупна индустрија данас је највећим делом у рукама државе; држава контролише у потпуности индустрију црне металургије, индустрију шећера, дувана, пива, соли, итд. Уз то, државно интересовање обухватило је и пољопривреду те се данашња Турска јавља на спољњем тржишту не само са својим познатим дуваном већ и са пшеницом и памуком.

„С друге стране, инвестициона политика захтевала је велика финансиска средства, која је требало створити. У почетној фази етатизма на иностране кредите влада није рачунала, јер су страна експлоатација и наметнуте капитулације биле и сувише свеже у усломени турског народа. Држава је стога била једина која је националним средствима, порезима и другим приходима, могла обезбедити потребну акумулацију, која је преко буџета и државних банака коришћена у привреди.

„Овај велики напор привредне изградње обухватио је био све гране турске економике. Читава индустрија, саобраћај, банкарство, делимично спољна трговина, изграђени су државном интервенцијом. Улога Целала Бајара у свему томе била је прворедна.

„Овај одлучујући утицај на изградњу турске економике Целал Бајар задржао је и када је, у промењеним условима и после постигнутих резултата који су се само у етатизму могли постићи, Турска узела нови правац у својој привредној политици којим данас иде. На том путу она сада постиже нове успехе који се нарочито огледају у знатном порасту производње у пољопривреди.

„По завршетку Првог светског рата заостала аутократско-феудална држава, о чија су се богатства читава два столећа отимале велике силе, Турска се под вођством великог Ататурка и његових

сабораца и сарадника, међу којима је Целал Бајар био један од најистакнутијих, отргла од вековне учмалости и пошла крупним корацима путем напретка. Она је створила институције модерне државе. Вековима држава у којој је верски утицај био доминантан. Турска је постала потпуно лаичка држава и дала лаичко обележје свим својим установама. Место шеријатског права, на основу кога су до револуције расправљани сви друштвени односи, савремена Турска увела је модерно законодавство које јој обезбеђује достојно место међу напредним државама. Све ове промене извршене су снажним револуционарним еланом у релативно кратком времену.

„Циновска борба коју је повео турски народ под вођством Кемала Ататурка против многобројних непријатеља са стране и преживелих снага прошлости у земљи, борба у којој је Целал Бајар узео видног учешћа, уродила је плодом. И Турска, раније неразвијена, и зависна земља, постала је напредна и добро организована држава. Њена полетна привреда, њена снажна и борбена армија, њена морална снага омогућавају јој да и у међународним односима игра истакнуту улогу коју заслужује један тако храбар и виталан народ.

„Неоцењиве су заслуге Целала Бајара у развијању и учвршћивању сарадње међу народима који су привржени миру. Од самог оснивања Организације Уједињених Нација Турска Република најинтензивније се залаже за остварење циљева изражених у њеној Повељи. Свестан да по завршетку Другог светског рата мир није у потпуности извојеван, Претседник Бајар учествује у свакој акцији која доприноси пријатељству, поверењу и солидарности међу народима. Прогресиван политичар и организатор у својој земљи он достиже врхунац у политичкој каријери једног човека и постаје истакнути светски државник. Његова државничка обдареност сјајно је дошла до изражаја при закључивању Анкарског пакта који за народе Балкана претставља моћно средство за очување слободе, мира и мирне сарадње у овом делу света.

„Ми, Југословени, истичемо са нарочитим задовољством да је закључењем овог Пакта, Претседник Бајар не само допринео практичном спровођењу у дело једног принципа за који се и наши народи залажу, већ је тиме пружио и видног доказа о свом свагдашњем и искреном пријатељству према нашој земљи. Анкарски пакт довео је до Балканског савеза закљученог на Бледу, а тај Савез не претставља само акт сарадње већ има и један много шири, међународни значај: То је акт за који ће бити, по речима Претседника Тита, одато признање од стране мирољубивог човечанства напорима и поштеним намерама наших народа и њихових водећих државника.

„Економист и финансијер, иницијатор и извођач великих планова који су турску привреду подигли на висину модерне планске привреде, велики државник и поборник мира и мирне сарадње на бази потпуне равноправности међу државама и поштовања њихове независности, осведочени пријатељ наших народа, — то је лик човека коме Правни факултет у Београду, ценећи његове изванредне способности, одаје заслужено признање тиме што је предложио да Његова Екселенција Г. Целал Бајар, Претседник Турске Републике, буде изабран за почасног доктора правних наука на Београдском универзитету.“

Нови наставни план за студије права у Француској. — Настава на правним факултетима у Француској врши се према наставном плану који доноси влада и који је једнак за све факултете у земљи. Наставни план мења се споро, и план по коме се данас врши настава права донет је 1897 а не знатно измењен 1922. Разумљиво је што се већ дуже времена осећала потреба за новим наставним планом, па је марта месеца ове године, декретом Претседника владе, извршена темељна промена у студијама права у Француској.

Новим наставним планом настава је продужена од три на четири године, а број предмета је повећан тако да их сад на свакој години има шест или седам. Највећа промена извршена је у карактеру предмета и у њиховом распореду по годинама. Док се према данашњем плану на првој години изучавају следећи предмети: Римско право — два семестра, Грађанско право — два семестра, Општа историја француског права — два семестра, Политичка економија — два семестра и Уставно право — један семестар, нови наставни план из основа мења традиционални систем отпочињања студија права, па за прву годину предвиђа:

1. Судске установе и грађанско право (општи увод, скупни преглед грађанских и судских уставова, лица, правна лица, породица) — два семестра; 2. Историја институција и социјалних факата — два семестра; 3. Политичка економија (општи увод, елементи демографије, структура производње, теорија размене вредности, продукциони трошкови, цене) — два семестра; 4. Уставно право и политичке установе (општа теорија, грађанска и друштвена права, главни страни политички системи,

Француска Република, Француска Унија) — два семестра; 5. Међународне установе — један семестар; и 6. Финансијске установе — један семестар.

На другој години изучавају се према данашњем плану ови предмети: Грађанско право — два семестра, Административно право — два семестра, Кривично право — два семестра, Политичка економија — два семестра и Римско право — један семестар, док нови наставни план за ту годину предвиђа:

1. Грађанско право (облигације, главна стварна права) — два семестра; 2. Историја институција и социјалних факата — два семестра; 3. Административно право — два семестра; 4. Политичка економија (новац, кредит, девизни послови, спољна трговина, расподела и потрошња) — два семестра; 5. Радно право — један семестар; и 6. Опште кривично право и криминологија — један семестар.

По данашњем плану на трећој години која је уједно и последња година студија права, изучава се: Грађанско право — два семестра, Трговинско право — два семестра, Грађански судски поступак — један семестар, Међународно приватно право — један семестар, Финансијско законодавство — један семестар. Сем тога студенти на овој години слушају и два семестрална предмета која бирају са листе коју утврђује Министар просвете на предлог факултета.

Према новом плану, почев од треће године, студенти се одређују за један од следећа три отсека: отсек приватног права, отсек јавног права и политичких наука и отсек политичке економије. Али на трећој години постоје и предмети који су обавезни за све студенте без обзира на от-

сек за који су се определили. То су следећи предмети:

1. Трговинско право (трговински послови и трговци, трговинско предузеће, берза и банка, друштва) — два семестра, и 2. Социјално осигурање, — један семестар.

За поједине отсеке предвиђају се у новом наставном плану за трећу годину следећи предмети:

За отсек приватног права: 1. Грађанско право (обезбеђење облигација, земљишне књиге, главни уговори) — два семестра; 2. Кривични поступак (заједнички предмет и за отсек јавног права и политичких наука) — један семестар; 3. Опште кривично право, допунско — један семестар; 4. Грађански поступак (заједнички предмет и за отсек јавног права и политичких наука) — један семестар; 5. Римско право и старо француско право (облигационо право) — један семестар; и 6. Римско право и старо француско право (стварно право) или флукуације економске активности — један семестар.

За отсек јавног права и политичких наука: 1. Методе политичке науке — један семестар; 2. Међународно јавно право, продубљено — један семестар; 3. Фискална наука и техника (заједнички предмет и за отсек политичке економије) — један семестар; 4. Историја политичких идеја (заједнички предмет и за отсек политичке економије) — један семестар; 5. Грађански поступак (заједнички предмет и за отсек приватног права) — један семестар; 6. Кривични поступак (заједнички предмет и за отсек приватног права) или савремени француски политички живот — један семестар; и 7. Флукуације економске активности (заједнички предмет и за отсек политичке економије) — један семестар.

За отсек политичке економије: 1. Флукуације економске активности (заједнички предмет и за отсек јавног права и политичких наука) — један семестар; 2. Историја економске мисли и анализа

савремених теорија — два семестра; 3. Статистика и методе економског посматрања — два семестра; 4. Фискална наука и техника (заједнички предмет и за отсек јавног права и политичких наука) — један семестар; и 5. Историја политичких идеја (заједнички предмет и за отсек јавног права и политичких наука) — један семестар.

На четвртој години (која по садашњем плану не постоји), нови план не предвиђа заједничке предмете за студенте свих отсека већ за поједине отсеке уводи следеће предмете:

За отсек приватног права: 1. Грађанско право (брачни режими, наслеђе, добротини уговори) — два семестра; 2. Римско право и старо француско право (брачни режими, наслеђе, добротини уговори) — један семестар; 3. Трговинско право (трговински уговори, трговински ефекти, стечај) и пословно фискално право — два семестра; 4. Међународно приватно право (држављанство, положај странаца, општа теорија сукоба закона), (заједнички предмет и за отсек јавног права и политичких наука) — један семестар; и 5. Један предмет који се предаје два семестра или два предмета који се предају по један семестар, избрани било између предмета отсека јавног права и политичких наука или отсека политичке економије са четврте године, било са једне листе коју утврђује за сваки факултет својом одлуком Министар народне просвете на предлог факултета а уз сагласност Савета за вишу наставу или његове Сталне секције, — два семестра.

За отсек јавног права и политичких наука: 1. Велике јавне службе и државна предузећа — два семестра; 2. Право прекоморских земаља — један семестар; 3. Грађанске слободе — један семестар; 4. Међународно приватно право (држављанство, положај странаца, општа теорија сукоба закона), (заједнички предмет и за отсек приватног права) — или велики савремени политички про-

блеми — један семестар; 5. Наука о финансијама (заједнички предмет и за отсек политичке економије) — један семестар; 6. Један предмет који се предаје два семестра или два предмета који се предају по један семестар, изабрани било између предмета отсека приватног права или отсека политичке економије са четврте године, било са једне листе коју утврђује за сваки факултет својом одлуком Министар народне просвете на предлог факултета а уз сагласност Савета за вишу наставу или његове Сталне секције — два семестра.

За отсек политичке економије: 1. Економски системи и структуре — два семестра; 2. Економска географија — један семестар; 3. Међународни економски односи — један семестар; 4. Управљање предузећем и књиговодство — један семестар; 5. Наука о финансијама (заједнички предмет и за отсек јавног права и политичких наука) — један семестар; 6. Један предмет који се предаје два семестра или два предмета који се предају по један семестар, изабрани било између предмета отсека приватног права или отсека јавног права и политичких наука са четврте године, било са једне листе коју утврђује за сваки факултет, својом одлуком Министар народне просвете на предлог факултета а уз сагласност Савета за вишу наставу или његове Сталне секције — две семестра.

Осим промена у теориској настави које се огледају како у повећању броја предмета, њиховом распореду по годинама као и увођењу отсека почев од треће године, нови план уноси промене и у практичну наставу. Поред строге обавезе присуствовања часовима практичне наставе, што је предвиђено и данашњим планом, сад је број часова практичне наставе повећан и утврђен на два часа недељно у трајању од по сат и по у свакој години. На часовима практичне наставе успех студента се оцењује, па се та оцена доставља испитној комисији и има утицаја на крајњу оцену.

Иначе у режиму студија нема већих промена. Као и према данашњем наставном плану, испити се полажу на крају сваке године. Следећа година може се уписати само после положених испита из свих предмета претходне године. Постоје два испитна рока: јунијули и октобар, али су сви студенти дужни полагасти све испите у летњем року, и тек у случају неуспеха, испити се могу полагати у јесењем року. За разлику од данашњег плана, према новоме, студенти полагају сваке године по два писмена елиминаторна испита. Један од њих је из области теориске наставе а други из практичне. Усмени испит се може полагати највише четири пута. У четвртој години студенти могу полагасти испите само из предмета оног отсека из кога су полагали испите у трећој години.

Нови наставни план ће ступити на снагу одлуком Министара народне просвете која до 1 августа ове године још није била донета.

За потпунију оцену промена у систему студирања права у Француској биће потребно упознати се са материјалима (рефератима, мишљењима и др.) око припреме новог плана и нарочито са програмима појединих предмета.

В. Станковић

Проблеми суверинитета држава и односа међународног и националног права на саветовању Међународног комитета за упоредно право у Минхену. — Крајем јула ове године одржана су у Минхену три међународна састанка од значаја за студију упоредног права. Прва два састанка је организовао Међународни комитет за упоредно право који претставља једну од организација повезаних са УНЕСКОМ. Други састанак је организовало Удружење за упоредно право Западне Немачке. На овом састанку, под називом „Недеља упоредног права“, прочитан је и дискутован низ реферата из разних области упоредног и немачког права. Референти су били

углавном професори универзитета и други стручњаци из Западне Немачке. Осим њих реферате су поднели и професор Рене Давид (Француска), професор Обам (Лозана) и неки други страни стручњаци.

Први састанак Међународног комитета за упоредно право био је посвећен проблему суверенитета држава и односа међународног и националног права. Други је посвећен проблему проучавања „организације и задатака једног института за упоредно право“. Оба састанка су била међународна, бар у том смислу што их је организовала једна међународна научна организација, што су учествовали научни радници из низа земаља и што су референти били стручњаци из неколико земаља.

Први састанак је био уствари припремљен од стране дирекције за друштвене науке УНЕСКА. УНЕСКО је поверио израду студија о питању суверенитета и учешћу појединих земаља у међународној организацији појединим претставницима науке уставног и међународног права тих земаља. Изабране земље су биле следеће: Француска, Велика Британија, Индија, Норвешка и Југославија. Француски реферат је поднео професор П. Вајл. Енглески је био рад професора Р. Грина. Реферат о месту и учешћу Индије у међународним односима написао је професор Б. Сем, а исти рад о Норвешкој професор Е. Лехен. Студију о проблему суверенитета и учешћу Југославије у међународној заједници написао је писац ових редова, уз сарадњу В. Јовановића, асистента Правног факултета у Београду (и у неким питањима уз сарадњу М. Ђуковића, стручног сарадника Катедре за државно и међународно право београдског Правног факултета). На основу ових радова УНЕСКО је у споразуму са Међународним комитетом за упоредно право, поверио швајцарском професору Гутнхајму да састави једну врсту резимеа или извештаја који је имао да служи као основица саветовања.

Саветовање се састојало у дискусији појединих поставки из овог извештаја и утврђивању извесних закључака или препорука. Док је саветовање о институту за упоредно право било знатно шире по учешћу, дотле је ово друго сведено на један ужи комитет стручњака. На саветовању су учествовали професори универзитета: Аго (Рил), Берлија (Париз), Т. Гил (Штокхолм), Гутнхајм (Женева), Грин (Лондон), Левенштајн (Принстон, САД), Мангон (Пенсилванија, САД), П. Вишер (Лувен, Белгија) као и писац ових редова. Претседник је био професор О. Ризе, данас претседник већа Врховног суда Организације за утаљ и челик. Поред тога као посматрачи с правом учешћа у дискусији присуствовали су поједини професори немачких универзитета.

Као последица овако комитетског рада дискусија на саветовању о проблемима суверенитета је била живља, непосреднија па и реалнија него што је то обичај на ширим састанцима. Сви су учесници узимали реч о сваком питању и то често више пута. Осим тога предност овог саветовања састојала се у томе што су реферати били раније састављени, тако да није било потребно да се читају и што је на дневни ред постављена тачка „доношење закључака и препорука“. Али и овај састанак је имао низ својих слабости и ограничениости. Неке од њих су познате и такорећи су опште на међународним састанцима ове врсте. Ту долазе: различита вредност учесника, недовољна припрема појединих учесника за озбиљну и научну дискусију, „пробраност“ састава и тиме знатна ограничениост „међународног“ карактера састанка. Поред тога, одабрани извештај на овом састанку, професор Гутнхајм је у свом реферату сузито тему и по проблемима и методама. Он је из свих познатих студија изнео само питања о „начину на који савремене државе схватају своје обавезе“ и тако је реферат и назвао. Он је намерно издвојио централни проблем, про-

блем суверенитета држава и значај и вредност суверенитета у данашњим међународним односима. Методско сужавање његовог реферата огледало се у тежњи да се покрену и дискутују само правно-технички проблеми а да се идеолошки, политички, филозофски и социолошки проблеми и погледи оставе пред вратима састанка.

Ја сам се у самом почетку саветовања успротивио овом сужавању теме и доказивао, уз помоћ неких других делегата, нарочито проф. Левенштајна, да је немогуће изоловати проблем међународних обавеза држава од питања суверенитета, као што је неоправдано и немогуће прихватити само метод формалноправних и техничких посматрања. Да је то било тачно показало се и у току саветовања. Живост и сукоб мишљења произлазили су из различитог идеолошког и методолошког посматрања проблема и из посебног гледања појединих делегата на проблем суверенитета.

Научни ниво дискусије није увек био на висини која би се могла очекивати. Али, присутни делегати су износили последње стање законодавства или судске праксе, па и теорије, у својим земљама, тако да су ова размена искуства и међусобно упознавање са актуелним проблемима у вези са односом међународног и унутрашњег права претстављали позитивну страну овог међународног састанка. Исто тако у дискусији је преовлађивао дух научне толеранције и равноправности делегата, односно држава без обзира на њихову величину. Новој Југославији, њеном ставу у међународним односима, схватањима њених научника и њеном законодавству посвећивана је посебна пажња од већине страних научника.

Највећи део састанака посвећен је дискусији и доношењу „препоруча и закључака“. Њихов текст гласи:

„1. Остваривање принципа који настоје да се аутоматски примењује међународно право у унутрашњем правном поретку појединих земаља у пракси показују

знатне различитости. Техничка вредност ових принципа није ефикаснија од извесних изричитих ограничавања надлежности државе у погледу међународних односа које садрже неки нови уставни (Устав Француске, Италије итд.).

„2. Одредбе у појединим савременим уставима које ограничавају надлежност државе у погледу прихватања међународних обавеза имају у погледу обавеза које произилазе из међународног права само релативни значај.

„Прихваћено је као опште правило да међународна обавеза држава настаје и у оним случајевима кад произведена штета произилази из аката који су супротни међународним обавезама и кад су те акте донели органи који су поступали изван стварне компетенције, али су давали изглед да имају званична својства осим у случају ако је та некомпетентност била очигледна.

„3. У извесним међународним уговорима, а нарочито у уговорима о успостављању супра-националних организација, државе не само преузимају обавезу да поступају на начин како је то прописано у уговору, него и делегирају одређену законодавну, судску и управну власт наведеним организацијама.

„Из тога произилази питање о подударности овог система делегације са позитивним уставним правом поједине државе. Уставно право може забранити такву делегацију, као што може и предвидети процедуру за њено спровођење било у облику уставне ревизије или у неком другом облику. Има појединих устава који уопште не решавају ово питање остављајући отвореним питање да ли је класична процедура прихватања међународних уговора довољна и у напред истакнутом случају.

„4. У оним случајевима где унутрашње државно право захтева да уговор или уопште међународни споразум, прихваћен од законодавног тела, мора да буде остварен тек предузимањем једног посебног правног акта унутрашњег права — ако се не ради о томе да при-

хваћено међународно право треба да буде допуњено као што је случај кад се има одредити који су органи или појединци носиоци одређене норме — наступају ситуације непотребног продужења законодавног поступка којим се прихватају међународни споразуми.

„Студ се препоручује да све државе уједине права успостављања међународних обавеза у корист једног државног органа, снабдевајући га надлежношћу да обезбеди примену уговора у унутрашњем праву. Подела коју поједини уставни чине на две врсте компетенција у овом правцу не може оправдати никакав покушај избегавања међународних обавеза. Уствари, орган који примењује међународну обавезу у унутрашњем праву је везан и преузима међународну обавезу државе у чије име ради и у случају кад није обезбедио предузимање унутрашњих правних мера које су потребне за примену одговарајуће норме међународног права.

„5. Према једном од већ установљених принципа међународног права, држава је обавезна да изврши све измене у свом унутрашњем законодавству да би обезбедила примену прихваћене међународне обавезе. Државе би биле обавезне да предузму све нужне мере да би се успоставила потпуна сагласност између националног законодавства и међународних уговора. Ове се мере имају предузети одмах по ступању на снагу међународног уговора у датој држави.

„6. Препоручује се да државе установе у оквиру међународних организација извесне органе административне контроле који ће се старати о остваривању појединих конвенција закључених у оквиру или под покровитељством тих организација. Поступак такве административне контроле могао би корисно узети за пример одговарајући механизам који већ постоји у Међународној организацији рада.

„7. Усклађивање односа између међународног и унутрашњег права захтева бар да државе прихвате претпоставке *iuris tantum* са-

гласно којој судија треба да тумачи закон у смислу који га доводи у склад са међународним правом.

„8. Да би се без икакве сумње осигурао приоритет појединих међународних обавеза над унутрашњим правом, поједини правни поретци су предвидели право судова да одбију примену закона који нису у сагласности са међународним споразумима објављеним било пре било после прихватања закона.“

Могло би се с правом поставити питање зашто су прихваћени само ови „закључци и препоруке“ а не и други који имају далеко већу важност за међународно право и међународне односе. Исто тако је сигурно да су ови „закључци и препоруке“ прилично бледи и да су често пре констатације него препоруке, пре објашњења, него неки нови закључци који знатно унапређују међународне односе. Али њихова вредност произилази из чињенице да они имају за сврху да обезбеде примену међународног права које је слободно прихваћено од појединих држава и да тиме помогну схватања и тежње које настоје да јачају међународну законитост, уз поштовање суверене равноправности и слободе одредења свих држава, великих и малих. Тај дух интернационализма који је преовладавао приликом ових препорука и закључака претставља најпозитивнију страну овог састанка и скромних резултата његовог рада.

Др. Ј. Ђорђевић

Рад Катедре и Општег семинара за грађанско право са међународним приватним правом. — Рад Катедре и Семинара у протеклој 1953/54 школској години карактерише оријентација Катедре на решавање искључиво школско-наставних питања и пребацивање тежишта целокупног теоретског рада у Општи семинар. Катедра се током године бавила низом важних питања. Настављен је и довршен рад на преради и усавршавању програма и планова сту-

дија из предмета Катедре и исти су достављени Наставној комисији факултета ради израде целокупног плана и програма који би одговарао садашњим потребама наставе на факултетима. Претресано је питање постојећег броја наставног особља и потреба у наставном и помоћном наставном особљу предмета Катедре и у том смислу достављени су предлози и сугестије Савету факултета. Анализирани су рад стипендиста Катедре и сам овакав начин уздизања правничких кадрова. Катедра је повољно оценила постигнуте резултате и предложила продужавање оваквог начина рада. На предлог Секретаријата за спољне послове Катедра је проучила питање организовања семинара за службенике спољнотрговинских предузећа у циљу подизања квалитета правне службе ових предузећа и оснивања одговарајућег документационог центра и доставила дефинитиван предлог одговорним органима. Поред овога, Катедра је, према примљеној обавези, начинила предлог тема које би требале да буду обрађене за идућу Интерфакултетску конференцију правних факултета. Такође је извршен избор тема за наградни конкурс студената поводом прославе 29 новембра.

Општи семинар је у односу на прошлу годину показао видан напредак. То се огледа како у повећању круга лица која су активно учествовала у његовом раду тако и у квалитету самих радова и дискусије, као и у проширењу форми рада. Поред наставника и асистената, у раду је учествовао већи број докторанада као и неки студенти који су показали посебан интерес за грађанско право. Осим ранијих редовних састанака петком, у другој половини године уведен је још један састанак недељно. Садржина самог рада обогаћена је. Настављен је рад на теориској анализи и приказу случајева из судске праксе. Већи део тих случајева односио се на уговор о куповини и продаји (питање савесног испуњења уговора, одустанак од уговора, раскид об-

рочне испоруке, приговори квалитету робе, симулована купо-продаја), затим на питања прекомерног оштећења, одговорности железница, накнаде неимовинске штете, питање сусвојине и заједничке имовине, правних послова са одобрењем старатељског органа, заједничког тестаментa, заштите права оставиоца, питање плаћања парничних трошкова. Поред овог рада, уведени су састанци на којима су читани реферати о појединим правнотеоретским питањима. Радови су, као и анализе судске праксе, стављени посетиоцима семинара на расположење ради дискусије. Теме одржаних реферата биле су: Појам опасне ствари (М. Тороман), Зеленашки уговор (Љ. Милошевић), Оштећење преко половине (Р. Тасић), Право придржаја (Р. Лоренц). Секретару семинара предати су неки радови који нису могли да буду читани у току протекле године услед недостатка слободних термина за састанке.

В. Ј.

О раду Катедре и Општег семинара историје државе и права. — Историско-правна Катедра се током школске 1953/54 године бавила решавањем већег броја научних, наставних и организационих питања. Већ на првом састанку почетком прошле школске године, Катедра је разматрала свој досадашњи рад као и резултате и проблеме општег семинара. Доцније су се на Катедри расправљала искључиво школска и текућа питања, док је Општи семинар схваћен као установа у чијем ће се оквиру читати и расправљати сви научни и стручни радови. Пошто су нормалан живот Катедре и солидан педагошки рад условљени добрим делом довољним бројем наставног особља и активним научним подмлатком, предузети су кораци за повећање наставног и помоћног наставног особља за оба предмета тј. Римско право и Историју државе и права. Такође је усвојен закључак да се повећа

број стипендиста за студије после дипломе, јер је то једини начин изградње научног подмлатка у области правне историје.

На наредним састанцима била је посвећена између осталог пажња начину извођења и карактеру вежби. Сходно томе постигнута је сагласност да се на вежбама врши тумачење извора, упућивање и саветовање студената на конкретном материјалу, постављање питања студентима из пређеног градива и читање студентских радова са дискусијом. У циљу уједначења гледишта у погледу наставног програма рађено је на организовању састанка наставника и асистената с предмета историско-правних катедара наших правних факултета.

Историско-правна катедра је поводом 29 новембра 1954 одредила следеће теме за наградни конкурс: Карактер власти у Првом српском устанку; Правне прилике у Србији Првог устанка (према деловодном протоколу Карађорђа Петровића и протоколу Шабачког магистрата); Породично право према Вербецијевом Трипартиту; Римски колонат и средњевековно кметство.

Посебну пажњу Катедра је посветила анализи рада и унапређењу Општег семинара. Притом се узело о узбир да семинарски рад из области правне историје има не само озбиљан припремни карактер за схватање и изучавање права, већ да се кроз семинарску активност може знатно допринети идеолошком формирању студената. Општи семинар је радио под руководством доцента др. Алберта Вајса и асистента др. Ружице Гужине као секретара семинара. Током прошле школске године читали су своје радове Владан Станковић „О праву првокупа у нашој правној литератури“; Љубица Кандић „О Народној скупштини 1811“; Мирко Мирковић „О друштвено-економским и правним карактеристикама чиглучења“; и Јелена Цвејић „Диоклецијанов едикт о максимираним ценама.“

Уз рад на спровођењу наставе и вежби и активности на изради појединачних научних и стручних радова, чланови Катедре су извршили комплетирање и сређивање картотеке расположивих књига из домена правне историје.

